KLIÓ 2025/4

TÖRTÉNELMI SZEMLÉZŐ FOLYÓIRAT

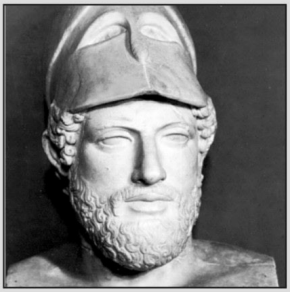

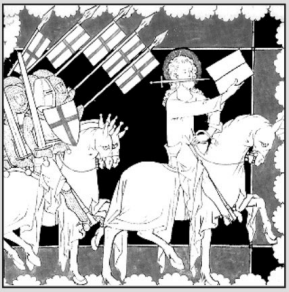

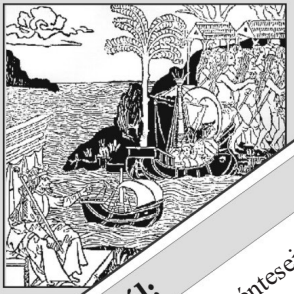

A tartalomból:

A Francia Idegenlégió önkéntesei

A legrégebbi híd Itáliában

Oroszország feltérképezése

9 771216 296006 25004

A történettudomány külföldi eredményei magyarul

Szerkesztőbizottság:
Bárány Attila akadémiai doktor, egyetemi tanár, DE, elnök,
Győrkös Attila habil egyetemi docens, DE, *főszerkesztő*;
Reszler Gábor PhD főiskolai tanár, NYE, *főszerkesztő-helyettes;*
dr. Fodor Mihályné ny. főiskolai adjunktus, NYF, DE; Kozári Monika PhD
MTA Doktori Tanács; Madarász Imre CSc habil. egyetemi docens, DE,
és Takács Levente habil egyetemi docens, DE, *szerkesztők*.
Műszaki szerkesztő: Erdélyi Tamás.
A borító Borsi Csaba munkája.
Nyomtatták a Kapitális Nyomdában, Debrecenben.
A szerkesztőség címe: dr. Fodor Mihályné,
Debreceni Egyetem Bölcsészettudományi Kar, Történelmi Intézet
4010 Debrecen, Egyetem tér 1. Telefon: 52-512 900/23 096
Kiadja a KLIÓ Alapítvány.
Kuratórium: Solymosi László akadémikus, professor emeritus, DE, *elnök*;
Barta Róbert habil. egyetemi docens, intézetvezető. DE
és Pete László tanszékvezető egyetemi tanár, DE.

Megjelent

a Magyar Tudományos Akadémia,
Debrecen MJ Város Önkormányzata
és a Debreceni Egyetem Bölcsészet-
tudományi Kar Történelmi Intézete
támogatásával.

A washingtoni Library of Congress felvette gyűjtőkörébe a folyóiratot.
A folyóiratot az MTMT indexeli és a REAL archiválja:
http://real-j.mtak.hu/2048/
A KLIÓ az interneten is olvasható: http://www.c3.hu/~klio
(1992/1-től a 2021/3. számig)
e-mail címek: fodormne88@gmail.com
erdelyi37tamas@gmail.com

A folyóirat megjelenik minden negyedév középső hónapjában.
Előfizethető a KLIÓ Alapítványnál (4033 Debrecen, Herpay Gábor u. 50.
Adószám: 18792234-1-09). Előfizetési díj egy évre 800 Ft + postaköltség.

ISSN 1216–2965 (nyomtatott)
ISSN 1588-0958 (online)

E számunk szerzői

Bene Krisztián egyetemi docens, PTE Francia Tanszék
Fodor András történelem mesterszakos hallgató, DE
Fodor Mihályné ny. főisk. adjunktus, NyF; a Klió szerkesztője, DE Történelmi Intézet
Madarász Imre CSc. habil. egyetemi docens. DE Olasz Tanszék
Márton Kornél Péter angol és történelem szakos végzős hallgató, NyE, Történelem és Filozófia Tanszék
Peterecz Zoltán PhD egyetemi docens, EKE
Sashalmi Endre habil. egyetemi tanár PTE BTK Középkori Történelmi Tanszék
Szoboszlay György PhD főiskolai docens, NyE Történelem és Filozófia Tanszék
Takács Levente habil. egyetemi docens, tanszékvezető, DE Történelmi Intézet
Teleki Béla doktorandusz, PPKE BTK Történelemtudományi Doktori Iskola

(Rövidítések: DE: Debreceni Egyetem; EKE: Eszterházy Károly Katolikus Egyetem, Eger; NyE: Nyíregyházi Egyetem; NyF: Nyíregyházi Főiskola; PPKE BTK: Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészettudományi Kar; PTE BTK: Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar)

Felhívás

Kérjük szerzőinket, hogy négyévesnél régebbi anyagot ne válasszanak ki ismertetésre! Elvárjuk, hogy a recenziók szerzői mindenkor a szakma erkölcsi normáinak megfelelően dolgozzanak, és írásuk benyújtásával egyúttal vállaljanak felelősséget a hatályos szerzői jogszabályok megtartásáért! Másodközlésre, kérjük, ne küldjenek a KLIÓ-ba ismertetéseket! Várjuk korábbi és újabb szerzők ismertető írásait!

A KLIÓ Alapítvány kuratóriuma és a szerkesztőség

KLIÓ 2025/4.

TARTALOM

Összefoglalások

Paul W. Werth: Oroszország – a területiség története *(Sashalmi Endre)* 3
Jean-Michel Houssin: A Francia Idegenlégió önkénteseinek toborzása 1831-től napjainkig *(Bene Krisztián)* 11
Charles A. Coulombe: Az igazi monarchista *(Teleki Béla)* 22
Jeffrey Kaplan: Apokalipszis, forradalom és terrorizmus: a szikáriusoktól a modern világ elleni amerikai lázadásig *(Szoboszlay György)* 38

Korszakról korszakra

Yvonne Backe Forsberg – Richard Holmgren – Roberto Crocetti: A legrégebbi híd Itáliában *(Takács Levente)* 48
Denis J. B. Shaw: Oroszország feltérképezése, leírása 1613 és 1825 között (*Sashalmi Endre)* 52
Stuart Caroll: Ellenségesség és erőszak Itáliában és németföldön a kora újkorban *(Fodor Mihályné)* *58*
Thomas E. Ricks: Az első amerikai elnökök és az antik világ hatásai *(Peterecz Zoltán)* 85
Tim Lockley: A nyugat-indiai ezredek és az 1812-es brit–amerikai háború *(Fodor András)* 92
Giovanni Gentile: Fasizmus és filozófia *(Madarász Imre)* 101
Luise White: Harc és írás – könyv a rodéziai hadseregről *(Márton Kornél Péter)* 105

ÖSSZEFOGLALÁSOK

Oroszország – a területiség története

Paul W. Werth, az University of Nevada professzora, már korábbról több angol nyelvű művet jegyez Oroszország történetéről, melyekből az *1837: Oroszország csendes forradalma* (2002.), illetve a *Cár más hitű alattvalói: A tolerancia és a vallásszabadság sorsa a birodalmi Oroszországban* (2014) a legismertebbek. A szerző ehelyütt bemutatandó könyve annak a *Bloomsbury Academic* kiadó által gondozott *Russian Shorts* nevű sorozatnak a legújabb kötete, amelynek célja – amint azt a sorozat címe is mutatja –, hogy rövid, ámde mégis átfogó elemzést adjon az orosz történelem kulcsfogalmairól, meghatározó eseményeiről, valamint személyiségeiről a politika- és a kultúrtörténet területén. Jelen esetben ez a kulcsfogalom a *területiség (territoriality).* Ebből eredően azonban Werth a korábbi kötetek szerzőihez képest sokkal nagyobb kihívással szembesült, ugyanis kronológiai szempontból ez az a könyv a sorozatban, amely messze a leghosszabb időintervallumot fogja át, minthogy az 1300-as évek elejétől 2025-ig, azaz napjainkig terjedően mutatja be Oroszország kiformálódását és területi változásainak főbb korszakait. Ennek során kitér az országelnevezés kérdésére, megjegyezve, hogy végig az Oroszország (oroszul: *Rosszija*) elnevezést használja, tudatában annak, hogy ez az országnév több szempontból is problematikus. Egyrészt a terminus anakronizmus a XVII. század előtt, mind az uralom alatt tartott terület, mind annak korabeli megnevezései vonatkozásában, viszont e század elejére a *Rosszija* szót tartal-

mazó összetételek (pl. *Rosszijszkoje Carsztvo)* már általánosak voltak. Másrészt az Oroszország megnevezés különböző politikai formációkat fed le: kezdve a moszkvai korszaktól az Orosz Birodalmon, majd a Szovjetunión át, egészen a mai Orosz Föderációig. Mindazonáltal a kontinuitások okán létjogosultsága van szerinte az Oroszország megnevezésnek.

A könyv főbb fejezetei a következők:

Bevezetés

I. rész: Terjeszkedés és krízis

1. Moszkva terjeszkedése, 1300–1611.
2. Oroszország valóban naggyá válik, 1611–1812.
3. Egy (főként) ázsiai évszázad, 1812–1919.
4. Még mindig egyhatod, 1919–1942.[1]
5. A győzelemtől az összeomlásig, 1942–1991.
6. A minta folytatódik, 1991–2025.
7. Expanzió – miért és hogyan?

II. rész: Komplikációk

8. Oroszország a birodalmi határokon túl.[2]
9. Oroszország a birodalom határain belül.[3]

Epilógus: A terjeszkedés vége?

A szerző a bevezetésben világossá teszi koncepcióját, azaz, hogy melyek a két fő rész strukturáló elemei. Az első rész fejezetei olyan *ciklikus időintervallumokra* oszlanak, amelyek során a szervezőelv az, hogy a *területi gyarapodás valamilyen krízisben végződött*, akár olyan kataklizmában, amelynek során magának az „országnak mint szuverén politikai entitásnak a léte is megkérdőjeleződött". Ezen krízisek pedig egyúttal időleges vagy éppen végleges területi veszteségekkel is járhat-

[1] A címadás alapját az az 1837-re datálható, utána pedig gyakran hangoztatott kijelentés adta, amely szerint Oroszország a földgolyó szárazföldi területeinek 1/6-át foglalja magában.

[2] Az angolban a *Russia beyond* fejezetcím nem fordítható le szó szerint.

[3] Ugyanez a helyzet *Russia within* esetében.

tak. Az előbbi verzióra jó példa maga az 1. fejezet. Ez ugyanis Moszkva terjeszkedését tekinti át attól az időtől fogva, hogy egyáltalán Moszkvai Fejedelemségről, mint önálló politikai képződményről beszélhetünk, egészen az ún. zavaros időszakig (1598–1613), amely köztudottan az álcárok felbukkanásának az ideje volt, és amely a szomszédos államok (a Lengyel–Litván Államszövetség és Svédország) intervenciójával járt együtt. A krízis nagyságát jelzi, hogy 1611-ben négy álcár bukkant fel, nem is beszélve arról, hogy 1610–1612 közt maga a Kreml a lengyelek kezén volt, amit az 1611-es első népfelkelés sem tudott még visszavenni tőlük. Ugyanakkor 1611-ben a svédek elfoglalták Novgorodot, míg a lengyelek Szmolenszket – e két terület azonban később (Novgorod 1617-ben, Szmolenszk 1654-ben) visszakerült a cárok uralma alá.

A végleges területi veszteségre jó példát szolgáltat az 1812–1919 közti időintervallum végén Finnország elszakadása (1918), mely területet még 1809-ben szerzett meg Oroszország. Ez a ciklus nyilvánvalóan abból a krízisből való kilábalástól indul, amelyet Napóleon oroszországi hadjárata és magának Moszkvának (azaz a régi fővárosnak) az időleges elfoglalása okozott, végpontját pedig – egy főként Ázsiában való terjeszkedés után – az a válság képezte, amely az I. világháború idején a bolsevik hatalomátvétellel (1917) alakult ki. A bolsevikok elleni fehérgárdista fellépés, a nyugati hatalmak katonai intervenciója, valamint az I. világháborút lezáró békéből eredő területi veszteségek következtében (mely utóbbi fejleménynek csak egy eleme volt Finnország elvesztése), ugyanis 1919-ben a bolsevikok csak egy kis részét ellenőrizték az országnak.

Ami a további fejezetek kronológiáját illeti, a krízisévek tekintetében, ennek indoklása a következő: az 1942-es évszám jelentőségét az adja, hogy a Szovjetuniónak a náci Németország által való megtámadása folytán (1941), a németek elérték

a Volgát (Sztálingrád ostroma), míg az 1991-es év a Szovjetunió megszűnésének dátuma.

Természetesen az egyes ciklusokon belül, a szerző rávilágít arra is, hogy a *területiség elve,* pusztán a *földrajzi terjeszkedés szempontján túl,* mennyiben tudatosult az adott időintervallumban a kormányzati gondolkodás számára. Az első korszakra nézve, a szerző konklúziója e téren az, hogy bár 1449-től megjelenik a területi elem (a megszerzett területek felsorolása) az uralkodók titulatúrájában, ez sokkal inkább presztízs célokat szolgált, semmint a területiség kidomborítását, azaz leginkább a hatalom imázsát volt hivatott hangsúlyozni.

Megváltozott azonban ez a helyzet a 2. ciklusban, melyben I. (Nagy) Péter alapvető szerepet játszott. Az 1721-ben felvett *Összorosz Imperator* cím két szempontból is jelentős volt a területiség szempontjából. Az új (tegyük hozzá, hogy a rövid) uralkodói titulus már nem sorolta fel ugyan az egyes meghódított területeket, azonban az *Összorosz Birodalom* elnevezésben az *összorosz* jelző éppen a territórium egységét volt hivatott kifejezni. Másrészt a nyugatról átvett, a *cár* címet felváltó *imperator*, a civilizált európai népekhez való tartozást hangsúlyozta, amit a keresztény hit testesített meg: következésképp a birodalom határain belül, a déli és keleti területeken élő nem-keresztény népekkel szembeni koloniális felsőbbrendűség érzete is társult az új címhez, amely ily módon tett különbséget oroszok és nem-oroszok (pl. muszlimok, animisták) közt. A területiség tudata ugyanakkor más elemmel is bővült Péter idején, minthogy a dicsőítő irodalom alapjává vált Oroszország hatalmas földrajzi kiterjedése a nagyság és büszkeség forrásaként – és e téma aztán a század végére általánossá vált.

Különös figyelmet érdemel az első részben a terjeszkedés okainak és miként jének elemzése (7. fejezet). A teljesség igénye nélkül az okok a következők. A szerző, mint ahogy általánosan

a korábbi történetírás is, kiemeli a földrajzi tényezők szerepét: a nyitott határokat, azaz a természetes földrajzi akadályok hiányát Eurázsiában, amely régióban a terjeszkedésnek leginkább más szervezett politikai egységek jelentléte szabott gátat. Így érthető meg például a gyors expanzió Szibériában, amely akkor ütközött akadályba, amikor Kínával kerültek szomszédságba az oroszok.

Ugyancsak fontosak voltak az ideológiai okok. Ezek közül többek közt az „orosz földek összegyűjtését" említi a szerző, amely tényező szerinte inkább retrospektív magyarázata a korai (XV–XVI. századi) expanziónak, semmint annak oka. Ennek igazolásaként a szerző megemlíti, hogy Lengyelország második (1793) felosztása után Nagy Katalin emlékérmét veretett ezzel a felirattal: „Visszavettem, amit elszakítottak."[4] Werth szerint az „orosz földek összegyűjtésének" eszméje „vagy hiányzott, vagy kezdetlegesen létezett csak a moszkvai fejedelmek gondolkodásában". Nem szabad azonban elfelejteni, hogy ez az orosz történészek által kedvelt szlogen már a XVI. századi krónikákban is megjelent.

A XIX. század második felében a Közép-Ázsiában való terjeszkedés ideológiai okaként, a kortárs gyarmatbirodalmakhoz hasonlóan, a „civilizáció terjesztése" szerepelt az orosz küldetéstudat fontos elemeként. Ugyanakkor gazdasági megfontolások is fontos szerepet játszottak ekkor a területi expanzióban – csakúgy, mint a korábbi évszázadokban. Példaként említi a szerző a Kazanyi és az Asztrahanyi Kánság (1552, 1556) elfoglalását, amely területszerzés a Volga-folyó feletti kereskedelem ellenőrzését eredményezte a cár számára, valamint azt is kiemeli, hogy a prémekből származó bevétel milyen fontos volt a XVII. században a szibériai terjeszkedés szempontjából.

A birodalmi expanzió „hogyanja" szintén változatos képet mutat: bár ennek alapvető eleme leginkább a hódítás volt,

[4] A medálon a kétfejű sas karmai két egymáshoz illesztett térképet tartanak.

számos más módozat is létezett erre. Így például a nagyhatalmi egyezkedés az európai hatalmi egyensúly jegyében, amely Lengyelország felosztásaiban kulminált. Végezetül látni kell egy, a terjeszkedés okaként és miként jeként egyaránt lényeges körülményt: azt, hogy az Orosz Birodalom, mint ahogy a többi kortárs birodalom is, nem elszigeteltségben létezett, hanem más hasonló politikai szerveződésekkel állt versenyben, illetve konfliktusban – mind Európában, mind azon kívül.

Természetesen a terjeszkedés bemutatása nem nélkülözheti a térképeket: éppen ezért a könyv 29 térképet tartalmaz, és önmagában már ezek számából is adódik az egyes fejezetek kronológiáján belüli finomhangolás lehetősége (pl. *Nyugati expanzió, 1630–1795*, *Kaukázusi expanzió, 1722–1878*). A térképek másik szervezőeleme a hosszútávú összehasonlítás, mint például a következő esetben: *Moszkóvia (1650) versus Orosz Föderáció (1991*), amely térkép azt a szoros területi korrelációt mutatja meg, amely a mai Oroszország és a XVII. század közepi orosz cárság közt áll fenn. Ugyanakkor numerikus táblázatok mutatják az expanzió állomásait a területnagyság és a lakosság száma tekintetében.

A könyv második, terjedelmileg is rövidebb részében először azokat a módozatokat tekinti át a szerző (*Oroszország a birodalmi határokon túl*), amelyek a területi kontroll tekintetében a „részleges szuverenitás” kategóriájába sorolhatók, úgymint a protektorátus, a szatellit területek és a megszállás. A protektorátus kapcsán példaként a Krími Kánság említhető, amely 1774-ben névleg függetlenné vált az Oszmán Birodalomtól, de amelyet aztán 1783-ban annektált Oroszország (az orosz csapatokat ugyanis nem vonták ki 1774-ben); a szatellit államok viszonylatában jól ismert példa a Varsói Szerződés országainak esete.

E rész második fejezetének címe, *Oroszország a birodalom határain belül*, azt kívánja érzékeltetni és körüljárni, hogy „Oroszország csak egy része, bár a legnagyobb része volt egy grandiózus entitásnak", annak folytán, hogy az oroszok által lakott magterület más régiókat csatolt magához: „A mai Oroszország is elismeri ezt, azáltal, hogy Oroszországi Föderációnak nevezi magát, amely nemcsak adminisztratív területi egységeket foglal magában, hanem, olyan köztársaságokat is, amelyek etnikai vagy nemzeti csoportokról vannak elnevezve."[5] Az orosz magterület és az orosz birodalom kérdésének problematikáját jól megvilágítják a szerző által hozott példák, mint a későbbi híres történetíró, Nyikolaj Karamzin 1789-es kijelentése Rigával kapcsolatban, amikor külföldre utazott: „Noha még nem hagytam el Oroszországot, mégis úgy érzem, hogy már régóta idegen részeken vagyok." A XIX. században az orosz nacionalizmus jelentkezése aztán markánsabbá tette azt a törekvést, hogy kijelöljék az orosz magterületet: a század közepén ez egy Moszkva köré rajzolható nagyjából 450 km sugarú képzeletbeli kört jelentett. A szerző megjegyzi, hogy még a főváros, Szentpétervár is kívül esett ezen a körön! Igen sokatmondó e tekintetben I. Miklós 1837-es kijelentése a trónörökös (a későbbi II. Sándor) birodalmon belül tett nagyszabású utazása kapcsán. Amikor Sándor Tverben volt, a cár ezt írta neki: „Csak most érkeztél meg Oroszország szívébe." Ebbe a problémakörbe tartozik az ukrán kérdés korabeli, sőt, ahogy a szerző is említi, mai orosz megítélése: nevezetesen a „nagy orosz nemzet" képzete, amely szerint ez – a regionális nyelvi és egyéb különbözőségek ellenére – három egybetartozó elemből áll: (nagy)oroszokból, kisoroszokból (értsd: ukránokból) és fehéroroszokból (beloruszokból).

[5] Érdemes megemlíteni ebben a vonatkozásban, hogy az 1991-es orosz alkotmány leszögezi: az Oroszország (*Rosszija*) és Oroszországi Föderáció (*Rosszijszkaja Fegyeracija*) kifejezések azonos tartalommal bírnak!

A művet (fejezetenkénti tagolásban) a lábjegyzetek felsorolása zárja egy rövid összefoglaló bibliográfia kíséretében, továbbá név- és tárgymutatót is tartalmaz az írás. Úgy gondolom, nem tévedek azzal az állítással, hogy Paul Werth könyve nemcsak az orosz történelem iránt érdeklődők, hanem politológusok, sőt politikusok körében is sokat forgatott olvasmány lesz a jövőben.

Paul W. Werth: *How Russia Got Big? A Territorial History. [Miként (is) lett nagy Oroszország? A területiség története]* London–New York–Oxford–New Delhi–Sydney, Bloomsbury Academic, 2025. 169 o.

Sashalmi Endre

A Francia Idegenlégió önkénteseinek toborzása 1831-től napjainkig[1]

A francia haderő vitán felül legismertebb alakulata Franciaország határain kívül a Francia Idegenlégió, amellyel kapcsolatban rendszeresen számos különböző jellegű információ lát napvilágot. Ezek egy része az Idegenlégió hivatalos csatornáin keresztül érkezik annak érdekében, hogy minél kedvezőbb képet adjon az alakulat tevékenységéről, más része pedig különböző sajtótermékek pozitív vagy negatív kicsengésű közleményei formájában jut el a nagyközönséghez. Mindezeket egészítik ki a különböző visszaemlékezések, időnként pedig a tudományos igénnyel készített szakmunkák, amelyek alul- és felülnézeti képet adnak az egység történetéről, harctéri és békebeli tevékenységéről, a kötelékében szolgálókról és a francia haderőn belül betöltött szerepéről. Tagjainak rendkívül színes nemzetiségi hátteréből kifolyólag ezek a munkák számos nyelven jelennek meg nagyon sok országban, amelyekben ennek alapján sajátos és esetenként meglehetősen eltérő kép alakul ki a francia alakulatról. Ezek hosszú sorát egészíti ki egy különleges kiadvány, amely az Idegenlégió egy korábbi tagjának tollából született, ugyanakkor nem klasszikus visszaemlékezésről van szó, hanem egy olyan tudományos igényű szakmunkáról, amely kisebb részben a szerző saját tapasztalatain, emellett ugyanakkor alapos kutatómunkán alapulva mutatja be az ala-

[1] A tanulmány a Magyar Tudományos Akadémia Bolyai János Kutatási Ösztöndíjának támogatásával készült.

kulat toborzási tevékenységét és önkénteseit az Idegenlégió 1831-es alapításától a kötet 2024-es megjelenéséig.

Jean-Michel Houssin 1979-ben kezdte meg katonai pályáját sorkatonaként a francia hadsereg kötelékében. Leszerelésekor őrmesteri rendfokozattal rendelkezett, majd 1981-ben csatlakozott a Francia Idegenlégióhoz, amelynek számos különböző ezredében teljesített szolgálatot. Mintegy másfél tucat alkalommal vett részt külföldi missziókban, amelynek elismeréseképpen számos kitüntetésben részesült, 2001-ben pedig az altiszti ranglétra csúcsára érve, főtörzsőrmesteri rendfokozatot kapott. 2016 és 2018 között a Légió toborzásért felelős szervezetének állományában tevékenykedett, majd 2019-ben, 38 éves szolgálat után vonult nyugdíjba az alakulat kötelékéből. Kapcsolata ugyanakkor mindmáig megmaradt a Légióval, mivel annak tartalékállományában teljesít szolgálatot napjainkban is, toborzásért felelős referensként. Emellett aktív szerepet vállal a Légió történetének kutatásában. A veterán légiósok szervezetének „légiós emlékezetért felelős" megbízottjaként – az alakulat teljes támogatását élvezve, ami lehetővé teszi számára az egyébként nehezen elérhető levéltári anyagokhoz való teljes hozzáférést –, rövidebb lélegzetvételű cikkek mellett, két kötetet is publikált az alakulat toborzási tevékenységéről és önkénteseiről, valamint az egység altisztjeiről. Tudományos kutatóként különösen kiemelkedő vállalkozása volt a 2. légiós gyalogezred elesett katonáinak (16 244 fő) azonosítása, két éven keresztül tartó levéltári munkával, amelynek alapján az egység szolgálat közben életét vesztő tagjainak impozáns emlékművet állítottak 2014-ben Nîmes városában.

A nyugállományú légiós altiszt legújabb kötete, a Francia Idegenlégió egyik legérzékenyebb és legizgalmasabb területét, az egységben szolgáló önkéntesek toborzásának és kiválasztásának történetét vizsgálja. A 2019-ben megjelent első kiadás bővített változatáról van szó, amely már a legfrissebb

tapasztalatokat is beépíti, így a 2020-as éveket, a COVID-19 járvány által kikényszerített szervezeti alkalmazkodást, valamint az új toborzási stratégiák bevezetését is. A mű külön érdekessége, hogy szerzője nem kívülálló történész, hanem a Légió belső életét, több mint harmincnyolc éven át napi tapasztalatban megismerő altiszt, aki a toborzás és kiválasztás gyakorlati működésének egy részéért is felelt.

Az első fejezet általános áttekintést nyújt az Idegenlégió toborzási tevékenységéről, amelynek során a szerző elsőként bemutatja az alakulat létrehozásához vezető utat, amely a külföldi önkéntesek katonai felhasználásának több évszázados hagyományán alapult. Ezt követően átfogó képet nyújt az egység megalakításáról és napjainkig tartó tevékenységéről, amely ezúttal – a legtöbb szakmunkától eltérően – nem a hadműveletekre fókuszál, hanem a toborzási tevékenységre, amely lehetővé tette a Légió felállítását és közel két évszázados működését. Viszonylagos rövidsége ellenére, ez a rész rendkívül informatív, mivel a téma iránt érdeklődő olvasó számára tömören, ugyanakkor minden fontosabb részletre kitérve bemutatja az alakulat katonai szerepvállalásának érdemi részeit, valamint áttekinti azt az általában homályban maradó toborzási és kiválasztási tevékenységet, amelyről ez idáig csupán kevés információ állt rendelkezésre, még a kutatók számára is. Ennek fő oka, hogy erre a háttérmunkára eddig kevés figyelmet fordítottak az alakulattal foglalkozó történészek, így most első alkalommal nyílt rá lehetőség, hogy egy ennyire elmélyült kutatás eredményeit közreadják. A fejezet – és az egész kötet – egyik érdeme, hogy az általános áttekintéseket kisebb leírások egészítik ki, amelyek egy-egy személy vagy kisebb csoport légiós életútjának témába vágó részleteit adják közre, amelyek közelebb hozzák az olvasóhoz a nagyívű történeti folyamatokat, így ezek értelmezése és átélése is könnyebbé válik.

Könyvének második fejezetében Houssin a toborzási tevékenységet veszi górcső alá, annak minden aspektusával együtt, három jól elkülönülő időszakra osztva. Az első periódus 1831-től 1933-ig tartott, amelyre a toborzási tevékenység teljes decentralizáltsága volt jellemző, vagyis nem létezett olyan központi szervezet, amely összehangolta és irányította volna a Légió leendő tagjainak toborzását és kiválasztását. Mivel az alakulat kezdetben még nemzetiségi alapon szerveződő zászlóaljakból állt, a Franciaország keleti határai mentén elhelyezkedő toborzóirodák a jelentkezési lapok aláíratása után közvetlenül ezek állomáshelyeire irányították a hozzájuk érkező önkénteseket nemzeti hovatartozásuk szerint. Ebből kifolyólag a német, svájci, spanyol, lengyel, olasz, belga és holland önkéntesek különböző helyeken kapták kiképzésüket, mielőtt Toulonba irányították őket, majd behajózták a légiósokat Algéria felé, ahol a Légió akkoriban mintegy ötezres létszámmal rendelkező ezrede bevetésre került az 1830-as évek elején. Ez a gyakorlat a következő évtizedek során is fennmaradt, csupán annyi változott, hogy az önkénteseket 1859-től Nîmes városában gyülekeztették és képezték ki, mielőtt útnak indították őket az éppen aktuális hadszíntérre, ahol a Légió részt vett a hadműveletekben. 1902-ben került sor egy újabb reformra, amikor a jelentkezők kiképzésének helyszíne az anyaországból a Légió algériai központjába, Sidi Bel Abbès-be került, tehát az önkénteseket jelentkezésük után egységesen ide irányították, hogy megfelelő felkészítést követően, beosszák őket leendő alegységük kötelékébe. 1881-től francia állampolgárok is jelentkezhettek önkéntesnek az alakulat kötelékébe, kötelező katonai szolgálatuk letöltését követően, így az idevezényelt hivatásos tisztek és altisztek mellett a legénységi állomány soraiban is megjelentek a franciák. Az első világháború során több mint 40 000 új önkéntes harcolt a Légió soraiban, akiknek a helytál-

lása annyira meggyőző volt, hogy a francia hadvezetés a két világháború között intenzív toborzásba kezdett annak érdekében, hogy új légiós ezredeket állítson fel és vessen be az akkortájt legnagyobb kiterjedését elérő gyarmatbirodalom területén.

A második időszak 1934-től 1962-ig tartott, amelyet az Idegenlégió toborzásának átszervezése fémjelez. Az alakulat toborzási tevékenységét központi irányítás alá vonták, annak érdekében, hogy a lehető legnagyobb számú és lehető legalkalmasabb jelöltet tudják megszólítani, majd pedig a Légió kötelékébe felvenni. Ennek érdekében a toborzóirodák hálózatát kibővítették, mind az anyaországban, mind pedig a tengerentúli területeken, tevékenységi körükbe pedig a korábbi feladatok mellé kiemelt fontossággal került be a potenciális önkéntesek körében a jelentkezési lehetőség hírének terjesztése, majd pedig az érdeklődők hatékony orientálása – ígéretes jelölt esetén a csatlakozásról való meggyőzéssel, kevésbé alkalmasnak tűnő esetén pedig az arról való lebeszéléssel. A második világháború kitörése a toborzási tevékenység jelentős felfutását hozta magával, amelynek eredményeképpen a Légió tagjainak száma megközelítette az 50 000 főt – mindenkori legnagyobb létszámát –, amiben oroszlánrésze volt a kibővített légiós toborzó- és kiképzőhálózatnak. A háború lezárulta után, a dekolonizációs törekvések miatt kirobbant gyarmati konfliktusokban is nagy szükség volt a Légió aktív közreműködésére az anyaország érdekeinek védelmében, ezért a toborzóirodák egész sorát nyitották a francia ellenőrzés alatt álló német és osztrák megszállási zónában, amelyek 1955-ös fennállásukig közel 100 000 jelentkezőt fogadtak Közép- és Kelet-Európa országaiból. A toborzás ezt követően alapvetően Franciaország területén folytatódott, de a nagy gyarmati összecsapások lezárultával már a korábbiaktól eltérő módon.

Ennek megfelelően a harmadik időszak 1962-től (az algériai háború végétől) napjainkig terjed. Mivel a jelentősebb fegyveres konfliktusok lezárultak, az Idegenlégió emberigénye is visszaesett az előző időszakhoz képest, ezért nem csupán a felvehető önkéntesek számát korlátozták, hanem a toborzóhálózat méretét is csökkentették, illetve kizárólag az anyaország területén tartották meg – összesen 12 városban. Ugyanakkor ez még a lecsökkent igények kielégítését sem tette lehetővé, ezért az 1970-es években a toborzóirodák számát 23-ra növelték, valamint az alakulat népszerűségének növelése érdekében is jelentős erőfeszítéseket fejtettek ki a lakosság körében, egyre jobban építve a francia nemzetiségű jelentkezőkre. 1984-ben létrehozták az Idegenlégió Parancsnokságát, amely – egyéb feladatai mellett – gondoskodik a toborzás, a kiképzés, a továbbképzés, a légiós érdekvédelem, valamint a civil életbe való visszatérés biztosításáról is. Az elmúlt évtizedek során a kelet-európai önkéntesek aránya megnőtt, az ebből a régióból érkezők tartósan a jelentkezők egynegyedét adták, miközben a francia állampolgárok aránya csupán 10 és 15 százalék között mozgott, így a kiképzés és integráció jelentős kihívást jelent az alakulat számára. Ugyanakkor az évente átlagosan közel 10 000 jelentkezőből alapos szűrések után csak minden hatodik-hetedik ember felel meg az elvárásoknak és kezdheti meg katonai szolgálatát, így a légiósok alapkészségeinek magas színvonala továbbra is garantáltnak látszik.

A kötet harmadik fejezete napjaink toborzási tevékenységéről nyújt részletes áttekintést. 2007 óta a Nogent erődben állomásozó alegység, az Idegenlégió Toborzó Csoportja (*Groupement de recrutement de la Légion étrangère*) feladata a megfelelő számú és minőségű újonc sorozása az alakulat számára. A Csoport szervezeti felépítése többször is módosult az eltelt közel két évtized során, de alapvető feladata változatlan maradt. Ez utóbbi

keretében az első lépés a legalkalmasabb potenciális jelentkezők megszólítása célzott és hatékony marketingtevékenységgel (elektronikus és papíralapú sajtó, személyes kitelepülések, felvonulások stb.), amelynek keretében az alakulat értékeit és az annak soraiban megvalósítható katonai életpályát mutatják be Franciaországban és külföldön egyaránt. Ezt követően kerül sor a jelentkezők fogadására, szűrésére, átvilágítására, majd az alapos előválogatás után továbbirányítják a jelentkezőket a különböző kiválogató központok felé, ahol további szelekcióra kerül sor. A kiválogatás során az önkéntesek mintegy fele lemorzsolódik, és az alkalmasnak bizonyult jelentkezők kezdhetik meg a kiképzést a dél-franciaországi Castelnaudary-ban, amelynek során még tovább csökken a számuk, míg végül az eredeti létszámnak átlagosan mindössze 15–20 százaléka kezdi meg katonai szolgálatát a Légió kötelékében. A 2020-as években az önkéntesek között a szlávok és a latin-amerikaiak voltak túlsúlyban, ugyanakkor érdekes módon 10 százalék felett volt a nepáli jelentkezők aránya is, miközben a franciáké folyamatosan csökkenve már a 9 százalékot sem érte el, a XIX. és XX. század folyamán még túlnyomó többségben lévő németajkú önkéntesek pedig szinte teljesen eltűntek. Ezek az adatok is rávilágítanak a folyamatosan változó jelentkezési tendenciákra, amelyek a Légió Toborzó Csoportja részéről is folyamatos alkalmazkodást és megújulást igényelnek.

A negyedik fejezet az Idegenlégió és az abban szolgálatot vállalók jogi helyzetét járja körbe, valamint igyekszik megvilágítani a légiósok mentalitását, amely külső szemmel nézve, meglehetősen sajátos és formabontó, hiszen a világ minden tájáról érkező önkéntesek már közel két évszázada egy másik ország lobogója alatt harcolnak és esnek el, amelyhez korábban többségükben egyáltalán nem kötődtek. Noha Franciaországban több évszázadra visszanyúló hagyománya volt a külföldi

származású katonák alkalmazásának a királyi – illetve a császári – haderő soraiban, 1830-ban a törvényhozás megszüntette ezt a gyakorlatot. Ugyanakkor már 1831. március 9-én felülvizsgálták ezt a döntést, és elrendelték egy külföldiekből álló légió létrehozását, amelynek bevetésére elvileg csak az ország határain kívül kerülhetett sor. Az önkéntesek kezdetben háromtól öt évig terjedő időtartamú szerződést írtak alá, ami a későbbiekben egységesen öt évben állandósult, ugyanakkor kölcsönös egyetértéssel lehetőség nyílt ennek meghosszabbítására tetszőleges alkalommal és akár több évvel is, így számos külföldi önkéntes több évtizedet is eltöltött a Légió kötelékében, a folyamatosan megújított szerződésének köszönhetően. Kivételt három jelentős konfliktus időszaka jelentett ezek alól a szabályok alól (a porosz–francia háború, az első és a második világháború), amikor kivételes jelleggel bevezették a háború időtartamára szóló szerződéseket, amelyek lehetővé tették, hogy az újonnan jelentkezők – akik az adott konfliktus kirobbanása miatt csatlakoztak az alakulathoz –, a fegyveres összecsapások lezárulta után leszereljenek. Ez kritikus időszakokban, amikor az anyaország területét kellett külső támadások ellen védeni, lehetővé tette, hogy néhány hónap leforgása alatt jelentős számú (és normál körülmények között külföldi állampolgárságuk miatt nem mozgósítható) új katonával erősítsék meg a francia hadsereget. Sajátos módon az Idegenlégió jogi státuszát még az 1919-es versailles-i békeszerződésben is említették, leszögezve, hogy a német állampolgárok nem csatlakozhatnak más állam haderejéhez – kivéve a Francia Idegenlégiót, amely ezt követően is legálisan toborozhatott önkénteseket a legyőzött állam lakosságának soraiból.

A fejezet emellett nagy hangsúlyt fektet a légiósok személyiségének jobb bemutatására is, ennek jegyében elsőként az alakulathoz való csatlakozásuk motivációját igyekszik megfej-

teni, noha erre vonatkozó konkrét adatfelvétel hivatalosan nem történik a Légióban a jelentkezési eljárás során (bár a felvételi procedúra során természetesen rákérdeznek erre is, de a válaszok kutatható módon nem állnak rendelkezésre). A szerző számára elérhető információk alapján ugyanakkor megállapítható, hogy külső és belső tényezők is szerepet játszanak a jelentkezésben. Jól megfigyelhető az a séma, hogy az önkéntesek származási országainak politikai és gazdasági problémái érdemben járultak hozzá a jelentkezők számának növekedéséhez a történelem során (pl. az oroszországi forradalmak, a közép-európai zsidóüldözés, a spanyol polgárháború vagy az 1956-os magyar forradalom stb.). Mindemellett a légiósok visszaemlékezéseiből és a sajtó számára tett nyilatkozataikból az is kiderül, hogy az esetek többségében számos különböző belső késztetés is szerepet játszik a jelentkezésben. Régebben számos önkéntes számára a Légió a tiszta lappal újrakezdés lehetőségét kínálta, mivel öt év szolgálat után új személyazonossággal és francia állampolgársággal térhettek vissza a polgári életbe és a civil társadalomba, amely korábban gyakran kivetette őket soraiból. A XX. század második felében már előtérbe került az elit alakulathoz való tartozás és az egzotikus hadszíntereken való küzdelem lehetősége, valamint a kalandvágy, és – a világ kevésbé szerencsés részein élők számára legalábbis – a magas zsold vonzereje is, amelyek együtt olyan tapasztalatot és továbblépési lehetőséget kínáltak a jelentkezők számára, amelyre saját országukban az adott időszakban nem nyílt lehetőségük. A Légió ezeken felül olyan közösséget kínál, amelyet jelmondata (*Legio patria nostra.* – A Légió a hazánk.) is érzékletesen fejez ki, vagyis egy összetartó családot, amely minden körülmények között gondoskodik tagjairól. Ez az összetartozás segít abban, hogy új emberekké váljanak és jobban megállják a helyüket mind a harctéren, mind pedig leszerelésük után a polgári élet-

ben. Ez a különleges kötelék hosszú távon is fennmarad, amit a szerte a világban megtalálható légiós veteránegyesületek is ápolnak, amely szintén hozzájárul a Légió ismertségéhez és elismertségéhez.

Az utolsó fejezet az önkéntesek létszámát és származását vizsgálja meg. A Légiónak saját veteránjai iránt tanúsított diszkréciója jegyében a létszámokra vonatkozó adatok nyilvánosak, a nemzetiségi hovatartozásra vonatkozóak azonban teljes pontossággal nem. Ebből kifolyólag jól követhető az alakulat létszámának változása, amely rugalmasan alkalmazkodott a francia haderő igényeihez a különböző nemzetközi és gyarmati konfliktusokban való részvétele során. A kezdetben alig 5000 tagot számláló Légió létszáma így a nagyobb háborús összecsapások idején több tízezerre nőtt, a második világháború kirobbanása után még az 50 ezret is megközelítette, majd ezek lezárulta után stabilan 6–8000 fő között maradt, és csupán a közelmúlt háborús és terrorista fenyegetéseinek hatására közelítette meg újból a tízezret. Az önkéntesek nemzetiségére vonatkozóan 1961-ig a következő nemzetek magas aránya figyelhető meg: német, olasz, belga, francia, spanyol, svájci és lengyel. Napjainkra ez a helyzet alapjaiban változott meg: a korábban a légiós jelentkezők többségét adó országok jelentősen visszaszorultak, vezető helyüket pedig más földrajzi régiók szülöttei vették át (összesen 150 ország képviselői teljesítenek szolgálatot az alakulatban). A szláv anyanyelvűek az önkéntesek közel egynegyedét adják, a latin-amerikaiak nagyjából egyötödét, az ázsiaiak pedig szintén közel minden ötödik jelentkezőt adják, így a korábbi vezető nemzetek aránya ma már alig 15 százalékot tesz ki.

A kötet legfőbb pozitívuma az, hogy míg egyfelől gazdag levéltári és szakirodalmi bázisra támaszkodva történészi szakmunkaként is megállja a helyét, másfelől a szerző saját ta-

pasztalatai révén érzékletes rátekintést enged a toborzás emberi oldalára. Ebből kifolyólag a könyv hozzájárul a Légió történeti narratívájának belülről történő rekonstruálásához, ugyanakkor jól illeszkedik a francia katonai szociológia és intézménytörténet szélesebb körű kutatásának aktuális trendjeihez is. Fontos kiemelni, hogy a munka hiánypótló jellegű, hiszen az alakulat toborzási tevékenysége a világ szinte összes országát érinti kisebb-nagyobb mértékben, ugyanakkor tényszerű és jól dokumentumált bemutatására ilyen mélységben eddig még nem került sor.

A kiadvány további érdeme, hogy nem pusztán száraz adatsorokat kínál, hanem rámutat a Légió toborzásának társadalomtörténeti jelentőségére is: hogyan tükröződnek benne a globális migrációs mozgások, a geopolitikai válságok és a francia állam katonai–politikai stratégiái. Mindezek alapján tehát a könyv nemcsak a hadtörténet iránt érdeklődőknek lehet fontos olvasmány, hanem mindazoknak, akik a modern Franciaország katonai intézményeinek társadalmi beágyazottságát kívánják jobban megérteni. Houssin műve egyszerre érzékletes, adatgazdag és hiteles történeti tanulmány az Idegenlégió múltjáról és jelenéről, valamint hasznos forrásmunka a jövő légiós kutatásaihoz.

Jean-Michel Houssin: Le recrutement à la Légion étrangère. Histoire et évolutions, 1831–2024 [A toborzás az Idegenlégióban. Történelem és változások, 1831–2024]. Párizs, D'un autre ailleurs. 2024. 200 o.

Bene Krisztián

Az igazi monarchista

Charles A. Coulombe 2025 tavaszán, a Justi Press-nél megjelent könyve még nem érhető el magyar fordításban. Ami azt illeti, az ünnepelt amerikai történész tizennégy műve közül mindössze a *Krisztus helytartói – Szent Pétertől XVI. Benedekig* jelent meg hazánkban, idestova 20 éve, a JLX Kiadó jóvoltából. Ez annak fényében különös, hogy a jelenleg Bécsben élő amerikai történész rendszeresen látogat Magyarországra, széleskörű kapcsolatrendszerrel rendelkezik, és – mint új művéből is kitűnik – igen emelkedett véleménnyel van a magyar közélet iránt.

Miközben töretlen a kereslet a történelmi kalandregények és fantasyk iránt – amelyek a magyar nemzet befejezetlen identitáskeresésének irodalmi bizonyítékai, pl. a *Hunyadi*-regényeposz vagy a *Zádor*-trilógia –, az intellektuális, magyarázó történeti irodalom sem szégyenkezhet. Elég, ha a közelmúltban megjelent *24 Extra – A tatárjárás* című kiadványra vagy a Rubicon-könyvekre tekintünk. Ebbe a sorba illeszkedik első látásra Coulombe kötete, *Az Igazi Monarchista*, amely historizáló borítóján Roskovics Ignác Szent István koronázását megidéző festményét ábrázolja, míg a cím középkorias betűkkel, a *complete* szó régiesített alakjával szerepel.

Formai ismertetés

A kötet hátlapján négy, „biztonságosnak” tekinthető szakvélemény-ajánlás olvasható, köztük a Royal Stuart Society részéről, amely szervezetnek maga a szerző is tagja. Az utolsó lap

rövid életrajza ezen kívül kiemeli, hogy Coulombe „nemzetközileg ismert a vatikáni politika belső feltárásáról". Három, elsősorban amerikai olvasóknak szánt művét említi (a *Krisztus helytartóit* nem), majd felsorolja a számos folyóiratot, portált és szervezetet, amelyek munkájához aktívan hozzájárultak.

A keresztény, illetve kifejezetten katolikus jelleget erősíti, hogy a kötet előszavát *Aidan Nichols* domonkos szerzetes írta. Nichols a keresztény királyság szakrális és papi jellegét hangsúlyozza, s „humoros, mégis komoly" műként ajánlja a könyvet, azzal a nyitott kérdéssel: vajon a vallásilag írástudatlan (*religiously illiterate*) kultúránk képes lesz-e megérteni az üzenetét? Coulombe a kötetet a néhai Habsburg Ottónak (*de jure* Magyarország apostoli királyának) és Kigeli ruandai királynak ajánlja, akikkel távoli, de személyes kapcsolatban állt. Az első oldalakon James Shirley egyik versrészlete olvasható, amelyet a huszonnégy fejezet élén további költemény-, regény- és értekezés-részletek követnek.

A könyv bevezetője és a huszadik fejezet III. Károly brit király koronázásának friss emlékét idézi fel, mintegy keretbe foglalva a művet. A világraszóló esemény mindenki szívét megmelengette, miközben markánsan ábrázolta a monarchia örök eszméjét, vagyis az „Isten kegyelméből uralkodó" kultuszát (latin többes számban: *culti*). Coulombe itt nyíltan kiteríti lapjait: bár maga is szeretné, nem reméli megélni a monarchiák visszaállítását, inkább a jövő ifjúságáért imádkozik.

Akiben e ponton kétség ébredne a könyv tudományos jellegét illetően, az valószínűleg nem ismeri Coulombe szókimondó stílusát és hollywoodi humorát (hiszen onnan származik). Akik kronologikus áttekintést várnak, hamar szembesülhetnek azzal, hogy inkább elméleti írásműről van szó. Az „átköltözött" kortárs konzervatív amerikai társadalmi írókra – például Rod

Dreherre – egyébként is jellemző, hogy hazai pályán játszanak, vagyis elsősorban otthoni olvasóiknak magyarázzák az európai fogalmakat. Másrészt tagadhatatlan, hogy kívülről tekintenek a viszonyokra, minden ezzel járó előnnyel és hátránnyal – ami a bemutatandó műben is érzékelhető.

Ezt követi a mű szerkezeti bemutatása (*Outline of the argument of this book*), amely tematikusan áttekinthetővé és követhetővé kívánja tenni a tartalmat. Ez az előzetes áttekintés egyrészt rendkívüli előzékenység, másrészt szükséges is, mivel – ahogyan a számozatlan 257. oldalon található „Búcsúban" (*Envoi*) írja – a fejezetek esszék, amelyeket élete „nagyon különböző időpontjaiban" vetett papírra.

A mű ilyetén – rosszindulatúan – „összefércelt" jellege korántsem egyedi: sokkal inkább életmű-összefoglalás, amit már a cím (*compleat/complete* szava) is jelez. Olvasás közben elsősorban a rendkívül nagy arányú ismétlések teszik szembetűnővé ezt a megoldást. Így például a Ferenc Józsefhez kapcsolt anekdota – miszerint a császár Theodore Rooseveltnek feladatát úgy határozta meg, hogy „ő védi meg a népet a politikusoktól" – nem kevesebb, mint hatszor tér vissza szó szerint. Ugyanígy a 9., 186. és 216. oldalon is megismétlődik ugyanaz a felsorolás a monarchizmus alapelemeiről. A 198. oldalon pedig maga a szerző magyarázkodik, hogy „máshol már ugyan leírta" az adott gondolatot, de most megismétli.

A könyv bevezetője négy fő részt ígér: az első a monarchia alapjait, a második a birodalmi eszményt, a harmadik a kortárs monarchikus irodalmat, a negyedik pedig a mozgalom jövőjét hivatott kifejteni. Ehhez képest azonban jelentős átfedések tapasztalhatók: ugyanazok a gondolatok, konklúziók és referenciák térnek vissza újra és újra.

Tartalmi ismertetés

Az első – Ön monarchista? című – fejezet teljes terjedelmében már megjelent évekkel korábban a Regnum! portálon

(https://regnum-portal.hu/2023/12/15/on-monarchista/). A monarchikus államformák különbözőségét mutatja be példákkal, vizsgálatát végül a keresztény, hagyományos uralmi formákra szűkíti – különösebb definíciós szándék nélkül. A szerző rámutat, hogy több köztársaság, különösen a prezidenciális rendszerűek, rendkívüli hasonlóságot mutatnak a monarchiákkal, míg a diktatúrák kvázi-királyságokként működnének, ha teljesítenék az eszmeiség alapfunkcióit. Ezek: oltár, trón, szubszidiaritás, szolidaritás, occidentalizmus (értsd: birodalmi gondolat). Az egyház társadalmi szerepe kiegészíti a politikát, a hatalom isteni eredete az uralkodói tisztségben (és nem a személyben) manifesztálódik, a helyi önrendelkezés és a hierarchia elejét veszi a központosító elnyomásnak, a különböző társadalmi osztályok korporatív együttműködése biztosítja a harmóniát, végül a nagybetűs Kereszténység, a *res publica Christiana* képez egy nagyobb egységet, Krisztus birodalmát.

A monarchikus államforma fő gyakorlati kérdése – ti. ki a király? – amely a fennmaradt királyságokban is állandó viták tárgya (pl. jakobiták, migelisták, karlisták), Coulombe szerint eltörpül ezen eszmei alapok jelentősége mellett. A monarchista örökség vállalja a XX. századi kudarcsorozatot is: azt az erőszakos folyamatot, amelyben a köztársaságok leváltották a monarchiákat a világ legtöbb országában. (Sőt, a tendencia azóta sem állt meg: a Brit Birodalom például tovább aprózódott Bermuda „függetlenségével".) Így, ha valaki hisz a magasabb eszmékben, és hitét állami szinten is reprezentálva kívánja látni, akkor monarchista – akár tudatosítja magában, akár nem.

A második fejezet a monarchikus tapasztalatokról értekezik. Megértésükhöz először meg kell szabadulnunk a konzervativizmus, az autoriter, a totalitárius és más hasonló kifejezések kiforgatott értelmezéseitől. A monarchia ugyanis egyetlen nép

számára sem idegen: ősképei áthatják a folklórt, olyan misztikus nagyságokat állítva elénk (fiktív példa: Artúr; meseszerű: Oroszlánszívű Richárd; valós: Erzsébet királynő), akik kitörölhetetlen nyomot hagytak a nemzeti identitásban. Ehhez társulnak a királyi vér leszármazottai, akiket vallásos kultusz övezett, és akiknek emléke akkor is tovább él, ha jog szerinti utódaik már nem érnek fel hozzájuk.

A monarchia szerepéről eltérő politikai elméletek léteznek, de ideálja szinte minden esetben áthatja az uralkodói tisztséget. Ebből fakadóan elutasítandó az „abszolút monarchia" fogalma, ugyanakkor a nyugati, fennmaradt királyságokban meglévő reprezentatív uralkodói jogkörök kiszélesítésre szorulnának, hogy az ideál érvényesülhessen. Gondot jelent, hogy a vitákban – akárcsak a dinasztikus öröklések kérdésében – a főnemesség megosztott, még ha a vonalak lassan el is mosódnak. A nemesség király nélkül nem maradhat fenn, és fordítva.

Coulombe visszatérően kifejezi amerikai monarchista érzelmeit. Ennek jegyében monarchistának tekinti John Médaille-t, Lee Walter Congdont és William S. Lindet, holott ezek az írók inkább egy érzelmi körhöz tartoznak, semmint valódi politikai monarchizmushoz – nézeteik inkább romantikus konzervativizmusban gyökereznek.

A harmadik, legrövidebb fejezet egy szűk gondolatmenetben az alkotmányos monarchia igazolására szolgál. Pozitív példaként hozza fel, hogy 2003-ban Liechtenstein hercege népszavazás támogatásával érvényesíteni tudta akaratát. Ehhez kapcsolódik a negyedik fejezet is: az autoritás fogalmából indul ki (az utasítás joga), amely mindig legitimációt feltételez. Míg a forradalmi legitimálás igénye egyre nő, a hatalom isteni eredete és az egyházi felügyelet sorvadása annak köszönhető, hogy a felelős tényezők – a főnemesség, a főpapság, sőt, sok esetben maguk az uralkodók – hitelteleníttették, kihátráltak mögüle.

Az ötödik, hatodik és hetedik fejezet a *Christendom* fogalmában ás mélyebbre, amely szó szerint Krisztus uralmát jelenti a földön. Nem hagyható figyelmen kívül, hogy a forradalmi köztársaságok előretörésével arányosan szorult vissza a kereszténység vallása a nyugati országokban. A szekuláris állam nem vállalja a liturgikus naptár fenntartását, a szakrális helyek és szimbólumok ápolását, s nem érdekelt állampolgárai üdvözülésében. Ezzel szemben a monarchikus uralkodó lelki felelősséget visel alattvalóiért. Ez teljesedik ki a birodalmi eszményben (*Sacrum Imperium*), amely az uralom legszélesebb egységét (világuralom, pán-romanizmus) képviseli. Elméletben oszthatatlan, ám a gyakorlatban több császár (Nagy Károlytól Napóleonig) is sajátjának tulajdonította a kereszténnyé vált Római Birodalom örökségét. Az osztrák császár kiemelkedett közülük, mert valóban multikulturális birodalmat vezetett, ahol minden keresztény felekezet békés egymás mellett élését és fejlődését biztosította.

A birodalmiság az Egyesült Államok történetében és XX. századi küldetéstudatában is jelen van, sőt, a világkormányra törekvő nemzetközi szervezetek programjaiban is. Coulombe azonban inkább elméletként, mint valós államalakulatként kezeli ezt az eszményt: egy olyan keresztény monarchikus ideát lát benne, amelynek új korszaka jöhet el a középkori feltámasztási kísérletek és az 1810-es (I. Ferenc lemondása), illetve 1918-as (IV. Károly lemondása) formális megszűnése után. Szerinte a feltámadás jelei mutatkoznak a lovagrendek (pontosabban lovagi jellegű társulások) újraalapításában, a hagyományhű katolikus mozgalmakban, valamint az ellenforradalmi folklór angol irodalmi virágzásában (vendée-iek, cristerók, zuávok stb.). Számára az euroszkepticizmus és a szuverenitásvédelem is a pán-európai birodalmi gyökerekhez vezet vissza.

Ebben nem kis szerepet tulajdonít a Vatikánnak, hiszen a pápa a császár helyettesének funkcióját is betölthetné. A nyolcadik fejezet viszont azt vizsgálja, hogyan fosztották meg a katolikus egyház liturgikus hagyományát a birodalmi, monarchikus elemektől a XX. század derekán. Bár elvétve maradtak szép példái az örökség ápolásának bizonyos közösségekben, a *status quo* az egyházakat az államtól – és így az állami ideológiától – függővé tette mindenhol. Coulombe ezt nevezi „zombiállamnak": lelketlen apparátusnak, amely ugyanakkor életre hívja saját vallását, leglátványosabban az Egyesült Államok nacionalizmusában, a woke ideológiában, de például a skandináv államegyházak esetében is.

A kilencedik fejezet a katolikus állam szükségességét hangsúlyozza. A királyság-pártiság Joseph de Maistre óta „tudomány", s művelőinek át kell venniük a szellemi vezetést a közéletben. A jelszó a korporativizmus, vagyis a hivatásrendi államkép, amely mélyen a katolicizmusban gyökerezik. A modern katolikus állam megtestesítőjeként Coulombe García Morenót nevezi meg, míg Európában Habsburg Ottó mellett csak néhány helyi vezető emelhető ki.

A tizedik fejezet az egyetlen, amely alfejezetekre tagolódik. Felvetődik az egyházi vagyon laikusok általi kormányzása, amennyiben az egyház valódi világi hatalommal és társadalmi jelentőségű tulajdon felett rendelkezik. Felidézi Ferenc József császár példáját, aki az „evangelizáló államférfi" mintaképe volt, valamint Boldog IV. Károlyt, akit az egyházi hierarchia (kevés kivétellel) cserbenhagyott az államforma kérdésében.

A 11. fejezetben Coulombe azt állítja, hogy a középkor folyamán szembenálló gelfek és ghibellinek – vagyis a pápai és a birodalmi érdekközösségek – mára elvesztették jelentőségüket, sőt, egyazon oldalra kerültek a liberális köztársaságiakkal szemben. Nem kell azonban letagadni az uralkodók között

egykor romboló viszályokat, a főnemesség vagy a főpapság korrupcióját. Európa öntudata ebből a múltból fakad, és ennek beismerése segíthet a jövőben is.

A könyv harmadik része – a 12–15. fejezetek – a monarchizmus kortárs feldolgozását tárgyalja. Megismerjük a konzervatív szellemi élet meghatározó ihletőit, az *Inklings* néven ismert Tolkient, Lewist és Williamst, akik fantáziaregényeikkel nemzedékeket inspiráltak, és inspirálnak ma is. Központi témájuk az „autentikus keresztény szakrális királyság", amely a középkori „kvázi-papi, hadvezéri és tisztségadományozói" őskarakterből épül fel – példa erre Tolkien tünde-világa. A monarchista irodalomtörténet persze náluk mélyebbre nyúlik: Baring, Hollis, Woodruff, Eliot és mások munkássága is ide tartozik. A felvilágosodás óta küzdeni kell a királyság eszméjét romboló áramlatok ellen, s a XX. század gondolkodói az elbeszélés műfaját találták a leghatásosabb fegyvernek. Amerikában mindezt a „romantikus konzervativizmus" keretezi.

A 15. fejezet a posztliberalizmus és az integralizmus fogalmait elemzi. Előbbi alatt Donald J. Trump amerikai elnök történelmi visszatérését ünnepli, míg utóbbiban Coulombe a monarchista restauráció nagy reménységét látja. Az erre hajlandóságot mutató Oroszország mindenesetre visszaesett a háborús szovjet nosztalgiába.

A 16. fejezetben személyesebb hangot üt meg, amely az „amerikai monarchizmus" leírásához vezet. Saját történészi útkeresését öt fokozatban mutatja be: koloniális történelmi környezetben való neveltetése; találkozásai az emigráns társadalommal; a '60-as–'70-es évek felfordulása; királyi szentek (pl. IV. Károly) avatása; végül főiskolai olvasmányai. Hazáját, az Egyesült Államokat okolja számos monarchia megdöntéséért és a restaurációs törekvések elkaszálásáért (pl. Jugoszlávia, Olaszország, Líbia, Vietnám esetében). Elmarasztalja az

egységes keresztény egyházat helyettesítő, királyságot tagadó „amerikai polgárvallást” (*American civic religion*). Az Észak és Dél közötti különbséget pedig oly elhanyagolhatónak látja, mint a szunniták és síiták közötti ellentétet. E fejezetben négy monarchista típust is megkülönböztet: anglofil, elméleti, vallási és leszármazotti monarchistát.

A 17. fejezet afféle könyvszemle és anekdotagyűjtemény, amelyben a romantikus monarchizmus előnyeit állítja szembe a „sterilnek” nevezett kereszténydemokráciával. A 18. fejezet aztán a legitimizmus fogalmát járja körül, amely „egy család istenadta öröklési jogát” támogatja. Itt újfent szembekerül forradalom és rend – példaként a Pápai Állam bukását hozza. Magyar kontextusban Horthy Miklós neve is felbukkan, mint aki a legitimizmus útjába állt. A 19. fejezet címadása (*Az Aragorn-opció*) azok számára, akik nem olvasták Tolkient, homályos maradhat. A 20–22. fejezetekben folytatódik a ködösség: a „polgárvallás” és a monarchizmus hanyag örököseinek ostorozása kerül előtérbe. Coulombe szerint a demokratikusan választott köztársasági elnökök mandátuma éppen csak arra elég, hogy magasra emeljék saját köreiket és igényeiket, örökségteremtés, értékmentés azonban nem várható tőlük. Ezek a tapsra váró „törzsfők” szerinte nem valódi vezetők. Nemcsak a rátermettség és a hit hiányzik belőlük, hanem a gonoszság három formája jellemzi őket: az erény és a bűn fogalmainak összekeverése, az őrültség, valamint az „ignorancia és arrogancia házasságából” fakadó hibbantság. A megoldást Coulombe az újrakezdésben, szent példaképeink újrafelfedezésében, valamint abban látja, hogy mi polgárok a magánéletünkben is megvalósítsuk vállalásainkat.

A 23. fejezet az úri osztály újjászületésének lehetőségét vizsgálja, kissé leszűkítve az „úriember” fogalmát az armális nemességre. Ők ugyan már megszűntek újratermelődni, de

jobb híján őket kell segíteni abban, hogy ismét vezető szerephez jussanak a társadalomban – elsősorban úgy, hogy magunk is megéljük értékrendünket. Az utolsó, 24. fejezet a nosztalgia, a megújulás és a restauráció folyamatait veszi számba, mint a monarchizmus egymást ki nem záró útjait. A „király visszatérésére" való várakozás végtelennek tűnik, de „örökzöld", mert szorosan összefügg az általános lelki megújulás igényével is.

Kritikai értékelés

A modern állam „szinkretikus vallása" helyettesíti a monarchiát (13. o.). Coulombe monarchista örökséget keres még az amerikai kultúrában is: a brit, francia és spanyol telepesek épített örökségére, a bevándorló népek hagyományaira, valamint a bennszülöttek Washingtonnal való feudális kapcsolatára mutat rá. Akadályozó tényező a „nagy elnökök" emlékezete – Franklin D. Roosevelt, John F. Kennedy és Ronald Reagan hármasa –, amely a mai politikai színteret, az egymással szembenálló neokonzervatív és progresszív oldalt ihleti. Coulombe mégis úgy véli: amerikai létére sem elrugaszkodott a monarchia gondolatával játszani – olyannyira nem, hogy egy 2016-os regényében az általa nagy reményekkel szemlélt liechtensteini hercegi család vezetőjét tette meg amerikai uralkodónak (*Star-Spangled Crown: A Simple Guide to the American Monarchy, Tumblar House*).

Szerinte a demokrácia egy hamis koncepció, utópia, amely a valóságban az államokat a parlamenti ciklusok hullámvasútjára (*roller-coaster ride*) ülteti. Így a közéleti bizonytalanság válik állandóvá, miközben a társadalommérnökösködés folyamatai – a népességszabályozó terhességmegszakítás (amit Coulombe „molochi áldozatnak" nevez), a transzneműség és az eutanázia – szabad utat kapnak. Úgy véli, a legrosszabb monarcha is jobb vezető volt, mint a mai politikusok, mert legalább a természeti

törvényeket nem bolygatták. Ez persze anakronizmus, de általa jobban érthetővé válik a szerző motivációja.

Ugyanakkor siet leszögezni, hogy a brit parlamentáris monarchia – mint bármely alkotmányos monarchia Európában – valójában a királyság lényegének megcsúfolása (15. o.): az uralkodó ténylegesen nem uralkodik. „Jobb, mint a semmi" alapon személye mégis fenntartja az intézményi folytonosságot, az uralom jogát és a legitimációt. Ennél fontosabb, hogy még az árnyékmonarchák is „tartalékerőt" (*reserve power*) képviselnek a kilengő esetek idejére, amikor a nép érdekeit kell megvédeni a parlamenttől (28., 35., 37. o.). Gyakorlatban az államfő az egyensúlyt képviseli a politikai és modern ideológiai túlkapásokkal szemben. A példákból – Luxemburg vagy Belgium uralkodóinak (sikertelen) intervenciója az abortusz, illetve az eutanázia parlamenti vitáiban – az is kiderül, hogy ez újabban az uralkodó ideiglenes félreállításával végződik, miközben politikai álláspontja és királyi becsülete fennmarad.

A köztársaság Coulombe szerint nem más, mint pillanatnyi oligarchák (*oligarch-of-the-moment*) játszótere. Az aktuális oligarchia, vagyis a pénzügyi elit a választások nyomán hatalomra jutott politikai érdekcsoportokból szedi meg magát, de értéket nem hoz létre, és egy-két generáció után el is tűnik a süllyesztőben. Az általuk képviselt veszély az, hogy útját állják a monarchikus mozgalmaknak. Mindezek ellenére Coulombe optimistán tekint a jövőbe: ha elbukik az ügy, egy következő generáció majd elölről kezdheti ugyanezen alapokon. Véleménye szerint az eszme túlélése is eredmény (218. o.). Elutasítja a „fejlődés" fogalmát, és inkább az isteni gondviselésben bízik: abban, hogy helyreáll a meg nem érdemelt rend (236. o.).

A könyv esszéi – vagyis fejezetei – ezen az úton többször is aktuálpolitikába torkollanak. Coulombe visszatérő megjegyzéseket tesz a 2020-as amerikai elnökválasztásra, amelynek érvé-

nyességét tagadja. Putyinnal kapcsolatban többször csalódását fejezi ki (196., 205. o.). Egy másik visszatérő motívum a „COVID-lezárásokként" emlegetett 2020–2021-es világjárvány (15., 41., 90., 93., 173., 215., 235., 237. o.). Coulombe számára a demokratikus hatalom itt mutatta meg igazi arcát: nem az emberekért, hanem a saját hatalmáért mozgósított.

A könyv katolikus jellegére izgalmas színt vet az a hangnem, amellyel a Vatikánról nyilatkozik, többnyire elejtett utalások formájában. Szerinte az Egyház vezetése a '60-as években feladta a monarchia eszményét (sőt, már XIII. Leóval elkezdődött a folyamat), önként hátrált ki a közéletből, és ezzel sokat veszített, sőt továbbra is veszít, mert vezetői („a hierarchia") inkompetensek és forradalmiak (23., 41., 43., 45., 52., 53., 79., 92., 94., 105., 113., 118., 119., 168., 195., 215., 237., 238. o.). Önostorozóan állítja, hogy a katolikusok elvetették a szentek példáját, és a világhoz igazodnak. Ennek bizonyítékaként a két katolikus amerikai elnök személyét hozza fel. A 41. oldalon Ferenc pápa pontifikátusát egyenesen a „zsarnokság iskolapéldái" (*varieties of tyranny*) közé sorolja. Bővebben a 113. oldalon fejti ki álláspontját, ahol a „klerikalizmus" szónak új értelmet ad: a II. vatikáni zsinat reformjait a hívekre erőltetett önkényeskedésként mutatja be. Itt is, mint más homályosabban kezelt témáknál, Coulombe magától értetődőnek veszi az olvasó tájékozottságát és egyetértését.

Visszatekintve a mű felütésére, a fejezetek rendjére és az eddig ismertetett tartalomra, joggal merülhet fel a kérdés: miről is szól valójában Az igazi monarchista című könyv. Meglátásom szerint a könyv elsősorban a szerzőjéről szól, saját monarchistává válásának történetét meséli el, a személyiségformáló hatásokon keresztül. Az igazi monarchista maga Charles A. Coulombe: alcímként be is írhatta volna – Hogyan lettem monarchista? vagy Miért vagyok monarchista? Külön fejezetet

szentel európai identitásának (7. fejezet) és az amerikai monarchizmus jelenségének (16. fejezet). Bemutatja korábbi könyveit (pl. 18. fejezet), sokat beszél utazásairól, élményeiről (pl. 249. o.), és gyakran közvetlenül az olvasóhoz szól jellegzetes, „podcast stílusban", mintha egy unokaöccsét avatná be az élet rejtelmeibe.

A könyv egyik gyengéje, hogy több fejezet – mintha esszé-alapú jellegéből fakadóan – a kontextusból kiragadott. Nehéz összefűzni őket egységes gondolatmenetté, a szöveg csapongó, és több kulcsfogalom magyarázata is elmarad. Ilyen például: *I. Norton* (12. o.), *Zoot Suit Riots* (32. o.), *Traditionis Custodes* (41. o.), *anglican branch theory* (154. o.), a *Buttiglione-ügy* (67. o.), a *„black spider memos"* (228. o.), a *Reuss-terv* (234. o.), *Queen Anne* (252. o.), valamint különböző események (18. o.) és évszámok (25. o.) magyarázat nélküli puszta felsorolása. Míg bizonyos dolgokat az amerikai közönségnek óvodapedagógusi érzékkel elmagyaráz, ezeknél magától értetődőnek veszi az újvilági olvasók háttértudását – amiben joggal kételkedhetünk. Talán erre utal, amikor a 119. oldalon megjegyzi: manapság a legtöbb főiskolás (*most college folk*) már fel sem ismeri ezeket a neveket. A homályos megfogalmazások és a személyes szálak mellett a szerző kedvenceitől is hosszadalmasan idéz. Ez akár oldalakra kiterjedhet, például Dom Guéranger-től (100–104., 131–136., 138–142., 225–227. o.), megnehezítve az olvasást, és csökkenti a szerző gondolatvezetésének egyediségét is.

Tolkien, C. S. Lewis és Charles Williams – vagyis az „Inklings" – Coulombe elsődleges ihletői. A 12. és 13. fejezetet teljes egészében nekik szenteli. Ezek az irodalmárok a magánéletben monarchisták voltak, és fantasy-műveiken keresztül ragadták meg a királyság tapintható varázsát. Coulombe hisz a mesék erejében, és hisz az internet kínálta lehetőségekben is:

szerinte ezek felgyorsítják a monarchizmus szellemi forrásából való merítést. „Az emberek így több interakcióban részesülnek” – írja a 199. oldalon. Hisz a közép-európai kis népek összefogásában is (171. o.), ugyanakkor félti őket a nyugati (ír) és keleti (fehérorosz) úttól.

További kedvencei a már említett III. Károly, valamint „Boldog Ausztriai Károly”, az utolsó magyar király, aki számára abszolút példakép. Meglepő módon Orbán Viktor miniszterelnököt háromszor is említi (179., 194., 196. o.), hasonló elismeréssel, sőt idéz is tőle. Meggyőződése szerint Magyarország lehet a kontinens keresztény kultúrájának megmentője és a regionális összefogás motorja. Ez magyarázza, hogy a borítókép választása miért esett a jelenlegi kormány által felújított Budai Vár Szent István-termének egyik supraportájára.

Összegzés

A könyv legnagyobb hiányossága a magyar olvasó számára az, hogy a borítókép ellenére nem rólunk szól. Nem Szent Istvánról szól, aki mindössze egyszer szerepel a műben egy idézet jelentéktelen felsorolásában; sem a Szent Koronáról nem árul el részleteket, amelyet szintén csak egyszer említ a szerző mellékesen. Hazánk neve összesen tizenháromszor szerepel a főszövegben, ami ugyan némileg több, mint a Romániára vonatkozó kilenc említés, de messze elmarad Ausztria harminchét előfordulásától. (Ausztria és Magyarország Monarchiaként tizenhatszor jelenik meg a fejezetekben.) Az a kijelentés pedig, hogy Jellačić a Szent Korona megmentésére indult ellenünk, tipikus példája a félreértéseknek (171. o.). A történelmi tény az, hogy a horvátok a németekkel is rivalizáltak például Eszék várának birtoklásában, és többségük a Szent Korona országainak egysége ellen, saját törvényeik megszegésével lépett háborúra.

Az ezeréves magyar királyság – az egyetlen ázsiai eredetű

európai őskirályság, az egyetlen apostoli uralkodószék, amely a XII., XIV. és XV. században birodalmi méreteket öltött és befolyást gyakorolt Európa szívében – Coulombe szemében mindössze egy a kelet-európai kis nemzetek államalakulatai és dinasztiái közül. Megfontolandó azonban, hogy nézetét alázattal viseljük: a Monarchia elvesztéséből fakadó hátrányainkat és a Habsburg Ottó által kezdeményezett Duna-államszövetség elvetését fölöttünk döntötték el, de úgy tűnik, mintha beletörődtünk volna. Nem gyógyítottuk be a sebeket, amelyeket a „magyarosítással" okoztunk szomszédainknak; nem fogadtuk vissza, sőt kétszer is elűztük szent életű utolsó királyunkat. Sok mindent elmulasztottunk. És bár Coulombe optimizmusa szerint „még semmi sincs veszve", fájdalmasan hiányzik az a szellemi igény, amely helyreállítaná a történelmi alkotmányos államformát.

Nem csoda, hogy magyar források alig szerepelnek a könyvben: mindössze Fejérdy Gergely, valamint a külföldiek közül Elisabeth Kovács, Charles Fenyvesi és Thomas Molnar nevével találkozunk. Egyáltalán, feltűnő a lábjegyzetes hivatkozások hiánya: összesen száz művet idéz a szerző a 24 tanulmányhoz. Ezeket tucatnyi szövegközi utalás egészíti ki – gyakran pusztán családnév formájában –, ami inkább töredezetté, mint tartalmilag teljesebbé teszi a szöveget. A konzekvencia hiánya nem rombolja ugyan a kötet összképét, ám kiszorít olyan alapműveket, amelyek a monarchizmus ismeretanyagából nélkülözhetetlenek. A tizennegyedik fejezetben ellenforradalmár gondolkodókként említett Plinio Corrêa de Oliveira és Molnár Tamás mellett hiányzik például José Ortega y Gasset, Misima Jukió, Nicolás Gómez Dávila, Othmar Spann, Julius Evola és mások – annak ellenére, hogy ugyanebben a fejezetben (167. o.) egy mellékes felsorolásban talán helyet kaphattak volna. Az új generációra gondolva Coulombe inkább weblapcímeket ad

meg a 264. oldalon, ám ezek is szegényes felsorolásban, kizárólag szervezeti hivatkozások formájában jelennek meg. Sőt, egy helyen még a Wikipédiából sem átall idézni (245. o.).

Becsukva a könyvet és visszatekintve a borítóképre, Szent István királyunk térdelő alakjában Coulombe talán önmagát látja: mintha a Szent Koronával a keresztény lélek végső örömét, az üdvösség koronáját helyeznék rá egy földöntúli jelenetben. Az ábrázolásban a királyság univerzalitása tükröződik vissza, ha eltekintünk a körülálló négy kócos-bajuszos, párducbőrös magyar vitéz alakjától. Coulombe könyve tehát leginkább a saját közönségének íródott: nem kezdő monarchistáknak való, de a jobboldali érzelmű magyar olvasók számára kifejezetten üdítő lehet. Ugyan enyhe csalódást kelthet azokban, akik a magyar monarchikus eszme, a magyar őstörténet vagy a történelmi jogfolytonosság módjait keresik benne. Bár nem kínál megoldást a magyar monarchikus államrend vagy történeti alkotmány kérdéseire, időtlen és nemzetközi kitekintésként értékes hozzájárulás a szakrális uralom eszméjének újragondolásához.

Charles A. Coulombe – The Compleat Monarchist [Az igazi monarchista]. Justi Press, Lincoln, USA. 2025. 280 o.

Teleki Béla

Apokalipszis, forradalom és terrorizmus: a szikáriusoktól a modern világ elleni amerikai lázadásig

Jeffrey Kaplan (1954–2025) néhány évvel ezelőtt megjelent munkájáról írott ismertetőm szomorú aktualitását az szolgáltatja, hogy az elsősorban a vallási indíttatású terrorizmus és gyűlöletcsoportok kutatójaként számon tartott szerző 2025 márciusában, néhány nappal hetvenegyedik születésnapja előtt, hosszas betegséget követően elhunyt. Ugyanakkor maga a könyv időszerűsége is nehezen vitatható, hiszen mindazok a történések és folyamatok, amelyek majd' tíz évvel ezelőtt a 2016-os amerikai elnökválasztási kampány kísérőjelenségeiként kerültek előtérbe, Donald Trump második elnöki ciklusának kezdetét követően újból a közbeszéd és a politikai elemzések tárgyává váltak.

A könyvet leginkább a szélesebb történelmi horizont és a személyes hangvétel különbözteti meg Kaplan más munkáitól (*Radical Religion in America: Millenarian Movements From the Far Right to the Children of Noah; Radical Religion and Violence: Theory and Case Studies, hogy csak a talán legismertebbeket említsem*). Ez a személyesség nemcsak szerzőnknek a kommunista Prágában, vagy az iszlám forradalom időszakának Teheránjában szerzett élményei feleleventésében nyilvánul meg, hanem mindenekelőtt abban, ahogy mondandója végére érve érezhető aggodalommal a hangjában nekiszegezi a kérdést az olvasónak: érdemes még küzdeni Amerikáért? A válasz

részéről egy bizonytalan igen: abban az esetben legalábbis, ha könyve megállapításai, végkövetkeztetései megalapozottnak tekinthetők.

Ami a történelmi távlatokat illeti: a munka mérsékelten csekély terjedelméből következően nem számíthatunk kétezer év vallási ideák által vezérelt terrorista csoportjai és más radikális mozgalmai nézetrendszereinek, mozgatórugóinak mélyebb feltárására, de amit kapunk, az sem kevés. Kaplan ugyanis nem egyszerűen inspirációkról, „kölcsönzésekről" beszél a szikáriusoktól a 2010-es évek derekán éppen a mainstream felé húzódó amerikai konteó-hívőkig és jobboldali radikális nehézfiúkig ívelő időkereten belül, hanem visszatérő motívumokra, makacsul ismétlődő mintákra próbálja felhívni a figyelmet, amely minták nemcsak a vizsgált szerveződések céljaiban és módszereiben, hanem „végzetük" hasonlóságában is felismerhetőek, s amelyek azonosítása révén könnyebben felvértezhetjük magunkat a jelen és a (közel)jövő tagadást és „eltörlést" hirdető mozgalmaival és prófétáival szemben.

Kaplan a bevezetőben szükségesnek érezte megjegyezni, hogy könyve nem az apokalipszis témáját járja körül, s ugyanígy: nem általában a terrorizmus jelenségéről, vagy a forradalmakról íródott. Amit vizsgálat tárgyává tett, az a három toposz közös metszetében helyezkedik el: „a tagadás aktusának vallási megszentelése", a bevett igazságok és az Istentől eltávolodottként felfogott világ elvetése, az egyetlen isteni igazság nevében, melyre hivatkozva nagyon sok fegyveres radikális állt készen a múltban és áll készen ma is, hogy a tagadás útján eljusson a legvégsőkig – akár a tömeggyilkosságig, a népirtásig.

„*Semmi sem igaz, minden megengedett*" – ez a Vladimir Bartol *Alamut*ja nyomán az aszaszinok vezetőjének, Haszan-i Szabbáhnak tulajdonított kijelentést választotta a szerző munkája mottójául, s nem véletlenül. A könyv lapjain felbukkanó

különböző csoportok és mozgalmak tetteinek igazolása annak elfogadásán alapult, hogy miként minden e világi igazság, rend, intézmény megkérdőjelezhető és megkérdőjelezendő, úgy az abszolút igazság érvényre juttatása érdekében bármilyen eszköz igénybe vehető: a szakrális szövegek szelektív értelmezése éppúgy, mint az erőszak akár legszélsőségesebb formái.

A munka két nagyobb részre tagolódik (címeik: *Ez volt akkor* és *Ez van most*; mindkét egység szintén két-két fejezetre bomlik). A szerkesztésnek ez a szimmetriája a terjedelem tekintetében már nem érhető tetten, hiszen a Kaplan által átfogott kétezer éves történeten belül a hangsúly egyértelműen a második részre, vagyis az utolsó, nagyjából nyolcvan évre esik: a könyv megírása pillanatában létező „kortárs" Amerika bizonyos belpolitikai folyamatainak és az azok kontextusba helyezését megkönnyítő egykori hidegháborús nagyhatalmi játszmák bemutatására.

Ezzel együtt sem lehet azt mondani, hogy a „premodern" vallási erőszaknak a szikáriusokkal indító és a táboritákkal záruló fejezete (*Nothing is true, everything is permitted: premodern religious terrorism*), rövidsége ellenére is, csak amolyan történeti felvezetésként funkcionálna a szerző számára a jóval otthonosabb terepnek számító közelmúltbeli és jelenkori amerikai szélsőséges vallási–politikai szerveződések bemutatásához. Voltaképpen itt azokat az ideákat, célokat és módszereket tekinti át a szerző, amelyek a későbbi évszázadok spirituálisan vezérelt forradalmi és terrorszervezeteinek eszméiből és gyakorlatából egyaránt ismerősek lehetnek számunkra.

A fanatikus zsidó szekta tagjait, a szikáriusokat Kaplan a modern értelemben vett terrorizmus feltalálóiként mutatja be, akik módszereik tökéletesítése révén (véletlenszerűen kiválasztott egyének orvul meggyilkolása helyett idővel a rómaiak és a velük együttműködők elleni nagyobb léptékű és célzott me-

rényletek kivitelezése) sikerült a megszállókat olyan mértékű túlreagálásra kényszeríteni, amely elképzeléseik szerint alkalmas lehetett a lakosság felkelésbe való belehajszolására. Bár a szikáriusok nem voltak öngyilkos merénylők, stratégiájuk végül igazi öngyilkos politikának minősült, melynek következményeit az első zsidó háború végével az egész nép megszenvedte.

Az iszlám korai időszakában a terror specialistáinak a káradzsiták (háridzsiták) számítottak, akik nem tudták elfogadni, hogy a sziffíni csata (i. sz. 657.) során Ali kalifa tárgyalásba bocsátkozott ellenfeleivel, ahelyett, hogy leszámolt volna velük. Ők, radikális vallási puristaként a kompromisszumok ellenségei voltak és mint ilyenek, harcot indítottak mind a szunniták, mind a síiták ellen, arra törekedve, hogy az iszlámot visszavezessék az általuk elképzelt ősi tisztaság állapotába.

A premodern körképet záró táborita husziták is vallási purifikátorként léptek föl, akik céljaikat egy sajátos társadalmi „kísérlet" formájában igyekeztek megvalósítani: elválasztva magukat a hivatalos egyháztól és a feudális rendtől, jól védhető kommunákat hoztak létre, amelyekben a katolikus külsőségektől, szertartási elemektől megtisztított istentiszteleteiken élhették meg csakis a Szentírásra alapozott hitüket, miközben Krisztus új eljövetelét várták. Ugyanakkor a husziták a terrorisztikus elemeket sem nélkülöző gerilla hadviselés megalapozóiként is felfoghatóak, akik eredményes taktikai újításaik révén megmutatták az eljövendő korok népi harcosai számára, hogy miként érhetnek el átütő sikereket szervezett, reguláris katonai egységekkel szemben.

A Kaplan által itt érintett témák – a hatalommal szembeni konfrontációs készség, a társadalomból való kivonulás, szent háború Isten feltételezett akaratának kikényszerítéséért stb. – annak a XX. századi amerikai szélsőjobboldali szubkultúrá-

nak a nézeteiben és az arra épülő gyakorlatban is fellelhetőek, amely szubkultúra a vallási tisztaság igényéhez a „faji" tisztaság követelését társította. Az ehhez az elkülönült társadalomrészhez tartozó személyek és szerveződések szerencsére nem túl gyakran szánták rá magukat, hogy háborút indítsanak az amerikai kormány ellen, de amikor megtették, annak rendszerint tragikus következményei voltak.

Az 1980-as években a küszöbön állónak gondolt apokalipszis feszült várakozásában élő kommuna, a The Covenant, the Sword and Arm of the Lord (CSA) többek között nagy léptékű terrorcselekmények révén próbálta felgyorsítani a szövetségi kormány remélt összeomlásának és egy tiszta fehér állam megteremtésének folyamatát. A kigondolt akciók nagy része szerencsére vagy kudarcba fulladt, vagy eleve a tervezőasztalon maradt: ezek egyike volt az oklahomai *Alfred P. Murrah* -nak a szövetségi épület felrobbantásának terve, amelyet tíz évvel később végül Timothy McVeigh valósított meg 168 áldozat élete árán.

Kaplan a könyv második fejezetében (*America's apocalyptic literature of the radical right*) csak az említés szintjén tér ki McVeigh-re és a CSA-ra, mellőzve például a csoport valóban extrém vallásos-konspiracionalista nézeteinek elemzését, ugyanakkor végigvezeti az olvasót az apokaliptikus víziók és rasszista rögeszmék metszéspontjában szárba szökkent azon „irodalom" általa legfontosabbnak vélt darabjain, amelyek az elmúlt évtizedek folyamán nagy mértékben járultak hozzá a különböző amerikai szélsőjobboldali extremista csoportok, mozgalmak világképének formálásához. Az áttekintés Thomas Dixon Jr 1905-ben megjelent regényétől, a *The Clansman*-től, valamint az autógyáros Henry Ford lapjában, a *Dearborn Independent*-ben az 1920-as évek folyamán publikált antiszemita cikksorozattól a CSA-hez, vagy az Aryan Nationhöz hasonlóan

egy fehér árja állam létrehozását propagáló Harold Covington *Northwest* trilógiájáig terjed.

A fejezetben említett írások között egyáltalán nem meglepő módon kitüntetett helyet foglal el az egyetemi oktatóból az amerikai szélsőjobb egyik fő szellemi igazodási pontjává vált William Luther Pierce főművének tekinthető *Turner-naplók*. Az apokaliptikus-fantasztikus regény nemcsak egyes konkrét terrorcselekmények elkövetését inspirálhatta az elmúlt évtizedek folyamán (a „napló" egyik bejegyzése egy FBI-iroda levegőbe röpítését beszéli el), de egész látásmódjával és üzenetével tartós befolyást tudott gyakorolni az USA extremista színterére. Pierce látomása szerint a fajkeveredés szorgalmazása és a szabadjára engedett fekete erőszak révén „kihalásra" ítélt fehér társadalom kezdetben maroknyi ellenállói végül szó szerint megsemmisítő erővel visszavágnak ellenségeiknek, és az ez után következő „megtisztulás" során nemcsak a zsidók és feketék, de a velük kollaboráló fehérek sem kerülik el sorsukat. A terror és ellen-terror vérben tocsogó, eltúlzott leírásai mármár önmaga paródiájává változtatják a regényt, de egyébként is nyilvánvaló, hogy Pierce írásai nem elsősorban szépirodalmi értékeiknek köszönhetően arattak a célközönség körében sikert.

A Pierce és az amerikai szélsőjobb más ideológusai által megfogalmazott félelmek és összeesküvés-elméletek befogadására a 2010-es évek derekán egy szélesebb közeg mutatott készséget. Ennek okait veszi számba Kaplan könyve második részének két fejezetében (*Red Dawn is now: race vs. nation and the American election*; *Life during wartime: active measures in the microchip era*), amelyek a fentebb bemutatottakkal ellentétben szerves egységet alkotnak, ugyanarra a kérdésre keresve a választ: minek köszönhető Donald Trump 2016-os választási győzelme, milyen várakozások, remények és rögeszmék,

valamint a nemzetközi politika milyen egyensúly-eltolódásai állhatnak ennek hátterében. Jeffrey Kaplan válaszai egyáltalán nem univerzálisak (bizonyos tekintetben pedig a felelősségeltolás kitűnő példái, amennyiben meg sem említik az amerikai társadalom megannyi feszítő ellentmondását, amelyek kezelése terén a Trump előtti politikai elit tökéletesen inkompetensnek bizonyult akkor – és bizonyul ma is, tíz évvel később), mindenesetre alkalmasak arra, hogy az olvasó újabb támpontokat kapjon az akkori folyamatok megértéséhez.

A Kaplan által kidolgozott értelmezési keret autochton elemei a szerző szűkebb szakterületének tárgyát képezik: az amerikai társadalom és politika felforgató tevékenységekkel kapcsolatos paranoiáiról van szó, melyek végigkísérik az Egyesült Államok történetét, annak születésétől kezdve. Az első években egy szabadkőműves–katolikus összeesküvéstől való félelem járta be Amerikát, később, a hidegháború idején McCarthy szenátor és követői a kommunistaellenes hisztéria hullámait igyekeztek minél magasabbra korbácsolni. A korszak egyik ismert szélsőjobboldali szervezete – már McCarthy halálát követően– 1958-ban megalakított John Birch Society markánsan antikommunista kiállásával hívta fel magára a figyelmet (bár később kifejezetten rasszista beállítottságú figurák is megjelentek a szervezet körül). Az 1980-as évek közepére pedig a „vörös” inváziótól való félelem egy rendkívül sikeres mainstream művészi produktumot, a Red Dawn című mozifilmet eredményezett (elérhető a https://www.imdb.com/title/tt0087985/ linken).

Bár a Vörös hajnal 2012-ben egy remake-et kapott, amelyben egy észak-koreai–orosz együttműködéssel szállnak szembe az új évezred amerikai fiataljai, úgy tűnik, a 2010-es évek közepén az Alt-Right márkanév alatt a fősodor felé tartó, Trump mellett kampányoló radikális jobboldaliak, valamint csalódott

keresztény konzervatívok már nem a putyini Oroszországban vélték megtalálni saját paranoiáik tárgyát. Hanem sokkal inkább olyan, akkoriban a hírek fővonalában futó nem létező összeesküvésekben, mint amilyen például a „Pizzagate"-történet volt, amely egy, a Demokrata párt prominens alakjait is magában foglaló pedofil-hálózatról szőtt konteó, amelynek „felgöngyölítésében", Alex Jones honlapja, az InfoWars és más szélsőjobboldali felületek mellett a WikiLeaks is lelkesen részt vett. (Ez az összeesküvés-elmélet egyébként egy évtizedekkel korábbi pánik felmelegítésének és az új idők igényeihez való adaptálásának tekinthető: az 1980-as években Amerikát rituális gyermekbántalmazásokkal, szexuális abúzusokkal kapcsolatos híresztelések kavarták fel; 1984-ben hét óvadapedagógust bíróság elé is állítottak ilyen vádakkal, hogy aztán hat év múltán megszüntessék az eljárásokat.)

Ami az oroszokat illeti, a velük kapcsolatos sok évtizedes gyanakvás eloszlani látszott a szélsőjobboldalon belül, sőt az Alt-Right képviselőinek szemében Oroszország a fehér keresztény civilizáció védelmezőjeként tűnt fel – ahogy Moszkva a Russia Today-en és más propaganda-csatornákon keresztül sikeresen juttatta célba az USA-t elárasztó iszlamista terroristákkal és különböző „migráns" csoportokkal kapcsolatos üzeneteit. Ennek köszönhetően azok a félelmek, amelyek korábban egy kicsiny szubkultúra belügyének számítottak az Egyesült Államokon belül, most a társadalom szélesebb rétegeit kezdték el gyötörni.

Amihez Putyin és egykori KGB-s munkatársai folyamodtak, az nem volt más, mint a hidegháború időszakának szovjet propaganda- és dezinformációs fegyvere, az „aktív intézkedések" (*active measures*) tökéletesített és a korábbiakhoz képest eredményesebben alkalmazott változata, a „mikrochip-korszak" új kommunikációs közegei kínálta lehetőségek maximális kihasz-

nálásával. Az „aktív intézkedések” segítségével a Szovjetunió képes volt a XX. század második felében bizonyos korlátozott mértékű eredményeket felmutatni a nyugati társadalmak befolyásolása terén (többek között az általa megvalósított „békeoffenzíva” révén, olyan nemzetközi „fedőszervezetek” felhasználásával, mint a Világbéke Tanács, vagy a Keresztény Békekonferencia), de ezeket a sikereket nem tudta tartós politikai előnyökre váltani.

A 2000-es évek második évtizedére viszont megváltozott a helyzet: Kaplan narratívájának megfelelően Putyin vezetésével Oroszország az USA által egyszer már megnyertnek hitt hidegháború új frontját nyitotta meg, s a Vörös hajnal ezen újabb, a való világban játszódó remake-jének forgatókönyve szerint a cél most már nem az amerikai városok, hanem az amerikai elmék fölötti ellenőrzés megszerzése volt a hibrid hadviselés részeként. És ezen a fronton egyelőre, úgy tűnik, az orosz „csapatoknak” nem egykönnyen lehet megálljt parancsolni.

Itt és így tárul fel a szerző eddigi gondolatmeneteinek célja, értelme, s nyer a könyv mottója egy új jelentést: ha semmi sem igaz, akkor a világ elfogadottnak gondolt tényeivel könnyedén „alternatív tényeket”, hazugságokat állíthatunk szembe, mindenki „igazsága” elfér a másiké mellett, „minden lehetséges”. A post-truth korszak urai nem bizonyosságokat kínálnak az emberek számára, hanem a bizonytalanság érzésének fenntartásával igyekeznek a hatalmat megszerezni és megőrizni. Trump elnökké választása ennek a korszaknak az egyik tünete.

Rendkívül lehangoló megállapítások ezek, és Kaplan érzi is, hogy így nem lehet elbúcsúzni az olvasótól. A lezárásban ezért igyekszik gyógymódokat javasolni a betegségre (mindenekelőtt az amerikai oktatási rendszer megreformálására gondolva), s amolyan végső biztatásként megfogalmazza: a könyve lapjain bemutatott valamennyi csoport, amely kardot ragadott, hogy

bevégezze szent küldetését, vagy kard által semmisült meg, vagy belső ellentmondásai áldozatává vált, vagy – amennyiben hatalomra kerültek –, kiderült róluk, nem képesek átalakítani a világot elképzeléseik szerint. Inkább maguk kényszerültek alkalmazkodásra, hogy a pusztulást elkerüljék.

Jeffrey Kaplan: *Apocalypse, Revolution and Terrorism: From the Sicari to the American Revolt against the Modern World*. [Apokalipszis, forradalom és terrorizmus: a szikáriusoktól a modern világ elleni amerikai lázadásig]. Cambridge. Routledge, Taylor and Francis Group, London, 2018. 216 o. (*Political Violence* sorozat.)

Szoboszlay György

A legrégebbi híd Itáliában

Egy olyan kiterjedt úthálózat, mint amilyet a Római Birodalom kiépített és fenntartott, szükségszerű velejárói voltak a hidak. A 755 méter hosszú Puente Romano (Mérida, Spanyolország), amely ma is használatban van, vagy a Traianus második dák háborújának idejére befejezett, ma már nem álló Duna-híd a román–szerb határ közelében a császárkor építészeti csúcsteljesítményei közé tartoztak. A Róma városában ma is álló Milvius-híd, amely mellett Kr. u. 312-ben Constantinus csapatai legyőzték ellenfelének erőit, bekerült a kereszténység történetébe is, hiszen a csata előestéjén látta meg a császár azt a bizonyos jelenést („E jelben győzni fogsz!”), amelyet sokan keresztény szimbólumként értelmeztek. A római hídépítés kezdetei azonban nem ilyen kőhidakkal kezdődtek, s egészen az archaikus korig nyúlnak vissza. Róma városának első hídja, a Pons Sublicius csak későbbi történetírók leírásaiból ismert. Régészeti nyomai nem maradtak, így a pontos helye sem lokalizálható. Fából készült, s bizonnyal volt szakrális jelentősége is, hiszen a nevüket is a híd építéséről kapó papi testület, a pontifexek[1] közreműködésével létesült.

A római történeti hagyomány e híd megépítését a Kr. e. VII. század második felére teszi, így az athéni és római svéd intézet folyóiratában (Opuscula) megjelent, alább ismertetendő tanulmány szerzői joggal nevezik a legrégebbi hídnak az általuk feltárt nyomok alapján rekonstruálható hidat (helyesebben vi-

[1] Köves-Zulauf, Thomas: Bevezetés a római vallás és monda történetébe. Budapest, Telosz, 1995. 36-37.

aduktot). Írásuk érdekes bepillantást ad az archaikus technikatörténetbe, a régészeti nyomokból kihámozható társadalomtörténeti következtetésekbe, mindeközben felvillantva az etruszk kultúra hatását a rómaira. S mindezt egy már nem létező híd megtalált nyomai kapcsán.

A mai közép-olaszországi Blera és Vejano települések között, a Lago di Vico-tól délnyugatra helyezkedik el San Giovenale (Spina), amelynek szabdalt, szakadékos környéke, amelyet a Vesca folyó is átszel, hidak vagy viaduktok nélkül nem volt bevonható a közlekedésbe. Nem véletlen, hogy hidak nyomait már az 1950-es végén megkezdett svéd ásatások kimutatták. A jelenleg adatolt 6 hídból egyeseket a Kr. e. V. századtól egészen a bizánci korig használhattak a régészeti nyomok alapján.

A kutatókat az újonnan felfedezett hídhoz a Dogana szurdok két oldalán található bemélyedő keréknyomok vezették, amelyek két egymással szemben álló fennsíkon futottak, s mindkét oldalon a szurdokba torkolltak. Ezeknek csak úgy volt értelmük, ha egy viadukt összekötötte őket. Ebből kiindulva találták meg a híd nyomait, amely az összeköttetés biztosításával közlekedési és kereskedelmi kapcsolatokat is létesített. Másrészt pedig összekapcsolta a települést és a temetőjét, így egyfajta átjárót, de egyszersmind határt is képezett az élők és holtak birodalma között. A temető több nagyobb sírhalmot is magában foglal, ami előkelő, gazdag családok jelenlétére és társadalmi hierarchiára utal. A híd északi hídfőjénél található szentélyként azonosított tereptárgy területén feliratok hordozzák a Kr. e. VI. század eleji előkelő családok neveit. Ráadásul a monumentális építészeti megvalósítások (sírdombok, utak, hidak) valószínűsítik egy, helyben munkára fogható mesterember, kézműves réteg jelenlétét is.

A legkorábbi fázisa valószínűleg Kr. e. 680–625 közé esik, s valójában a sírdombok között futó temetői főút folytatása lehe-

tett. A hídfőnél több háznak nevezett épület maradványát tárták fel, egyikük még kúttal is fel volt szerelve. A maradványok datálása a Kr. e. VII. századra mutat, vagyis a híddal egyidősnek tűnnek. A házakkal szemben, a hídhoz vezető út túloldalán pedig egy szőlőprés (borsajtoló) nyomaira bukkantak a kutatók.

A híd nem maradt fenn, vélhetően fából készült, de nyomai alapján rekonstruálható. A vízszintes tartógerendák a sziklába vájt négyszögletes alakú párkányokra támaszkodhattak, amelyek jól azonosíthatók a terepen. Ezen kívül a szurdok alján megtalálhatók a tartópillérek illesztésére szolgáló sziklába vájt lyukak. A keréknyomok és az utak, amelyek a szurdok két oldalán találhatók, szintén hozzájárulnak a rekonstrukcióhoz. Az utak alapján a szerkezet nagyjából 2 méter széles lehetett. A hídpályát oszlopok (vélhetően 4 darab) tartották Y alakú merevítésekkel. A hosszúsága 30 méteres, ami korábban kétségeket vetett fel a kivitelezhetőséget illetően. A cikk szerzői azonban úgy látják, hogy a kor technikai színvonala megfelelő volt egy ilyen híd megalkotásához. A két hídfőnél a tartóoszlopok mellett támpilléreket kellett beállítani, amelyeknek a talapzatul szolgáló lyukak távolsága és a híd fesztávolsága alapján kicsit dőltnek kellett lenniük ahhoz, hogy a hídpálya gerendáira nehezedő terhet megtartsák.

A tanulmány szövegét sok kép, ábra egészíti ki és illusztrálja, jóllehet a laikus olvasónak olykor nehéz azonosítani vagy a képek mérete miatt felismerni a szövegben leírt elemeket. A kutatók elkészítették a híd miniatűr modelljét, a modern technika pedig lehetővé tette olyan fényképek megalkotását, amelyeken a hidat a mai tájba illesztik, így vizualizálva a nem éppen látványos régészeti nyomokból kialakított következtetéseket.

A rómaiak útépítései jól ismertek, amelyeket magas technikai színvonalon (olykor alagutakkal és hidakkal) oldottak meg. E technikai teljesítmény előzményeire, nevezetesen az etruszk

építési kultúrára jóval kevesebb figyelem esik,[2] holott e rejtélyes nép nem csak a római vallásra, hatalmi szimbólumokra, írásra stb. volt hatással, hanem a későbbi mérnöki csúcsteljesítményekre is.

Backe Forsberg, Yvonne – Holmgren, Richard – Crocetti, Roberto: *The Etruscan Missing Link. Traces of Italy's Oldest Bridge Reconstruction*. [A hiányzó etruszk láncszem. Itália legrégibb hidjának nyomai]. Opuscula. Annual of the Swedisch Institute at Athens and Rome 18 (2025) 185–205.

Takács Levente

[2] Kivételként említhető pl. Hantos, Theodora: Rom und Veii – Eine Rivalität und ihre Konsequenzen. Acta Classica Univ. Scient. Debreceniensis 33 (1997) 127-148.

Oroszország feltérképezése, leírása 1613 és 1825 között

Denis J. B. Shaw neve jól ismert a nemzetközi ruszisztikai irodalomban, elsősorban úgy, mint aki Oroszország kapcsán a földrajzi kérdéseket, beleértve a történeti földrajzot, állította kutatásai fókuszába. *Oroszország felderítése: A koraújkori Oroszország feltérképezése, felfedezése és leírása 1613–1825* című könyvének kiadását sajnálatos módon már nem érhette meg a szerző, ugyanis elhunyt, amikor a kézirat a szerkesztési fázisba lépett, így a publikálás utómunkálatait a kora újkori Oroszország szintén elismert brit kutatója, Janet Hartley vállalta magára.

A címben megfogalmazott problematikát abban a periódusban vizsgálja Shaw, amely az „Oroszország hosszú XVIII. százada" elnevezés alatt vonult be a ruszisztikai irodalomba, középpontjában pedig maga a konvencionális értelemben vett XVIII. század áll, fordulóponként kiemelve ezen belül I. Péter uralkodásának jelentőségét. Ebben a vonatkozásban tehát Shaw egy újabb szemponttal járul hozzá a cár uralkodásának megítéléséről folyó évszázados, és nemrégiben újra feléledt vitához. Donald Ostrowski, a neves harvardi történész ugyanis 2022-ben megjelent munkájának az *Oroszország a kora újkori világban*: *A változás folyamatossága* címet adta, amellett érvelve, hogy az 1450–1801 közti Oroszország történetében[1] nem húzhatók éles töréspontok – e tekintetben pedig I.

[1] Shaw és Ostrowski véleménye, amint láthatjuk, meglehetősen eltér abban a te-

(Nagy) Péter uralkodását (1682–1725) sem tartja kivételnek. Az 1450–1700 közt történt oroszországi változásokat egyrészt nagyobb horderővel bírónak gondolja azoknál, mint amelyek közvetlenül utána következtek, másrészt nagyobb folyamatosságot feltételez az 1700 előtti és utáni időszak között.

Shaw a könyv témáját úgy határozza meg, hogy azok a „földrajzi gyakorlatok érdeklik, amelyek révén az orosz állam és birodalom, kisebb részben pedig maga a földgolyó többi része is ismertté vált az ország uralkodói és tanult közvéleménye számára". Ezeket a módozatokat röviden „földrajzi törekvésnek" nevezi, amely téren Shaw szerint I. Péter uralkodása egyértelműen „jelentős szakítást képez a múlttal". Ennek egyes elemeit pedig a térképészet, továbbá a földrajzi tér és az erőforrások felfedezésére indított megismerési és/vagy tudományos célú expedíciók, az ismeretek rendszerezése, valamint azok széleskörű terjesztése képezik. Mindezek azonban nem választhatók el az adott korszak politikai és széles értelemben vett kulturális/intellektuális kontextusától. Ez az a szempont, amelynek révén a szerző új megvilágításba helyezi az említett jelenségeket: a „földrajzi törekvést" ugyanis az államépítés folyamatába illesztve vizsgálja. De hogyan is állt a „földrajzi törekvés" komplex problémaköre a XVIII. század előtti Oroszországban? Shaw ezt a következőképpen foglalja össze.

A XVII–XVIII. század fordulója előtt a világ földrajzának ismerete meglehetősen korlátozott volt Oroszországban, de nem volt sokkal jobb ennél Oroszország földrajzi önismerete sem. Míg az országos térképek készítése már a XVI. századtól jellemző volt Nyugat-Európában, amit aztán fokozatosan kö-

kintetben is, hogy Oroszország történetében mi számít kora újkornak. Az európai történelem kora újkorra vonatkozó kurrens periodizációjára, valamint az orosz kora újkor kronológiájára részletesen lásd az alábbi cikkemet: "Law and Religion in Russia in the 15th-17th Centuries and the Problem of 'Early Modern(ity)' in Russian History." *RussianStudiesHu* 7, no.1. (2025): 9–27.

vetett a matematikai alapokon nyugvó térképészet megjelenése, ehhez képest az oroszországi térképészet még a XVII. században is meglehetősen fejletlen volt. A térképekből, amelyek inkább ún. térképrajzok voltak, hiányzott a matematikai megközelítés, és (már csak ebből következően is) „impresszionista" jellegük volt, azaz elsősorban folyókat, településeket stb. tüntettek fel mindenféle méretarány nélkül, tehát egyfajta benyomást igyekeztek adni. Ezeket a térképeket nem nyomtatták ki – maga a nyomtatás forradalma is csak 1700 után kezdődött meg Oroszországban – és készítésük is eseti jellegűnek mondható. Leginkább regionális térképekkel találkozhatunk, mint Szibéria esetében, amelyek egyre pontosabbá váltak ugyan a XVII. század folyamán, de nem a kortárs kartográfiai elvek szerint készültek. Azt tudjuk azonban, hogy biztosan létezett egy országos térkép is, valószínűleg a XVI. század végéről, amit aztán 1627-ben aktualizáltak. Magának a „Nagy térkép" elnevezéssel illetett forrásnak sem a korábbi, sem az 1627-es példánya nem maradt fenn, viszont az utóbbihoz készült egy külön leírás, „Könyv a nagy térképhez" címmel – ebből tudhatjuk, hogy a térkép az akkori orosz birodalom területének legnagyobb részét felölelte. A kormányzat földrajzi ismeretei a birodalomról – e nagy térképen és néhány regionális térképen kívül – követek beszámolóiból, a helyi vajdák jelentéseiből, a kozákok beszámolóiból, vagy éppenséggel a külföldi utazók által készített országleírásokból táplálkoztak. Mint ahogy a külföldi utazók, követek más országokról szóló leírásai voltak azok, amelyek fordításai révén az oroszok ismereteket szereztek a világ többi részéről.

Miként változott meg mindez I. Péter uralkodása idején, és különösen 1700 után, valamint Péter utódai alatt? „Péter volt az, aki külföldi szakembereket fogadott fel, … hogy beleplántálja az oroszokba azokat a matematikai ismereteket, amelyek

alapvetőek a modern kartográfia szempontjából, aki olyan intézményeket alapított, amelyek ilyesfajta képzést tudtak adni, aki orosz diákokat küldött külföldre, hogy tovább képezzék magukat. Péter kezdte el Oroszország tartományainak szisztematikus feltérképezését, és olyan vállalkozásokat kezdeményezett, mint a Don és a Baltikum atlaszának elkészítése, valamint a Kaszpi-tenger modern módon való feltérképezése. Péter ugyanakkor intézkedett a térképek nyomtatásban való megjelenéséről is." Ezeknek az erőfeszítéseknek köszönhetően látott napvilágot a cár halála után Iván Kirilov kétnyelvű (orosz és latin) térképgyűjteménye 1734-ben, az „Orosz Birodalom atlasza" címmel. Az igazi áttörést azonban az azonos címmel 1745-ben, már az Orosz Tudományos Akadémia kiadványaként publikált térképgyűjtemény jelentette (orosz és latin nyelvű kiadásban). Ennek megalkotását még szintén Péter kezdeményezte uralkodása végén, mint ahogy magának az akadémiának a felállítását is Péter rendelte el. 1739-ben az akadémia külön földrajzi osztályt hozott létre, és ennek volt köszönhető, hogy hat évvel később az évtizedes munkát siker koronázta.

Péter idején ugyanakkor, a konkrét politikai körülmények nyomására (azaz a nagy északi háború 1700–1721 által generált katonai és gazdasági kihívás folytán), valamint a német kameralizmus inspirációjának hatására nagyszabású statisztikai célú adatgyűjtés is kezdődött a birodalom számos régiójában. (Az előbbi szempont kapcsán elegendő megemlíteni, hogy Oroszország 1700 előtt nem volt önellátó fegyverekből, ez majd csak a háború alatt következett be, valamint, hogy a vasat abból a Svédországból kellett importálnia, amely éppen Péter ellenfele volt!) A kameralizmusban, amely egy adott állam gazdasági potenciáljának maximalizálására és hatalmának növelésére törekedett, fontos szerepet kapott az erőforrások felmérése és kiaknázása, valamint általában véve a lakosság életvitelének szabályozása:

„A kameralista állam tehát szabályozó állam volt." Ez a kormányzati filozófia I. Péterrel kezdődött – jegyezzük meg, hogy maga „a jól szabályozott állam" kifejezés is Péter alatt jelent meg –, a XVIII. században pedig II. Katalin idején érte el csúcspontját.

Földkataszteri összeírások persze Péter előtt is voltak Oroszországban, de ezek immár új szempontok alapján és sokkal inkább számosítható adatok céljából történtek, amelyek idővel „a földrajz új, statisztikai alapú megközelítése felé törték az utat". Jó példa a változás érzékeltetésére Péternek az erdőkre vonatkozó szabályozása. A földkataszteri összeírások 1700 előtt azért voltak elsősorban fontosak, mert alapvetően a földbirtokosok katonai szolgálatán nyugodott Oroszország hadereje. Péter azonban új alapokra helyezte a haderőt, bevezetve a meghatározott számú háztartás utáni újoncállítást, létrehozva ezzel az állandó hadsereget. A hadsereg fegyverellátásához azonban új vaslelőhelyeket kellett felkutatni az Urálban és Szibériában, de a vasolvasztáshoz alapvető volt az is, hogy legyen a közelben megfelelő mennyiségű fa fűtőanyagnak. Másfelől a fa alapvető nyersanyag volt a hajóépítésben, így nélkülözhetetlen szerepet játszott a semmiből létrehozott Azovi-, majd különösképpen a Balti-flotta felállításában. A XVII–XVIII. század fordulójától tehát Péter különös figyelmet szentelt az erdők regionális feltérképezésének: az első ilyen munkálat a voronyezsi régióban történt 1698–1701 között, amit az Azovi-flotta fejlesztése indukált, ezt pedig az 1720-as években a baltikumi és novgorodi régió összeírása követte. Az erdőket említették már a XVII. századi orosz összeírások is, de csak általános jelleggel, Péter alatt azonban ezek a források sokkal konkrétabbak, gyakorlatiasabbak lettek (pl. a fák mennyisége és fajtái, egy adott erdő vízi útvonalhoz való közelsége stb. említése megjelentek). Ugyanakkor a cár már 1703-ban rendeletet adott ki az erdőhasználat ügyében, amely korlátozásokat vezetett be, akár egyházi, akár világi földbirtokosok kezén

voltak is az erdőterületek. Minden jó minőségű erdőt az Admiralitás hatáskörébe rendelt, így Shaw szerint Péter gyakorlatilag államosította az erdőket, és ez a helyzet egészen 1782-ig fennált. Az iménti példa jól érzékelteti, hogy az államépítés komplex folyamatába miként illeszkedett a földrajzi tér jobb megismerésére való törekvés, amely az erőforrások feltérképezésében, a statisztikai adatgyűjtésben – jegyezzük meg ehelyütt, hogy a *statisztika* szó az állam (*Staat*) szóból ered! – és a szabályozás mechanizmusaiban realizálódott.

Természetesen a „földrajzi törekvést" a kíváncsiság, a tudásvágy is motiválta. Ez már Péter idején is megvolt, de a cár reformjai (mint ahogy azt az ún. 1745-ös akadémiai térkép esetében láttuk) e téren is a halálát követő évtizedekben értek be. Ilyen volt Vitus Bering két Kamcsatka expedíciója (1725–1730, 1733–1743), melyekből az elsőt még szintén Péter kezdeményezte. II. Katalin alatt részben a birodalom területi terjeszkedése, részben a kibontakozó felvilágosodás, valamint a „jól szabályozott állam" elveinek kiteljesedése következtében, mind az összeírások, mind a térképészet, továbbá a földrajzi leírások publikációja terén is új korszak köszöntött be. I. Sándor alatt pedig már megtörtént a föld körülhajózása is orosz részről, 1801–1806 között Adam von Krusenstern expedíciója révén.

Shaw írása számos érdekességet kínál nemcsak a ruszisták, hanem azok számára is, akik a kora újkori „információs forradalom" földrajzi aspektusa iránt érdeklődnek. A kötet végén rövid, két oldalas szószedet található az írásban használt orosz terminusok magyarázatával, végül bibliográfia és index zárja a művet.

Denis J. B. Shaw: *Reconnoitring Russia. Mapping, Exploring and Describing Early Modern Russia, 1613–1825*. [Oroszország felderítése. A kora újkori Oroszország feltérképezése, felfedezése és leírása, 1613–1825]. London, University College London Press. 2024, 204 o.

Sashalmi Endre

Ellenségesség és erőszak Itáliában és németföldön a kora újkorban

Stuart Carroll könyve a gyilkosságokig fajuló gyűlölködésről, ellenségeskedésről szól, amely 1500 és 1800 között jellemezte Európa négy országát, így Itáliát, Németországot, azaz a németek által lakott államokat, grófságokat, érsekségeket és Franciaországot, valamint Angliát. A szerző szerint az ellentét és ellenségesség súlyos társadalmi probléma volt a modernségbe vezető átmenet idején ezekben az országokban. Caroll könyvében igen alapos jogelméleti és jogtörténeti elemzést nyújt a tárgyalt évszázadokról, bemutatja az igazságszolgáltatási gyakorlatot, valamint az államok és az egyház erőszak megállítására irányúló küzdelmét. Stuart Carroll a Yorki Egyetem Kora Újkori Történelmi Tanszékének professzora. Egyik szerkesztője a Cambridge World History of Violence-nek (2020), és szerzője a Blood and Violence in Early Modern France (2006) és a Martyrs and Muderers (2011) című köteteknek. Műveivel kiérdemelte az AHA J. Russell nagydíját, és a Sixteenth Century Society's Nancy lyman Roelker díját négy alkalommal.

Először a korszakot, a jogrendszert, az erőszakot, az igazságszolgáltatást mutatjuk be a könyv alapján, azután az ellenségeskedés megszámolhatatlan példája közül emelünk ki néhányat. A kora újkori Itáliáról, Európa legcivilizáltabb régiójáról azt gondolnánk, békés, erőszakmentes terület volt, de tévedünk. Sokkal több volt az erőszak, mint a szomszéd államok-

ban. Holott Itáliában magasan fejlett jogi rendszer működött, és az állami ellenőrzés bürokratikus mechanizmusát csodálták a kortársak. Közhelynek számított, hogy az itáliai erőszak problémáját kulturális okokra, a középkor maradványára, a klímára vagy a mediterrán értékekre vezették vissza. A késő középkori városok kialakítottak igazságszolgáltatási és azon kívüli fórumokat a viták elrendezésére, miközben a rendőrség és a jó kormány eszméi középkori eredetűek maradtak.

Gyilkosságok és erőszak az itáliai államokban

1500 után jelentős változás történt: új igazságszolgáltatási szerveket létesítettek nagyobb hatalommal. Új büntetési módokat vezettek be Firenzében, Rómában, Genovában, Bolognában, Milánóban és Velencében. Az inkvizítori eljárást, amelyben az előzetes vizsgálatokat tárgyalás követte, már megalapozták 1500-ra. Az inkvizítori rendszer haszna az volt az állam számára – s tegyük hozzá, az utókor számára –, hogy hatalmas írott információt őrzött az alattvalókról. Ezt a rendszert jogi pluralizmus jellemezte. A tárgyalások többféle eljárást tettek lehetővé: a megegyezést, az egyéni és a közösségi békekötést, a büntetés elengedését, a perről lemondást, a megbocsátást és a vád visszavonását.

Bár a XVI. század első felében hozott szigorú büntető törvénykönyvek megtiltották a súlyos bűnök kényszeregyezségét, a gyakorlat folytatódott. Ennek különböző okai voltak. Először, hogy a vendetta elvét széles körben elfogadták Itáliában. A vendetta nem állt törvényen kívül, szorosan kapcsolódott az igazságszolgáltatáshoz. A pereskedés ellentéte volt a keresztény könyörületnek. Másodszor, az arisztotelészi eszme a konfliktus megoldásáról soha nem ment ki a szokásból. A viták és az erőszak kevéssé egyéni felelősség kérdése; inkább balesetek, félreértések következménye, vagy emberen kívüli erők okozzák.

A jezsuiták azt hirdették, alkalmazkodni kell az igazságszolgáltatás szigorához. Az itáliaiak elkészítettek egy írott anyagot a béketeremtésről, amely egyedülálló volt Európában. A XVI. századtól ez a *scienza cavalleresca*, azaz a lovagi kultúrában gyökerező szabályzatgyűjtemény a párbajok normáival, a nemesek viselkedésének társadalmi szabályaival az urak közötti társadalmi kapcsolatokat keretezte. A szakemberek, professzorok esetjogi testületeket hoztak létre az egyes ügyek bíróságon kívüli elintézésére. A scienza legalizálta az urak mentességét a polgári joggal szemben. A szegények is védelmet követeltek. Bárki, aki megnyerte a támogatását egy közösségnek, pártnak, vagy rokon csoportnak, védelmet élvezett az ítélettel szemben. A kegyelem és a hála benne volt a gyámkodási rendszerben az ókor óta. Kegyelem ott volt, ahol az emberi kapcsolatok érintkeztek az isteniekkel. A fejedelemnek hatalmában állt petíciók, közbenjárások ügyében dönteni, az irgalom pedig isteni kegyelemből jött.

A béketeremtés a földesúri uralom rutin eszköze volt; a patrónus lord – átvágva a törvény labirintusán –, elrendezte a veszekedéseket. Az eredmény gyakran az igazságszolgáltatás megcsúfolását jelentette, már csak pénzről szólt. A kegyelem tíz-tizenöt scudiba került a sérelem súlyától függően. Egy megölt ember családjának a kártalanítását mérlegelni lehetett. Az az elv, hogy bármilyen bűn kárpótolható pénzzel, elfogadottá vált, különösen, ha az elkövető magasabb társadalmi körből származott, mint az áldozat. Az elkövető úr esetében a testi fenyítés szóba sem jöhetett. Az arisztokraták általában nem a bűneikért fizettek; ők az áldozataikat, vagy azok családját kártalanították.

Caroll nagy teret szentel munkájában a vendetta politikai és kulturális jellemzőinek és okainak. Az erőszak magas aránya Itáliában nem a törvényi és az állami ellenőrzés hiánya miatt következett be. Az erőszakról hírhedt Róma városa nem ke-

vesebb, mint 458 büntető törvényt bocsátott ki 1590 és 1623 között. 1582–83-ban közel hatezer ember volt letartóztatásban adósság miatt. Ez a szám a gazdasági konfliktusok nagyságát és a hétköznapi viták gyakoriságát mutatja. A bírák nem voltak függetlenek, az állam a saját kezében tartotta a viták elrendezését. A választott bírói eljárás viszont hatékonyan el tudta intézni a pártok versengő igényeit. A vendetta, a hagyomány szabályozta bosszú elfogadott volt. Bosszút állni szabad volt, hacsak a sértő fél nem kárpótolta a sértettet. A római jog újjáéledése megerősítette ezt az elvet. A kártalanításnak elegendőnek kellett lennie, hogy elhárítsa a sértett fél bosszúját. Csak a szegények, akik nem tudtak kártérítést fizetni, kaptak testi fenyítést. A XIV. századtól a kidolgozott bíráskodási rendszer, amely alkalmazta az inkvizítori eljárást, a szakértő bírókat és a titkos feljelentéseket, megengedte az államoknak, hogy ellenőrizzék a viták elrendezését, és bírságokkal vessenek véget az ügyeknek és a hivatalok adás-vételének. A rendszer büntetései nem voltak döntőek. Az ítéleteken tárgyalások útján lehetett változtatni. Ez a magyarázata a száműzetés elterjedésének a XV. században; ez rugalmas büntetésnek számított, távol tartotta egymástól az ellenségeket, megkönnyítette a tárgyalásokat, és a fejedelmet tette döntőbírává.

Nyilvánvaló, hogy ez a rendszer némelyik régióban ellenállásba ütközött 1500 előtt. Az 1478-as Pazzi-összeesküvés után például Medici törvénytelenül gyilkolt. Ercole d'Este herceg keményen fellépett a gyilkosoknak adott kegyelem ellen. Azok a kísérletek, hogy a modenai viszályokat inkább elnyomják, mintsem kezeljék, felfedték a fejedelmi uralom korlátait. A kegyelem hiánya láthatóvá tette a rendszer igazságtalanságát. Amikor 1496-ban Ferrarában meggyilkolták az igazságszolgáltatás kapitányát az ágyában, „az emberek örömmel rohantak oda, hogy lássák a holttestet, ... és sokan bosszúból

kitépték a beleit, mert ártott nekik". A kapitány hírhedt volt a sikkasztásról és a kínzásairól. Bolognában is megrendült a hagyományos, tárgyalásos igazságszolgáltatásba vetett bizalom, amikor a Bentivoglio-rezsim bíróságon kívüli erőszakot kezdett alkalmazni az ellenzék leverésére.

A XV. század végén a háborúk, de különösen a második francia invázió példátlanul felerősítette a pereskedést és az erőszakot. Az igazságszolgáltatásba vetett bizalmat aláásta, hogy a bíróságok idegenek alávetettjei lettek, s a politikai ellenségek likvidálását legitimálniuk kellett. Például Viterbőban összebékítették a pártokat, az egyensúly azonban összeomlott az itáliai háborúk idején. 1532-ben a kormányzót azzal vádolták meg, hogy kihasználta a helyzetet, hogy megszabaduljon személyes ellenségeitől. III. Pál pápára hárult, hogy újjáélessze a bizottságot, amely megrendszabályozta a pártokat. 1536-ban „egyetemes békét" hirdettek.

Az új bíróságoknak volt egy másik céljuk is: több bevételt akartak beszedni bírságok és a kegyelem, a pártfogás osztogatása révén. Minden kora újkori rezsim ezen nyugodott. Az itáliai államokban a petíciók a patrónusokat és a hivatalnokokat gazdagították, akik nem adták ingyen a közbenjárásukat. A bürokratikus rendszer az 1559-es cateau-cambrésis-i békekötés után kezdett működni. Bolognában a Torrone bíróságot a helyi elit a pápai zsarnokság eszközének tekintette. Minden ügyet, még a kisebb polgári pereket is választott bíróság elé kellett vinni. E feltétel leleplezi a büntető igazságszolgáltatás korlátait. A jog nem működhetett a politikától függetlenül.

A XVII. század elején az állam növekvő fiskális igénye megkövetelte, hogy a jogi rendszer profitot juttasson számára. Az alkirálynak bele kellett egyeznie a növekvő királyi adókövetelésekbe. Az elit erőszakossága Bolognában polgárháborúban tetőzött az 1650-es években. Ennek valódi oka a kor-

rupt Torrone bíróság volt, amely elkezdte a kivizsgálásokat, de nem fejezte be; bírságokat erőszakolt ki; bocsánatokat és felmentéseket adott el jó pénzért; nem törődött a helyes eljárással; megfélemlítette a tanúkat, és elfedte a gyilkosságokat. A bolognai képviselők szerint a Torrone olyan zsarnok, amilyen nem volt Néró óta. Bár ezek az állítások túlzóak voltak, mégis fontosak, mert a jogi ítélkezés alakította a vendetta pályaívét. Elméletben a velencei jogászok a békeegyezményekre a törvény uralmának gyengítőjeként tekintettek, mivel az a gazdagoknak, hatalmasoknak kedvezett. Egy jogtudós úgy vélte, hogy a törvényt egyenlően kell alkalmazni. A vérbosszú teoretikusa amellett érvelt, hogy megengedett az erőszak alkalmazása „a gyalázat visszaszorítására". A korábbról eredő ellenségeskedés enyhítő körülménynek számított. Velencében tehát a jogtudomány nem ellenezte a vérbosszút.

A késő XVI. században néhány állam valóságos háborút vívott a banditizmus ellen. Bolognában például a kivégzések száma 403-ról 498-ra emelkedett 1540–99 között.1613–1673 között a kivégzések száma visszaesett 316-ra. A bírósági ítéletek ritkán jelentették a dráma utolsó felvonását, mert erős volt a nyomás, hogy legyen bocsánat a testi büntetés helyett. Cremonában például a fővesztések 75 százalékát nem hajtották végre 1591–1610 között. A kivégzést a legutolsó pillanatig halasztották. A „veszélyes" megkegyelmezés gyakorlatát a vesztőhelyen az 1580-as években vezették be Firenzében. Az ellenreformáció találmánya volt. Giovanni Spaccini kifigurázta, hogy a kegyelmi irat csak a kivégzés előtti pillanatokban érkezett meg, amihez a tömeg „Grazia! Grazia!" kiáltásokkal csatlakozott. Az elítéltek lelkét gondozó új testvériségek aztán a csodálatos megváltásban az egyház gyógyító erejét láttatták. Akiknek voltak kapcsolatai, még a bérgyilkosok is, meg tudtak menekülni a kötél általi haláltól.

A bíróságok fontos eszközök voltak a politikai hatóságok kezében, és a fejedelmi hatalom növekedett a kegyek gyakorlása és a béke megteremtése által. Alfonso II d'Este, Ferrara hercege „bölcsen és ravaszul" intézkedett. Támogatta a párbajt, mint a viták elintézésére alkalmas alternatív eszközt, de amikor betiltották, akkor a békekötések elősegítése felé fordult. Az Este-udvar Európa legnagyszerűbb helyévé fejlődött, és vonzotta a kérvényezőket a hercegi közbenjárásért Itália minden részéből. Este-t hamarosan felülmúlta Medici, mint patrónus. Több városállamból fordultak petícióval az alattvalók a nagyherceghez. A jóindulatú herceg olyan légkört teremtett, amelyben a pártok őszintén kívánták a békét. A megbocsátás anyagilag hozzájárult az állam gyarapodásához. A bocsánatért a XVI. századi Milánóban 25 scudit kellett fizetni, ami egy munkás néhány havi bére volt. 1673 és 1678 között a pápai legátus Bolognában 469 kegyelmezési levelet adott ki, ami 40 644 scudit jövedelmezett.

A pereskedés és az erőszak növekvő aránya a XVI. században a sokasodó társadalmi konfliktusok jele volt. Venetóban a vidéki nemesség a bíróságokat a saját közösségeik jogainak védelmére használta a földbirtokos nemesség követelésével szemben. A nemesség felfegyverkezett, hogy visszaszerezze a jogait. Egy selyemkereskedő megszervezte a falujában, Málóban az ellenállást az arisztokratikus frakció elnyomásával szemben. Amikor a fiát megölték, nem üldözhette szabadon a gyilkost. Arra kényszerült, hogy aláírja a békeegyezményt. A XVI-XVII. századi Itáliába látogatók gyakran számoltak be erőszakról, amelynek tanúi voltak. Az angol utazó, Sir John Reresby 1654-ben megállapította, hogy az itáliaiak soha nem felejtik el a sértést, s ha nem tudják saját maguk megtorolni, a bosszúállást utódaikra hagyják. Az elégtételt rendszerint a brávókra bízták, olyan bűnözőkre (bérgyilkosokra), akiket föl-

desurak tartanak el, és védenek a törvénnyel szemben. Reresby Páduában találkozott egy úriemberrel, aki akkoriban békült ki az ellenségével. Az anyja kérlelte, hogy vonja vissza a békülést, mert méltatlan dolog megbocsátani az apja meggyilkolását. Később egy bolognai azt mesélte az angol utazónak, hogy hat embert gyilkolt meg az utcán egy tizenkét brávóból álló banda.

A vendetta

A vendetta szót, ami vérbosszút vagy büntetést jelent, általánosan használták a kora újkorban, és általában legálisnak tekintették. Fabio Monza 1548-ban leírta, hogy bírói parancs engedélyezte neki, hogy levadássza a bűnösöket, és végezzen vendettát. Soldoniero de Strassoldo meg volt győződve, hogy „becsületes vendettát" végzett, mert törvényes szentesítést kapott. A vendetta nyitva állt minden társadalmi osztály előtt, de a nemesség különösen széles körben gyakorolta. Egy, a pápának 1662-ben küldött jelentésből kiderül, hogy a Ghisilieri-Isolani per egy régi ellentétből fakadó kölcsönös vendetta volt. Az 1551-es békeszerződés a Bellencini és Fontana családok között garanciát tartalmazott az egész családra nézve a rokonság negyedik fokáig. A nápolyi királyságban szintén a rokonság negyedik fokáig voltak kötelesek az emberek védeni a rokonaikat. A kollektív felelősség eszméjét erőltették a lordok és az egyház azzal, hogy a békekötéseket a rokonsággal is aláíratták. A vendetta hozzájárult Itáliában a magas emberölési arányhoz. Reresby páduai tartózkodása alatt ötven emberölés történt.

A naplóírók nem tudták megérteni, hogy Európa egyik legnagyobb városában, Nápolyban, hogy miért volt olyan nagy és kiterjedt az erőszak mértéke és jellege. Szabadon lövöldöztek az utcán, valakinek kettészelték a fejét, Doria márkit agyonlőtték virágvasárnap 1625-ben. Sőt, Del Vasto márkija körbe kocsi-

kázta a várost a kíséretével, és nyíltan hangoztatta, hogy ő volt a tettes. Börtönbe vetették, de mielőtt ítéletet hirdettek volna, valaki agyonlőtte a cella ablakán keresztül. Ebben az időben, 1640-ben Nápolyban a leghatalmasabb bárók és urak nem féltek a király minisztereinek igazságszolgáltatásától, a saját házaikban étkeztek nagyszámú brávóik védelme alatt, akik viszont a saját szakállukra vagy pénzért, vagy a védelmezőik érdekében gyilkosságokat követtek el.

A vendetta erőszak a XVII. századi Itáliában összefüggött a közhivatalok ellenőrzésével, amely presztízst adományozott, hitelhez és az adóívekhez hozzáférést tett lehetővé. A vagyon és a hatalom rétegződése a társadalmi elit között sokkal hangsúlyosabb lett az előző évszázadban, és ez feszültséget keltett az uralkodó osztályon belül. Bresciában például a városi tanácsosok bérlők is és földbirtokosok is voltak. Hasznot húztak a gabonaellátásból, a közvagyon ellenőrzéséből, és megvédték a klienseiket és alattvalóikat a kincstártól. A frakciók a kölcsönös védelem és támogatás szükségletéből jöttek létre. A XVI. századra sok várost és nagyvárost szorosan összetartó oligarchia vezetett, és az új emberek ki voltak zárva a hivatalokból. Azok, akik értettek a joghoz, vagy hozzáfértek a hitelhez, hasznos barátoknak számítottak. A frakcióknak ezért szétágazó összetételük volt. 1620 után felerősödött a harc a közhivatalok megszerzéséért az állam növekvő fiskális követelései és az 1629–31-es pestis miatt, amely megtizedelte az adófizető réteget. Az 1640-es években tiltakozások voltak a Pápai Állam, a Velencei Terraferma, Nápoly és Toszkána részéről a rossz kormányzás és a hivatalok oligarchia általi ellenőrzése ellen. Bresciában a frakcióvezetőket megterhelték nagyszámú szegény követőnek az ellátásával. Emelkedett az erőszak Latium vidékén, amint a frakciók a közhivatalok megszerzéséért küzdöttek.

Az elégtétel vétel elterjedt formája lett a párbaj. A történészek komoly munkákat készítettek az itáliai párbajozásról, de a küzdelmek számáról, gyakoriságáról csak bizonytalan benyomásunk van. Az itáliai bírósági levéltárakban rendszeres kutatásokat végeztek, de csak kis számú küzdelemről találhatók adatok. Ismerve azonban a korábbi nagyon sok párbajt, nem valószínű, hogy csökkent az erőszak. A megfejtés abban lehet, hogy az itáliaiak ritkán használták a „duel" szót. Könyvízű volt, meg különben is tiltották. 1563 után quistione szóval utaltak rá. Ugyan ezt is betiltották, de maga az összecsapás ezután is előfordult, legfeljebb a résztvevők azzal magyarázták, hogy véletlenül történt. Ezt a magyarázatot az egyház is elfogadta. 1582-ben egy pápai bulla megkülönböztette az illegális párbajt és a véletlen csetepatét. A questione olyan összecsapás volt, amelyben a résztvevők megmutatták a bátorságukat, vagy mellőzve a szabályokat, elégtételt vettek valami sérelemért. Ideális esetben a két fél egyenlő számban és erővel harcolt. Ezt azonban nem méricskélték, mint a formális párbajoknál. Nem voltak segédek sem, akik leállították volna a küzdelmet az első vér után. A quistioni nyilvános bemutató volt a jog és a becsület helyreállításáról.

A technológiai változás szintén hozzájárult a küzdelem megváltozásához. A védő fegyverzet és a kardlap technológia fejlődése bátorította az új küzdő technika elterjedését 1500 után. A támadó fegyverek, mint a vívótőr sokkal halálosabbak voltak, mint a hagyományos vágó kardok okozta sebek. A tűzfegyverek megváltoztatták a játék szabályait. A pisztolyt korlátozottan használták a csatamezőn, de a quistione-ban annál inkább. A velencei signoria már 1532-ben betiltotta „a mesterséges kézipuskát", amely tökéletes volt emberölésre, mert rövid volt, és már egy halom áldozatot szedett. 1600-ra a lőfegyverek már felülmúlták a védekező fegyvereket (kardok és tőrök) a bolognai

öldöklésekben. A pisztoly hatásos volt bizonyos távolságból is. 1642-ben egy pisai gentlemant a Giotto harangtornyából lőttek le. A lőfegyverek birtoklása gyorsan elterjedt minden társadalmi osztályban, mivel több állam a katonaságtól várta a polgárok védelmét. Ez okokból a puskák feltűnően jellemezték a quistionit. 1620-ban Modena lakói kénytelenek voltak bezárkózni, mert az utcai harcokban nyolc család pisztolyokkal vett részt. Lőfegyverre szükség volt: a híres modensei párbajhőst, Rodomonte Castaldit agyonlőtték, mert nem volt ideje előkapni a kardját.

A vendetta gazdaságtanát alig érintette idáig a történettudomány. Pedig a bosszúállást gyakorlók okosan számításba vették az ellenség üldözésének költségét és a kompenzációs igényeket. Az összegek jelentősek lehettek: például drága volt a csomagbomba, amit német területen gyártottak. A kíséret fenntartása elmondhatatlanul nagy költséggel járt. Olcsóbb megoldás volt bérelni specialistákat. Sehol Európában nem volt annyi gyilkos elérhető olyan olcsón, mint Itáliában, ez másik következménye volt a polgári erőszaknak a korai tizenhatodik századból. Az ember bármikor találhatott olyan férfit, aki a legkevesebb árért bármilyen veszélynek hajlandó kitenni magát, írta egy kortárs a naplójába. Eszköz volt ez egy tiszteletre méltóbb élet elérésére. Egy nápolyi hét gyilkossággal a háta mögött keresett annyit, hogy meg tudott venni egy olívaolaj boltot. A „munkának" megvolt a tarifája: egy boltos megveréséért, egy kancsó bor; egy rendőr megöléséért egy sapka és kalap, egy pap meggyilkolásáért 100 dukát, és egy dottoréért 200 dukát járt fizetségként. Nemesi célpont sokkal többe került: 200 dukátot számoltak fel egy ütésért Firenzében 1575-ben; 400-at egy bolognaiért; 300-at egy fattyú örökösért egy királyi tanácsos családjában.

Az Itáliát jellemző politikai erőszak alábbhagyott északon az 1690-es évekre, a folyamat követhető az emberölés arányának csökkenésében. Bolognában például az arány leesett az 1670–1700-as évek között összesen 13,5-re, visszatérés volt ez a viszonylag békés 1610-es évekhez. Azonban az ellenségesség a pápai rezsimmel és intézményeivel szemben erős maradt az 1720-as években is. Széleskörű volt a panasz a korrupciót és a bíróságok mulasztásait illetően. Az utolsó nagy arisztokrata per Bolognában a Pepoli vezette köztársasági frakció, és a pápai frakció vezetője, Zambeccari között 1695 és 1698-ban volt. Kísérleteztek bírságolással, de a békét hamarosan megszegte Toszkána nagyhercege. A spanyol örökösödési háború kitörése sokkal komolyabb fenyegetést hozott a pápai uralomra. Állandó volt az összetűzés a nemesi frakció és a pápai törvényeket erőltető hivatalnokok között. Még a háború lezárása sem hozta el azonnal a civil konfliktusok végét: 1719-ben Grassi grófot és Pepolinak egy hivatalnokát megölték utcai küzdelemben. Csak az 1720-as években kötött békét a társadalmi elit a rezsimmel.

A kiengesztelődés korábban köszöntött be Toszkánába. Sienában például az arisztokrata erőszak élesen lehanyatlott az 1670-es években, bár a probléma nem szűnt meg. 1680-ban Filippo Strozzi kihívta Francesco Gerinit, hogy küzdjenek meg első vérre a Santa Croce tér szökőkútja előtt. Gerini okozta az első sebet, és békésen közeledett az ellenfeléhez, aki az ölelés közben beledöfte a tőrét a szerencsétlen lordba. Strozzi behúzódott a Santa Croce templomba, majd később támogatóinak nagy csoportja segítségével elmenekült a városból, ahonnan száműzték. 1685-ben szigorú törvényt hoztak az elrejtett fegyverek, és a rövid tőr ellen. Az arisztokrata erőszak ezzel sem ért véget. Jelentős volt Boselli keresztfiának, Martinoninak a fellépése. Őt börtönbe csukták, mert nem akart elfogadni egy békeegyezményt. Erre kiadott egy védőbeszédet a saját visel-

kedéséről, és védte a magánemberek „abszolút és teljes szabadságát a békeegyezményekben" (145. o.). A békemegállapodást – Martinoni így érvelt – egyének között, és szabad legyen elfogadni, másként hiányzik a törvényesség. Martinonit hamarosan rehabilitálták. Azonban az olyan régiókban, ahol az állam legitimitása gyenge maradt, a gyilkosság tovább fennmaradt.

Az 1700 körül bekövetkezett változást gyakran a reformáció társadalmi fegyelmező erejének tulajdonítják. Bizonyítékok vannak arra, hogy a XVII. század folyamán egyre nagyobb tiszteletet tanúsítottak a szent helyek és a rend iránt az ünnepségek és felvonulások során. A század közepén bekövetkezett válság arra ösztönözte a jezsuitákat, hogy nagy béketeremtő missziókat hajtsanak végre vidéki területeken. 1665 és 1696 között harminchárom missziót támogattak csak a Nápolyi Királyságban. A jezsuiták elítélték a pereskedést, mint a viszálykodás egy másik formáját, és színházi előadásokat szerveztek a bűnbánat és megbékélés alternatívájaként. Capuában például, ahol két frakció között heves ellenségeskedés jellemezte a helyzetet, és ahol az embereket csak a „vérbosszú szelleme" éltette, egy nyolcnapos misszió keretében flagellánsok vonultak fel, koponyákat mutattak be, és tiltott könyveket, erkölcstelen leveleket és ruhadarabokat égettek el. A jezsuiták azt állították, hogy látványosságuk „eltörölte lelkükből az ősi gyűlölet minden árnyékát és a régi harag minden szikráját". A missziók kétségkívül rövid távú megnyugvást jelentettek, arra ösztönözve az ellenségeket, hogy mondjanak le követeléseikről, közjegyző előtt rögzítsék a megegyezést, és térjenek vissza a közösségbe.

A vendetta hanyatlásáról Észak-Olaszországban a XVIII. század első felében sok dokumentum maradt fenn. Ez a politikai és társadalmi folyamatok következménye volt. 1700 körül a félsziget politikai viszonyai tisztázódtak és stabilizálódtak,

ahogy a nagyobb államok fokozatosan bekebelezték kisebb szomszédjaikat, így az olasz államok száma az 1500-as évekbeli harmincról 1750-re húsz alá csökkent. Ennek a küzdelemnek egyik örömteli következménye az volt, hogy enyhültek a határviták, és korlátozódtak a határvidéki urak, banditák, kalandorok és száműzöttek karrierlehetőségei.

Nyomon követhetjük a változó társadalmi viselkedéseket 1700 körül más módon is. Ezekben az években a nemesség hasznossága és hozzájárulása a civil társadalomhoz, széles körben vita tárgya volt. 1707-ben egy heves támadásban Paolo Mattia Doria megvádolta a Nápolyi Királyság báróit a megvesztegethetőségük, a földesúri bíróságuk igazságtalanságai miatt, amely a gazdagoknak kedvezett, és hozzájárult, hogy nem bíztak az emberek a törvényben. Doria elemzése szerint a spanyolok tették korrupttá a nápolyi társadalmat, a bizalomra épült társadalmi kapcsolatokat a becsület kóddal helyettesítve. Doria úgy érvelt, hogy a bizalom az egyetlen fenntartója az államoknak, lényeges a politikai stabilitáshoz és az egészséges civil társadalomhoz. Ennek az ellenkezője a becsület kultusza, amely a hírnév nyilvános bíróságához folyamodik, és erőszak révén szerez védelmet. A törvényes rendszer vég nélküli és költséges pereskedést eredményez, és az ellenségeskedés lángjait szítja. Doria szerint az udvariasság belső feltétel, nem modor dolga, az etikett és a társadalmi különbségtétel keresése a probléma része.

Gyilkosságok német területen

Az ellenségeskedés nem a középkorból maradt relikvia, de szokásként fennmaradt sok német nyelvűterületen egészen a XVII. századig. Szerepét a német alkotmány megalkotásában, mint a „rabló bárók” osztályának legitimáló eszközét, vagy az államépítésnek fontos elemét – kimerítően vitatták. Ennek egyik oka,

hogy voltak, akik az ellenségeskedést német jelenségnek tekintették. Az 1930-as évektől a gondolatot, hogy a német történelem külön úton halad (Sonderweg) az általános nyugati fejlődési modellhez képest, mind a náci rezsim ellenzői, mind a támogatói, mint Otto Brunner, egyaránt népszerűsítették. Brunner a Land und Herrschaft című művében (1939) az ellenségeskedést pozitívan értékelte, a törvényes rend alapjának tekintette, a nácik erőszak- és háború-pártiságát akarta ezzel igazolni, és bár a megállapításait cáfolták, a Sonderweg tézis továbbra is meghatározó volt. Egészen más volt az antropológusok felfogása: „a törzsi feudális viszály az antikolonialista, antirasszista és antieurocentrikus program része volt. Bár az antropológiai megközelítés mára már általánosan elterjedt, a német Sonderweg koncepció ezután is erősen hat. A jog uralmának diadala a XVI. században megmentette a Német-római Birodalmat a mediterrán országokban elterjedt, és már normává vált erőszaktól. Kétségtelen, hogy a német feudális viszálynak megvannak a maga jellegzetes vonásai. A német Fehde szűkebb jogi jelentésű, mint az angol „feud" szó. Közös eredetük ellenére (Faehde vagy Faithu: ellenségeskedés) a modern angol „feud" szó köznyelvi kifejezés, és a társadalmi kapcsolatok leírására szolgál. A germán Fehde jogi intézménye más. Míg az 1495-ös császári örök béke be nem tiltotta, elismert eszköz volt a jogok érvényesítésére, általában vagyon lefoglalását vagy megsemmisítését jelentette, vagy az ellenség alattvalóinak megtámadását, esetleg váltságdíjért fogva tartását. A Fehde célja mindig az volt, hogy jelezzék a sérelmet, és közvetítést kérjenek.

Az ellenségeskedést formálisan be kellett jelenteni, és mivel a sérelem helyrehozásának igényét is, például kártérítés, az adósság rendezése, ezért véres bosszú viszonylag ritkán fordult elő. A Fehde, mint a viták elintézésének törvényes eszköze, 1495 után is működött a német területeken. Azonban később átvették az inkvizíció igazságszolgáltatási eljárását, amely

V. Károly császár rendeletére, a Constitutio Criminalis Carolinára (1532) és a birodalmi jogi intézményeknek az augsburgi vallásbékét (1555) követő megalapítására alapult. A német birodalomban a Fehde-t az államok, az arisztokraták, vagy a városok jelentették be. Voltak, akik szinonimának tekintették a háborút és a (családi) ellenségeskedést, például a Habsburg–Valois konfliktus, vagy a svéd–dán háború esetében. Götz von Berlichingen mindkettőt üzletnek látta. Franz von Sickingen 1522-ben megtámadta a trieri érseket, az érsek ezt háborúnak minősítette, s ezzel igazolta Sickingen meggyilkolását. A kibontakozó törvényességnek az is célja volt, hogy a parasztok alkalmazzák a Fehde technikáját a bűnvádi eljárásban. A Karolina 129. cikkelye fő bűnnek tekintette a viszálykodást.

Ezután három esetet követhetünk végig. Hermann és Dietrich von Mallinckrodt unokatestvérek már huszonöt éve vívtak jogi küzdelmet a sertések takarmányozásáért egy falu lakóival szemben. Időközben az unokatestvérek is egymás ellen fordultak: Hermann panaszkodott, hogy Dietrich kivágta az erdőt, követ vitt el, halat lopott a Ruhrból, juhokat, disznókat és szarvasmarhát lopott, még a kutyát és a macskát is ellopja. Emellett gazfickókkal iszik együtt. Dietrich állította, hogy minden tettét engedélyezték. Ezután már lőttek egymásra, és gyújtogatással fenyegetőztek. Egy alkalommal Diertrich találkozott Herman fiával, és rálőtt az unokaöccsére, aki bosszúból megszúrta egy lándzsával. Mindketten belehaltak a sérüléseikbe. A gyilkosság választott bírói döntéssel ért véget: Hermann-nak síremléket kellett felállítania, amelyen a saját bűnösségét és az unokatestvére ártatlanságát hirdette.

A második eset Bautzenben történt. 1614-ben Gaspar von Rodewitzet meggyilkolták, ezért a rokonai bűnvádi eljárást indítottak. 1617 februárjában a von Nostitz és a von Rodewitz család képviselői összegyűltek, hogy békét kössenek. Von

Nostitz belement, hogy bocsánatot kér a rokonok előtt, és hogy elkerüli a találkozást a halott édesanyjával és testvérével mindörökre, és más rokonaival öt évig, valamint fizet 200 tallért a Rodewitz családnak a templomuk munkálataira. Rodewitzéknek tehát „természetes" joga lett volna bosszút állni.

A harmadik történet szereplői alacsony helyzetű emberek. 1577-ben dulakodás kezdődött két paraszt között a kocsmában a Holstein hercegség és Hamburg határán. Az eseményről hatalmas papírhalom maradt fenn a bíróságon. A verekedésben Peter Graumann megszúrta Henneke Gülzowot, és elmenekült. A sebesült azt kiabálta a testvéreinek, hogy üldözzék és késeljék meg, nem kerül az semmibe. Öt héttel később Henneke belehalt a sérülésébe. A halálosságyán meggyónt, szent áldozásban részesült, megbocsátott a gyilkosának, és azt mondta a testvéreinek, hagyják a bosszút az Istenre. Azonban az emberek tudták, hogy az egyik fivér varjúkra lövöldözve gyakorol, hogy lelőhesse Peter Graumannt. Graumann biztonsági kísérőlevelet kért a hatóságoktól. Ha nem kapta volna meg a védő levelet, akkor „a törvény szerint az ellenfele azt tehetett vele, amit akart." A vérbosszúra 1577. december 23-án került sor. Graumann nehéz fegyverzetben volt, mégis negyvennyolc sebet kapott. A szerző megjegyzései: Gülzow biztatása, hogy „késeljék meg Graumannt, nem kerül az semmibe", arra utalt, hogy a gyilkosságokat pénz kártérítéssel intézték el. A másik észrevétel: az erőszak bizonyos körülmények között megengedett volt. Erre utalt a biztonsági kísérőlevél birtoklása. Az is kiderült, hogy a parasztok ugyanúgy viselkedtek, mint a nemesek. És végül azt látjuk, hogy a végletes erőszak nem volt ritka a XVI. századi Holsteinben.

A Karolina 1532-es bevezetése fontos fordulópont volt az erőszak elleni küzdelemben. Az inkvizítori módszer átvétele az igazságszolgáltatási folyamat új formáját vezette be, és pontosította a bizonyíték szabályait. A gyilkossággal kapcsolatban

például a Karolina az Ótestamentum alapján kimondta, hogy a gyilkosokat halálra kell ítélni két hiteles tanú vallomása esetén. Enyhítés csak akkor történhet, ha valaki eszét vesztve dühöngött (mai szóval nem beszámítható). A tortúra alkalmazását szintén rendezte. Egy generáció alatt a kivégzések száma hirtelen emelkedett. Nürnbergben például, ahol a legtöbb embert végezték ki Németországban, a halálos ítéletek száma 100%-kal nőtt a XV. századhoz képest.

A büntetések jó része azonban nem erőszakos cselekményeket érintett. Tíz kivégzésből hét esetben lopásról (!) volt szó Nürnbergben. A helyzet másutt is hasonló volt. Cologne-ban 1568–1613 között a kivégzett 193 bűnösnek háromnegyede tolvaj és rabló volt. Bajorországban szintén háromnegyed részben tulajdon ellen elkövetett bűn történt. Münchenben 1574–1591 között a 48 kivégzett között négyen voltak gyilkosok. A 168 emberölési esetben a münsteri püspökségben szintén csak négyet végeztek ki. Szászországban sokkal inkább házasságtörésért (!) járt halál, mint emberölésért. A mai olvasó megdöbbenve veszi tudomásul: a lopásért és a házasságtörésért halálbüntetés járt! Míg 1561 és 1600 között Nürnbergben átlag hét személyt végeztek ki évenként, 1601–1660 között ez a szám lecsökkent háromra, és 1763-ra pedig évi kettőre. A bírák rugalmasan kezelték a személyek közti erőszakot, mert nehéz volt bizonyítani az előre megfontolt szándékot. A gyilkos társadalmi helyzete is enyhítő tényezőként szerepelt. A gazdag vádlott felhasználhatta a politikai kapcsolatait a bírók befolyásolásában. A kompenzációt aszerint számolták ki, hogy volt-e szándékosság, és milyen a státusa és hírneve a szereplőknek. A gyilkos kártérítéssel tartozott a rokonságnak, fizetnie kellett a bírságot, az illetéket, és édességeket az ügyvédeknek, bíráknak és jegyzőknek. Az új rendszer megerősítette a hatóságot, és jelentősek voltak az anyagi elvárásai.

A reformáció okozta válság hatása Svábországban is megfigyelhető Schertlin von Burtenbach (1496–1577) emlékirataiban. Schertlin tanult ember volt. 1532-ben megvásárolta a Burtenbach birtokot, ezzel ellenérzéseket váltott ki. A Von Stain zu Jettingen családdal a vadászati jogok miatt összeütközésbe került, ez még élesebbé vált azzal, hogy Schertlin protestánssá lett. 1534-ben nagypénteken Adam von Stain megölte Schertlin egyik szolgáját, és két másikat letartóztatott. Schertlin erre húsvét hétfőjén huszonöt lóval és ötven kísérővel „vadászni" ment, miközben a von Stain családot leszámolásra hívta. Mivel azok nem jelentek meg, megverte egyik szolgájukat és feldúlta a mezőiket. Az augsburgi császári biztosok sikertelenül próbálkoztak a békéltetéssel, ekkor Schertlin az ügyet a Reichskammergericht elé vitte. Közben a von Stain család „sok gonosz szóval" becsmérelte. 1537-ben tizenöt ember vett részt az összetűzésükben, azután megegyeztek a békében Würtenberg hercege segítségével. Schertlin csatlakozott a Schmalkaldeni Ligához, emiatt elkobozták a birtokát. Svábföldön perbe keveredett egy másik szomszéddal, ami kisebb csetepatéval kezdődött, de kiterjedt emberek és ágyúk százaira, végül 1562-ben pénzzel intézték el a vitát. Schertlin szerint ez háború volt. A feudális pert végig vitték a legális harcokkal párhuzamosan, és a fejedelmekhez folyamodtak közbenjárásért.

Az utolsó hagyományos per Frankföldön Wilhelm von Grumbach frank lovag és a würzburgi püspök között zajlott 1563-ban. Grumbach megszerezte a szász Johann-Friedrich támogatását. Grumbachot elfogták 1567 áprilisában, és egy héttel később kivégezték, míg Johann-Friedrich-et életfogytiglan börtönbe vetették. A vallási ellentét is folytatódott 1555 után. Washbachban például a protestánsok átvették a falu templomát 1540-ben, de osztozniuk kellett rajta a katolikusokkal. 1565-ben a katolikus körmenetre hurkot lógattak le egy fáról, a

következő évben a katolikusok egy szamarat engedtek rá egy templomi esküvőre. A luteránus lelkipásztor félelmében kalapácsot és lőfegyvert hordott magával. A társadalmi konfliktusok tömegesen jelentkeztek egészen 1650-ig. Az esetek ötven százalékát a Reichskammergericht elé vitték a nemesek: a jog olcsóbb megoldást kínált, mint az erőszak. Hosszú pereskedés folyt a Hövel és Hawnkamp család között, és Hövel lelövésével végződött. Még 1726-ban is összecsaptak egymással, néhány halálesetet okozva. Schertlin veszekedése a Stain családdal a bíróság elé, majd a Reichskammergericht elé került. Stain unokatestvérének, Augsburg püspökének segítségét kérte, hogy kényszerítse ellenfelét, hagyjon fel a protestantizmussal. Erre Schertlin egy katonai csapat felszerelésével válaszolt.

Az ellenreformáció is fenyegette a társadalmi békét. Bambergben a gyűlölet Echter von Mespelbrunn és a szomszédos bambergi püspök-fejedelem, von Gebstattel között dúlt. Határvita robbant ki közöttük, és mivel Gebstattel a protestáns Löwenstein mellé állt, a viszály felerősödött. Az egyik érintett lovag, von Aufsess panaszkodott a száz éve tartó pereskedés miatt. 1604-ben Gebstattel aláírta a megegyezést von Aufsessszel, de Gebstattel halála után az utóda már nem volt türelmes. Von Aufsess öt sérelemmel fordult a Reichskammergerichthez. 1610-ben a püspök bejelentette az igényét a freienfels-i Aufsess-kastélyra. Az erőszak nem volt gyilkos, de még sokáig folyt a csetepaté az Aufsess család és a püspök között Bamberg és Bayreuth-ban, végül a Birodalmi Kamarai Bíróság zárta le Bécsben 1681-ben.

A harmincéves háború után aztán csökkent az erőszakos cselekmények száma a kisebb bíróságokon is: a bajorországi amerangi igazságszolgáltatás előtt, amelyhez 150 farm tartozott, az 1670-es években kilencvenhat ilyen eset volt évente, 1690-ben pedig már huszonhárom. Tény, hogy a népesség szintén csök-

kent, némely területen akár 30 %-kal is, ezért óvatosnak kell lennünk a konklúziók levonásával. A nemesi erőszak jelentős maradt 1648 után is.

Az ellenségesség kérdése problémát jelentett a hívő emberek számára. A harag erkölcsi hiba volt, a szeretet a szomszédok iránt parancs. A kálvinizmus új problémát hozott. Augustin Güntzer kálvinista kézműves volt a lutheránus Strasbourgban. Elutasította a kötelező ivási szertartást és a látogatást a bordélyházban, ezért a kézművesek kiközösítették. Güntzer Istenre bízta a bosszút. Tennenbronnban a lutheránus lelkipásztor, Gerhard Ramsler vitában állt ellenfelével, a katolikus sekrestyéssel. Később a sekrestyést és feleségét boszorkányságért kivégezték. Ramsler úgy érezte, Isten bosszút állt érte.

A Szent Római Birodalom töredezett jellege következtében állandóak voltak a határviták. Címerek, oszlopok és kövek jelezték a határokat, és akinek ezek nem tetszettek, lerombolta azokat. Az akasztófa szintén egy földesúr szimbóluma lehetett. Ezért von Freundsberg 1566-ban bezúdult Erkheim faluba 500 emberrel, és felgyújtották a bitófákat. A bazeliek panaszkodtak, hogy az ellenfeleik felvásárolják a tulajdonokat, hogy arrébb mozdítsák a határt. Már-már polgárháború fenyegetett Bern és Zürich között, amely kompromisszummal végződött, az ijesztő bitófákat eltávolították.

Közhelyszámba megy, hogy a Szent Római Birodalom megmenekült az elit erőszak legrosszabbjától, a párbajtól, amely megsebezte Itáliát és Franciaországot a XVI–XVII. században. Ez a konfliktuskezelő mód későn érkezett Németországba, főleg az arisztokráciára korlátozódott, és vértelenség jellemezte. Mások azzal érveltek, hogy a németek civilizáltabbak és békésebbek, mint mások. A szerző mindezt tényekkel cáfolja.

A német államokban becsülték a harcművészeteket. Egy polgári katonai szervezetben szolgálni, tekintélyt jelentett. A sza-

bad paraszti katonáskodás tiszteletre méltó foglalkozás volt. A fegyvertartás egyenesen követelmény volt a polgárok számára. A fegyver használatára a falvakban is vívómesterek tanítottak. A breslaui iskolában bevezették a tőr használatát, ami halálossá tehette a küzdelmet. A tanulók már a gimnáziumban tanultak vívni. A francia vallásháborúk idején németek ezrei szolgáltak Franciaországban. Tulajdonképpen tanulni mentek, a nyelvet és a viselkedést akarták elsajátítani. A lovagoknak kötelező volt Itáliába is ellátogatni, sokan utaztak Sienába.

A Szent Római Birodalom társadalmi elitjének volt egy külön rétege, a világi kanonokok (Domherren), akik a püspökségek adminisztrációját intézték. 1648 után már elkülönültek protestáns és katolikus hitük szerint. A Domherreneknek a védelmező erőszakban volt fontos szerepük a münsteri püspökség politikájában. Egy lakodalomban 1588-ban Domherr von Oer megölt valakit párbajban. Védekezésül a kanonokokat megillető kedvezményekre hivatkozott, el is engedték. Egy szemtanú megjegyezte, hogy az ilyen „lelki lordoknak is meg kell engedni, hogy kardot hordjanak". A párbaj helyszínét négy szabály szerint választották ki: ne süssön szembe a nap; ne kerüljön az ember magaslatra, mert onnan nehéz védekezni; falakkal, vízzel, kerítéssel érdemes körülzárni az ellenfelet; és kerülni kell a homokos felületeket, a nedves füvet, mert azon könnyen meg lehet csúszni. Több példa van rá, hogy a temetőkben vívták a párbajokat, mert így elmenekültek a törvény elől. A küzdőteret még ma is kilencdarab, méter magas kővel jelölik meg.

A párbajok brutalitását érzékelteti az alábbi eset. Schönburg és Lüttichau egy lakodalomban különböztek össze, mert a körtáncban nem érték el, nem fogták meg egymás kezét. Schönburgot csúnyán összevagdalta, majd megölte az ellenfele. A családi összejövetelek, fesztiválok gyakran voltak a helyszínei a durva támadásoknak. Egy naplóíró feljegyezte, hogy alig volt olyan

összejövetel, amely ne végződött volna gyilkossággal. Ennek sokszor az ital volt az oka, de gyakran a becsület és a hírnév forgott kockán. Voltak, akik szándékosan bajt okoztak, hogy párbaj legyen belőle.

Egyes kutatók az erőszak előbb bemutatott felerősödését a tizenhetedik század „válságának", azaz a gazdasági és éghajlati feltételek romlásának, a „kis jégkorszaknak" tulajdonították, amely az 1590-es évektől következett be. Szerzőnk nem fogadja ezt el az állítást. Szerinte az erőszak és taktikák alakulását mindig a társadalmi elvárások alakítják. A nagy építkezési programok és a pazarló költekezés mutatta, hogy a versengés a hatalomért és a státuszért folyt. A rágalmazási esetek száma a csúcsára ért a XVII. század elején. Az összecsapások – gyakran lőfegyverekkel – már sokkal gyakoribbak voltak a formális párbajoknál. Az utóbbi célja már nem a gyilkosság volt, hanem hogy elégtételt vegyenek a sérelemért. Ez a magyarázata, hogy az elit halállal végződő erőszakos eseteinek száma csökkent, és majdnem eltűnt 1750-re.

Az eddigi kutatások azt mutatják, hogy a németországi személyek közti erőszak nem mérhető össze a vendetta brutalitásával Franciaországban és Itáliában. Sok bizonyíték van viszont a megalázásra. A haj és a szakáll rituális leborotválása szégyenletes volt, nyilvános vezeklés a bűnért. A rituális megalázást azonban csak alacsony társadalmi helyzetűekkel szemben alkalmazták. Otto von Rantzau, a nemesi frakció egyik vezetője betörte az ablakokat, tört-zúzott a városi bíróságon, hogy elérje egy asszony kínpadra vonását, akit ő boszorkánynak mondott. Az egyik társa meggyilkolása után saját kezével tépte ki egy tekintélyes öreg polgár szakállát. A polgármester unokaöccsét pellengérre állíttatta és erőszakkal sós heringgel etette. Ottót nem lehetett félreállítani, mert a Statthaldere volt a hercegségnek, és tökéletesen párbajozott.

A könyv németek lakta területekkel foglalkozó utolsó részében a szerző főleg a korabeli vallási vezetők elképzeléseit és az egyházak iránymutatásait elemzi, illetve ezek és a jog viszonyát mutatja be az erőszak és bűnök leküzdésében. „Üdvözöljétek egymást a szeretet csókjával! Ezt olvassuk az Evangéliumban, de ez a szokás már nincs divatban ma.” Luther azt hirdette, hogy az emberek Isten előtt alázkodjanak meg, ne a szomszédjuk előtt. Megvetette a jogot és a jogászokat, és azt vallotta, az igazi békét Istennél lehet megtalálni. Luther számára a politikai rezsim garantálhatta igazán a társadalmi rendet. A kálvinisták sokkal módszeresebb megközelítést fejlesztettek ki a viták elintézésére.

A német reformációs irodalom két szót használt a békére: Friede a nyugalmat jelentette. A másik, közönségesen használt szó, a Sühne a megbékélésre, az egyetértésre és a kiengesztelésre utalt. Ez beépült a családi perek békéjébe. A bíróságok sokkal inkább a békéltetés fórumai voltak, mint a büntetésé. A bíróságok a választott bíráskodás fórumaként működtek. A római jog inkvizítori eljárásának gyakorisága félrevezető, mert a perek hatalmas mennyisége a felperesek vádjaiból származott, ügyészi vád nagyon ritka volt. Sok késő középkori német jogi törvénykönyv fenntartotta, hogy a véres bosszúállás legális. A koncepció igen elterjedt volt északon, például Brémában, ahol „egy gyilkosság esetén az egész családnak szenvednie kell a perben”. Egyébként már a XII. században próbálták szabályozni a bosszúállást. Elfogadták, hogy ha valaki Wergeldet fizet, mentesül a megtorlástól. Ami változás történt, az a Katolikus Egyház egyre erősebb bekapcsolódása volt a bírói döntésekbe. IV. Károly császár állásfoglalása 1375-ben a véres bosszúval szemben azt tükrözte, hogy a szokásjogi törvények javításra szorulnak. Az Egyház egy egész fegyvertárat fejlesztett ki a vezeklésre az elkövető számára. E büntetések tipikusan istenfélő munkák, zarándoklás, mise a meghalt lelkéért, és keresztállítás volt.

Azt gondolhatnánk, hogy az egyéni vádaskodásoknak vége lett a XVI. században, amikor az erőszakot a közbéke intézkedései alá vonták. Az 1532-es Karolina előírta a hivatalos vizsgálati procedúrát, vagy inkvizíciót, és előírta a halálbüntetést az emberölésért és az enyhítő körülmények szigorítását. Sokan úgy vélték, hogy ezzel a nyílt állami elfojtással helyettesítik a hagyományos rendszert. A valóságban nem ez történt, mert az új rendszer nem volt ellentétes a régivel. Sokféle lehetőség volt ezután is az erőszakos cselekedetek enyhítő körülményeinek figyelembevételére. Bármely provokációt vagy a becsület fenyegetését feloldozta a visszavonás vagy a bocsánatkérés. A társadalmi állás és a hírnév ezután is döntő volt az ügy kimenetelére nézve. Még egy felvilágosult ügyvéd is úgy érvelt 1719-ben, hogy a vérpénz-kompenzáció a legjobb módja a gyilkosság elintézésének. A német gyakorlat a tizenhatodik században utolérte a sokkal központosítottabb francia és itáliai rendszert –, a büntetés elméletben szigorú volt, de a gyakorlatban a rendszert a megbocsátás és a bíróságon kívüli elintézés jellemezte. Az előnye az volt, hogy a szuverén hatalom megnőtt a kegyelem gyakorlása révén. Ugyanis a hercegi hatalom pénzügyileg az igazságszolgáltatásból, politikailag pedig a kedvezések gyakorlásából profitált. A hátránya viszont az, hogy alig segített „a nemesek számos túlkapásának" megfékezésében. Bár a Karolina hatással volt a birodalom egész területén, de sok régióban soha nem vezették be, ezután is a XIII. századi szokásjogra támaszkodtak, a Sachsenspiegelre, amely fenntartotta az elvet, hogy még a legszörnyűbb bűnökért is lehet fizetni. A rendszer nem változott, elősegítette a választott-bíráskodást és a megbékélést. A leggyakoribb büntetési forma a száműzetés volt, amely lehetőséget nyújtott a közösségbe való visszailleszkedésre és a megbékélésre. A szász jogtudós, Benedict Carpzov (1595–1666) a tetszőleges ítélethozatal híve volt, különösen a gyilkosságok esetében.

A sok-sok bűn és megbánás emléke az a sok engesztelő kereszt, amelyet német területen felállítottak. Az ország térképe még ma is tele van pettyezve a kőkeresztekkel: 7500-at tartanak nyilván, 1300-ról nincs dokumentum, és legalább 1500 eltűnt az idők folyamán. Némelyiken két pisztolyt ábrázoltak, vagy egy pallost, a gyilkosság eszközeit. Azt hitték, hogy ezek a keresztek az utak szélén megvédtek a gonosz lelkektől. Aki az utolsó kenet nélkül halt meg, annak lelke gonoszként sétál a földön. A gyilkosok félhettek az áldozat lelkétől, ahogy Hamlet figyelmeztetett. Egy morávai bíróság 1585-ben a gyilkos Jacob Weydnert arra ítélte, hogy kilenc vasárnapon térden csúszva menjen körül a temetőben, kezében égő gyertyával, amíg bent a szertartás tart, és kérjen bocsánatot az áldozatai rokonaitól, valamint állítson fel egy kőkeresztet. 1576-ban Busso von Alvenslebent megölte két Asseburg testvér. A szász választó és a magdeburgi érsek közbeléptek, hogy megállítsák a további vérontást. A tanácskozásra az egyik fél 218 lovassal érkezett, a másik 250-nel. Mindkettőjüket nagyszámú nemes és ügyvéd kísérte. Az Asseburg fivérek szívből bocsánatot kértek, és fizettek az áldozat apjának kétezer tallért. A békesség igazi jele volt, hogy az egyik család lánya hozzáment feleségül a másik család fiához. Még további történeteket olvashatunk a megbékélésről, kártérítésről.

A Szent Római Birodalomban a legközönségesebb büntetés a bírság és a kártérítés fizetése volt. A kártérítés mértékét a XVI. században rögzítették jogi elvek alapján. A kompenzációt a támadás, sértés súlyosságához és az áldozat társadalmi helyzetéhez mérték. A vér ömlése jelentősen emelte az összeget (Blutgeld). A szerző közöl egy korabeli „árjegyzéket" is, hogy milyen bűnért, mennyit fizettek az elkövetők (251-252. o.). Az összegek 100 Guldentől 1100-ig, vagy birodalmi tallérban 300-1000-ig terjedtek. Ezek nagy összegek voltak, amikor egy szabó évi fizetése kb. 23 tallér volt. A kártérítés nélkül hagyott gyilkosság bosszút követelt.

A száműzetés volt a konfliktusok klasszikus megoldása, mert a tettest eltávolította a bosszúálló közeléből, és kiegyezésre kényszerítette, miközben a közvetítők tárgyaltak. A kártérítési összeg kifizetése mellett a gyilkosnak még bizonyos ideig távol kellett maradnia a városától. Ami a politikai struktúrát illeti, a Szent Római Birodalomban sokkal több közös vonás volt Itáliával, mint a centralizált Franciaországgal. A megvesztegetés, amely Itáliát jellemezte, és a banditizmust táplálta, sosem alakult ki a német államokban.

Egy tényező jelentősen hozzájárult az elit megváltozásához, nevezetesen, hogy állandó hadsereget állítottak fel a XVII. század végén. A harmincéves háborúról szóló szemtanúk beszámolója szerint a katonák farkasok és gonoszok voltak. De ettől még nem voltak rosszabbak, mint esetenként a szomszéd, aki hasznot húzott a rend felbomlásából. A Felső-Palotagróf területén 1641-ben az ellenségesség olyan mértéket öltött a vidéki nép között, hogy tűzzel és karddal üldözték egymást. Testvérek és vérrokonok álltak egymással szemben halálos gyűlölettel. Az állandó hadsereg előnye abból fakadt, hogy növelte a fejedelem patrónusi erejét, szakmai tiszti testületeket hozott létre, és javította a rendet, mert felszívta az alkalmazásban nem álló katonákat. A karriertisztek sokkal könnyebben fegyelmezhetők voltak, mert ha kiléptek a sorból, támogatástól és a nyugdíjtól estek el. A rangok világos hierarchiájának megteremtése megszüntette a státusszal kapcsolatos aggodalmat.

Stuart Caroll: Enmity and Violence in Early Modern Europe [Ellenségesség és erőszak a kora újkori Európában]. Cambridge University Press, Cambridge, 2023. 485 o.

Fodor Mihályné

Az első amerikai elnökök és az antik világ hatásai

Aki valamennyire ismeri az Amerikai Egyesült Államok történelmét és kultúráját, az tisztában van azzal a ténnyel, hogy különösen a kezdeti időszakban, vagyis a tizennyolcadik század második felében és a tizenkilencedik század legelején mennyire meghatározó volt az antik világ szellemi hatása. Még pontosabban, az akkori művelt elit, de még a középosztály is meglehetősen tisztában volt az ókori Görögország és a Római Köztársaság és Birodalom főbb filozófiai és irodalmi műveivel. Ezek a néha több mint kétezer éves gondolatok nagyon nagy hatással voltak az amerikai alapító atyáknak nevezett férfiakra, de a kört ki kell szélesíteni a társadalom tágabb rétegeivel. Ezek a demokrácia- és köztársaságelméletek nagymértékben meghatározták, milyen politikai berendezkedésű legyen az új, független állam, és annak kormánya milyen eszközökkel tudja biztosítani egyéni szinten a legnagyobb fokú szabadságot, míg össztársadalmi értelemben pedig a legnagyobb rendet és biztonságot. Ennek a kényes egyensúlynak a megteremtésére tett erőfeszítések eredménye lett az 1787-ben megszövegezett alkotmány, amit egy évvel később ratifikáltak a tagállamok, majd 1789-ben megkezdte működését az új amerikai szövetségi államforma, és a mai napig is ezen keretek között áll fenn.

Érdemes először néhány egyszerű, mindennapi, látható dolgot felidézni, ami a mai napig az antikvitás lenyomatát viseli magán az amerikai kultúrában. Leglátványosabban talán

a különböző épületeket lehet megemlíteni, amik az ókori görög és római építészeti stílusjegyeket hordozzák magukon: elég csak a főváros legismertebb épületeire gondolni, mint a Capitolium (a Kongresszusnak otthont adó impozáns épület), a Legfelsőbb Bíróság épülete, a Jefferson- és a Lincoln-emlékművek, mely két utóbbi antik panteonokat idéz. De ki ne hallott volna már Thomas Jefferson saját tervezésű, de római jegyeket magán viselő Monticello nevezetű otthonáról? Ha már politikánál tartunk, a Kongresszus „felsőházát" szenátusnak nevezték el, ami szintén a római köztársaságot idézi, és a két nagy történelmi politikai párt elnevezése (demokraták és republikánusok) is az antik világot keltik részben életre. Vagy ott van az egydolláros bankjegy, amelynek hátulján három latin kifejezés is található. Továbbá a tizennyolcadik század záró harmadában majd a tizenkilencedik század elején a politikai újságírásban megszokott volt, hogy álnéven publikáltak híres emberek, akik ehhez szinte kivétel nélkül régi, a római köztársaság ismert személyiségeit választották.

Thomas Ricks könyvében ezt az előbb felvázolt képet próbálja részletesen bemutatni az Egyesült Államok első négy elnökének személyiségén keresztül: George Washington, John Adams, Thomas Jefferson és James Madison a könyv főszereplői (és említsük meg gyorsan a további passzív szereplőket: Catilina, Cicero, Cincinnatus, Cato és Cézár), és az olvasó megtudhatja, milyen viszony fűzte ezeket az államférfiakat az antik világ szereplőihez, gondolataihoz, és ezek hogyan alakították világképüket és politikai karrierjüket. Természetesen rajtuk keresztül a szerző az egész akkori generációt megszólaltatja és vizsgálja, de a négy államférfi és különböző gondolataik és megnyilvánulásaik alkotják a könyv gerincét. Ricks a vélt és valós párhuzamokat a kiválasztott négy elnök és az egykori rómaiak között próbálja minél hangsúlyosabbá

tenni, és ezt a történelmi események felhasználásával kívánja egyértelműsíteni.

Az USA első alkotmánya, az 1777-ben elfogadott, majd 1781-ben ratifikált konföderációs cikkelyek hamar bebizonyították a tanult és vezető elit számára, hogy a papíron élő ókori köztársasági erények önmagukban elégtelenek egy nagy földrajzi kiterjedésű és sokféle rétegből álló társadalom kormányzásához. 1786 végén a nyugat-massachusettsi Shays-lázadás tökéletesen megmutatta a sokszor anarchikus viszonyokat, amiket a túlságosan gyengekezű központi kormány nem tudott kezelni. Egyre sürgetőbben jelentkezett egy új alkotmány megalkotásának szükségessége, és a jogi munkálatból a majdani első négy elnök közül leginkább Madison vette ki a részét.

De ahogy Ricks részletesen bemutatja, hiába volt az antik világ hatása talán a legnagyobb az új alkotmány megalkotásában, a záródokumentum és annak tagállamonkénti elfogadása során egyre inkább háttérbe szorult az egykori görög és római eszme: az „erény", tehát a közjóért érzett felelősség teljesen kimaradt a szövegből, noha elvileg ez volt az inspiráció egy nagyterületű köztársasági formát mutató élet fenntartására és jövőbeni prosperálására.

A szenátusban kialakított szisztéma azonban nagy részben alapult a korai görög világban a városállamokat megelőző időszakban a különböző törzseket tömörítő amphiktüonia mintájára, ahol mérettől függetlenül azonos szavazati jog illette meg a tagokat. De az ókori köztársaságok bukása arra intette az új világ alapalkotmányának megalkotóit, hogy óvatosan és nagyon körültekintően gondolják végig, pontosan mit vesznek át és mit vetnek el az antik világból, nehogy ugyanarra a szomorú sorsra jussanak, és ennek érdekében számos tag jelezte is, hogy nem lehet teljes analógiát vonni az egykori mediterrán társadalmak és az észak-amerikai független állam között.

A föderalista esszék (az új alkotmány ratifikálása során megjelent **és azt támogató** esszégyűjtemény) is jó példája annak, hogy különösen Madison hogyan mozdult el az antik világtól, mint követendő példától. Egyrészt világos volt, hogy az egyén saját érdekei és az erény közötti feszültség feloldhatatlan, így olyan pluralisztikus köztársaságot kell megteremteni, amelyik pontosan a multipólusosság és a szövevényes alkotmányos fékek és egyensúlyok rendszere miatt el tudja kerülni az antik köztársaságok bukását előidéző rendszerbéli hiányosságokat.

Természetesen az alkotmányt a tagállamok megszavazták, de csak nagyon kis különbséggel. Noha Delaware-ben, New Jerseyben és Georgiában egyhangú, míg Pennsylvaniában és Connecticutban egyértelmű eredmény született, a legfontosabbnak tartott Massachusettsben például csupán igen szoros, 187:168 volt a szavazati arány az új alkotmány javára, míg Virginiában 89:79 (noha addigra már az előírt minimum kilenc tagállam megszavazta az alkotmányt, így formálisan az életbe is lépett), míg New Yorkban 30:27 volt a szavazati arány. Tehát nem lehet azt mondani, hogy az ország minden részében elsöprő többséggel fogadták el az azóta hatalmas tiszteletet kiváltó alaptörvényt. A magasztos erény helyett győzött az emberi természetből fakadó érdekek kordában tartására irányuló pragmatikus megközelítés.

Az egyik nagy jelentőségű kérdés a regionális különbségek voltak, és azon belül is leginkább a rabszolgaság okozta a legkomolyabb fejtörést. A déli tagállamok foggal és körömmel ragaszkodtak saját intézményi rendszerükhöz, és ennek igazolásához is sokszor szintén az egykori görög és római rabszolgatartó rendszereket hívták segítségül (máskor pedig a Bibli**át)**. Mivel az új alkotmány a sokféle érdek közötti politikai kompromisszumként értelmezendő, érthető módon az északi tagálla-

mok nem kívánták kenyértörésre vinni a dolgot a rabszolgaság kérdése miatt, mert számukra az kevésbé volt fontos, mint egy működő köztársaság megteremtése, ahol a szabad fehér emberek nagyfokú szabadságot élvezhetnek.

És ahogy az 1790-es évtized jól megmutatta, a politikai csoportosulások egyre élesebben választották el a különböző elemeket – a két legmeghatározóbb politikai erő a föderalisták és az antiföderalisták voltak. A szerző szerint ekkor tűnt el fokozatosan a klasszicizmus a közéletből és a politika nyelvezetéből, és alakultak ki azok a politikai frontvonalak, amelyek még ma is jól felismerhetők a mára már politikai pártszempontból teljesen intézményesült Egyesült Államokban. A párt-affiliációk alapján terjesztett újságokban megjelenő és a másik oldalt támadó írások általában ókori, elsősorban római neveket használtak és azokat használták példának is a cikkekben, de valójában a politikai dominancia megszerzése volt a cél, és nem holmi erényes közjóért való önzetlen tett. Ebben az évtizedben a politikai csoportosulások (az erősebb központi hatalmat akaró föderalisták, illetve a tagállamok nagyobb fokú önállóságát szajkózó antiföderalisták) minden bel- és külpolitikai konfliktust (pl. a whisky-lázadást, a Jay-féle szerződést, de különösen az idegenekről és a zendülésről szóló 1798-as törvényeket) saját szemüvegükön keresztül láttak és értékeltek. Az 1797 elején az elnöki hivatalról lemondó és saját birtokára visszavonuló Washington eme tette megint csak a római Cincinnatust idézte, és Ricks szerint ő és 1796-os búcsúüzenete volt „a legutolsó fontos példája annak, amikor a klasszikus köztársasági eszmét kínálta egy vezető politikus az amerikaiak viselkedésének mintájául". (235. o.) Az elnöki székben a Washingtont követő John Adams gyengekezűnek és hirtelen változó hangulatúnak bizonyult, amivel csak tovább fokozta a politikai ellentéteket a még mindig fiatal Egyesült Államokban.

Ahogy az alapítók nemzedéke szépen lassan eltűnt a színről és Andrew Jackson elnöki ideje alatt (1829–1837) a tömegdemokrácia előretört, a klasszikus műveltség is kezdett egyre alább hagyni és a háttrébe szorulni. Nemcsak a demokrácia kezdett eltömegesedni, de a vallás is, míg az egyre nagyobb teret hódító ipari forradalom annyira felgyorsította az életet, hogy az embereknek nem volt sem kedvük, sem idejük a görög és latin nyelvű klasszikus filozófiában és irodalomban elmélyedni. Helyette inkább kényelmet, jólétet és pénzt akartak a magukénak tudni. Az ókori szellemóriások ideje lejárt, érvel Ricks, és ezzel a köztársaság első évtizedeiben meglévő egyik – elsősorban az elitre vonatkoztatható – kapocs meglazult, amit a szétfeszítő erő – a rabszolgaság – a végén szét is robbantott és csak hatalmas emberi és anyagi áldozat árán sikerült az Uniót egyben tartani (ez volt az amerikai polgárháború 1861 és 1865 között).

Vannak a könyvvel kapcsolatosan kérdőjelek. Leginkább az, hogy miért volt szükséges majdnem harminc oldalt, tehát a könyv több mint 10%-át arra szánni, hogy Washington milyen hadvezér volt, milyen hibákat követett el a függetlenségi háború elején, de ezekből hogyan tanult és lett sikeres katonai vezető? Természetesen párhuzam vonható a második pun háború alatt a római hadvezér, Fabius által alkalmazott taktikával és Washington katonai-hadvezéri gyakorlata között, de ez némileg erőltetett bizonyítéka annak, hogy Washington az antik világot képviselte. Ráadásul ez nem is volt tudatos, hiszen ő volt a legkevésbé művelt és olvasott az ókori világot illetően az alapító atyák között, és harctéri taktikáját az első vereségek után nem az egykori harctéri olvasmányokból merítette. Vagy szintén felmerül az a kérdés, hogy miért nem az első hat elnököt vizsgálta a szerző, hiszen ő is arra voksol, hogy Jackson elnöksége volt a cezúra. Ezt a kritikát leszámítva el kell ismer-

ni, hogy élvezetes és fontos kötetről van szó, és érdekes lenne megvizsgálni azt is, mennyire volt az antik világ példája jelen Európa más államaiban a tárgyalt időszakban (történik említés Nagy-Britanniára és Franciaországra, de ezek sokkal inkább kiragadott példák, mintsem aprólékos kutatás eredményei).

Arról még érdemes néhány szót szólni, hogy már az 1980-as évek végén (ennek legismertebb darabja: Paul Kennedy: *The Rise and Fall of the Great Powers*, 1987.), de különösen George W. Bush elnöki ideje alatt (2001–2009) és azóta is sokat lehetett hallani az amerikai birodalom és a római birodalom összehasonlításáról. Sokan véltek és vélnek párhuzamot felfedezni a római birodalom sikeres terjeszkedése, katonai, gazdasági és kulturális hegemóniája, majd gyors és csúfos bukása között és az Egyesült Államok XXI. századra elért és a világban ott elfoglalt helyéről. Ez a vita nyilván meglepné az alapító atyákat, akik a római köztársaságot kívánták alapul venni saját kormányzati formájuk kialakításakor, és pont az volt az egyik fő motivációjuk, hogy miként lehetne megakadályozni azt, ami Rómával történt, ahol a köztársaság elbukott és császársággá, illetve birodalommá változott. Mindenesetre az USA hanyatlását jósló hangok egyelőre elhamarkodottnak tűnnek, és egyébként sem biztos, hogy csak azért, mert hasonlóságokat vélünk felfedezni két állam között majd kétezer év különbséggel, máris analógiát kell találnunk és hangoztatnunk.

Thomas E. Ricks: *First Principles: What America's Founders Learned from the Greeks and Romans and How That Shaped Our Country.* [Első alapelvek: mit tanultak Amerika alapítói a görögöktől és a rómaiaktól, és hogyan formálta mind az országukat?]. New York, HarperCollins, 2020. xxiv + 386 o.

Peterecz Zoltán

A nyugat-indiai ezredek és az 1812-es brit–amerikai háború

Az 1812–1814-es brit–amerikai háború egy Magyarországon kevéssé ismert konfliktus, aminek következményei nagy hatást gyakoroltak az észak-amerikai régió országainak és népeinek történetére. Gondolva itt többek között arra, hogy a konfliktus folyamán jött létre az Egyesült Államok ma használt himnusza, valamint ekkor kezdett kialakulni a kanadai nemzettudat is. Az Egyesült Államok és Nagy-Britannia közt kirobbant háború több okra vezethető vissza. Úgy, mint például a britek által amerikai hajókon elkövetett matrózrablásokra, az amerikaiak brit Kanadára támasztott igényére, illetve a britek által támogatott indiánok amerikai települések ellen elkövetett támadásaira. A háború több fronton zajlott, köztük a kanadai–amerikai határvidéken, Floridában, valamint az Egyesült Államok keleti partvidékén. A status quo ante bellummal véget érő konfliktusról – rengeteg hosszú távú hatása ellenére – kevés szó esik a magyarországi történelemoktatásban. Az érdeklődő magyar olvasó pedig jellemzően csak a korszakot (a XIX. századot), vagy a háborúban résztvevő országok (így az Egyesült Államok, Nagy-Britannia, Kanada) történetét tárgyaló művekből tájékozódhat a konfliktusról. Természetesen az előbb említett országok történészei több különféle terjedelmű könyvet és tanulmányt szenteltek és szentelnek a téma különféle aspektusainak bemutatására.

Az ebben a recenzióban bemutatni kívánt tanulmányt *Tim Lockley* brit történész írta, aki az Egyesült Királyság Warwicki Egyetemének professzora. Fő kutatási területe az észak-amerikai régió története, azon belül is a rabszolgaság, illetve a kórtörténet. Az ismertetett tanulmánya, amely a *The West India Regiments and the War of 1812* címet viseli, inkább az előbbi témakörbe tartozik, mivel a brit szolgálatba állt, fekete rabszolgákból és szabad feketékből toborzott nyugat-indiai ezredek történetét, valamint az 1812–1814-es háborúbeli szerepét dolgozza fel. Írásának elején Tim Lockley először ismerteti mindazokat a történészeket, akik korábban foglalkoztak a britek úgynevezett „felszabadítási stratégiájával", aminek az volt a célja, hogy katonákat toborozzanak a rabszolgasorban élő emberek közül. Ezzel a törekvésükkel destabilizálták a rabszolga munkaerőbe vetett bizalmat, miközben a toborzással a brit haderő teljesítményét megnövelték. Pontosan emiatt – és ezt már Lockley tanulmányának elején megemlíti – nemcsak a déli államok fehér elitje, hanem az amerikaiak országos szinten féltek a britek által létrehozott, egykori rabszolgákból álló ezredektől. Félelmük az 1812–1814-es háború alatt sem volt alaptalan, hiszen a brit hadsereg már az amerikai függetlenségi háború idején hozott létre korábbi rabszolgákból álló katonai egységeket. Ilyen volt például az Etiópiai Ezred vagy a Karolina Hadtest is. Az amerikaiak félelmét a Haitiben és Saint-Domingoban lejátszódott események is növelték, ahol 1791-ben rabszolgafelkelés tört ki, és a fekete rabszolgák lemészárolták gazdáikat. Ez lett a „saint-domingoi tragédia", amit az amerikaiak el akartak kerülni. Hiszen tartottak attól, hogy a britek által fellázított, illetve ezredekbe szervezett rabszolgák pontosan azt fogják velük tenni, ami Haitiben is lejátszódott. Éppen ezért, amikor 1812-ben kitört a háború Nagy-Britanniával, az amerikai rabszolgatartók különféle elméleteket alkottak arról, hogy

milyen stratégiát fognak a britek alkalmazni a rabszolgákkal kapcsolatban. Ezen elméletekre pedig nagy hatást gyakoroltak azok a gondolatok, amelyek a britek nyugat-indiai ezredeiről fogalmazódtak meg az amerikaiakban. Ennek említése azért is fontos – emeli ki Lockley –, mert a britek feketékből álló ezredeinek fontos hatása volt arra, hogy az amerikaiak miként próbálnak kivédeni egy esetleges brit inváziót.

Mielőtt azonban a szerző kitérne a fentebb említett kérdéskörre, elsőként elmagyarázza az olvasóknak, pontosan melyek is voltak ezek a nyugat-indiai ezredek, és mit tudtak róluk az amerikaiak. Egyből rögzíti azt a tényt, hogy a brit haderő már a XVIII. századtól elkezdett alkalmazni rabszolgasorban lévő embereket a Karib-térségben. Jellemzően valamilyen fárasztóbb, a brit katonák számára alantasabb munkát végeztettek velük, mint például ágyúk húzását nehéz terepen. Ráadásul miután már nem volt rájuk szükség, a rabszolgákat egyszerűen visszaadták korábbi tulajdonosaiknak, vagy eladták őket másoknak. A XVIII. század végén azonban – különösen a francia forradalmi háborúk kirobbanása után – egyre komolyabb harcok kezdődtek a Karib-térségben a franciák és a britek között. A régió klímája és az ott elkapható betegségek – mint például a sárga láz – gyorsan kikezdték az Európából érkezett katonák egészségét. Miközben a trópusi éghajlati övben élők jobban megbírkóztak a kórral, addig az európaiaknak komoly problémát jelentett. Ezt megfigyelve a britek 1795-ben megszervezték az első, afrikai származású férfiakból álló nyugat-indiai ezredet, amelyet még tizenegy másik követett. A fehér tisztek által vezetett alakulatok ezután számos hadisikert könyvelhettek el a franciákkal szemben a Karib-térségben, többek között a győztes 1810-es guadeloupei csatát.

Tim Lockley ezen tények ismertetése után elemezi az amerikaiak nyugat-indiai ezredekről alkotott képét. Mindezt kora-

beli amerikai újságok, hírlapok segítségével teszi meg. A sajtóanyag bevonását az elemzésbe kifejezetten érdekesnek tartom, mivel ezen primer források segítségével jobban megérthető a kor mentalitása és gondolkodásmódja. Itt elsősorban az Egyesült Államok állampolgárainak fekete katonákkal kapcsolatos megítélése érdekes. Több újságot bevonó elemzésével a szerző arra a következtetésre jutott, hogy a fekete katonák megítélése meglehetősen változatos volt. Egyrészt a korabeli amerikai sajtó, mint például a Connecticut Journal, részletezi a nyugat-indiai ezredek katonáinak bátorságát és hősiességet. Másrészt viszont hangot adott a fekete bőrű katonákkal kapcsolatos ellenszenvének. A Morning Chronicle a helyi lakosok számára „kellemetlennek", míg a Chronicle Express „inkább veszélyes nyűgnek, mint védelemnek" minősítette a jelenlétüket. Továbbá az amerikai lapok beszámoltak a nyugat-indiai ezredek körében kibontakozó lázadásokról is. Ezek ismertetésékor azonban nem tudósítanak a felkelések okairól, csak arról, hogy a fekete katonák milyen brutális kegyetlenséggel ölték meg fehér tisztjeiket. Nem utolsó sorban pedig beszámolnak olyan felkelésekről is, amelyek meg sem történtek. A tanulmány szerzője ezek valótlanságát, kitalált jellegét forráskritika segítségével igazolja. Például rámutat arra, hogy amikor a Baltimore Telegraph 1806-ban fekete katonák felkeléséről írt Tobagöban, az voltaképpen meg sem történt. Mivel a korabeli brit sajtó szerint valóban volt felkelés ebben az évben, azonban nem Tobagóban, hanem Trinidadban. Ahol valójában rabszolgák lázadtak fel, nem pedig a nyugat-indiai ezredek katonái.

Mindezek alapján látható, hogy Tim Lockley kitűnően ütközteti az eltérő korabeli forrásokat és jól von le belőlük következtetésket. Legfontosabb ilyen megállapítása többek között az, hogy az amerikai közvélemény a nyugat-indiai ezredek katonáiról szóló rémhírek hatására csak még jobban rettegett

tőlük. Viszont a háború kirobbanásával a rémhírek – a kortársak számára legalábbis úgy tűnt –, valósággá válhatnak. Ugyanis fennállt a veszélye annak, hogy a britek nagy létszámú flottájukat felhasználva az Egyesült Államok keleti-partjánál partra szállnak nyugat-indiai ezredeikkel. Ezen katonai egységek pedig több ok miatt fenyegetést jelentettek az amerikaiakra nézve. Egyrészt tapasztalt, sok ütközetet sikeresen megjárt katonák voltak, akiket képzett tisztek irányítottak. Ilyen felkészült egységek támadása pedig destabilizálhatta az egész régiót. Főleg úgy, hogy ha a brit invázióval együtt a térség rabszolgái is fellázadnak, amit az amerikai haderőnek nem lesz ereje leverni. Mivel egységei le voltak kötve a Nagy-tavak vidékén, valamint Floridában. Érdekes itt megjegyezni, hogy a tanulmány szerzője jól érzékelteti a kor gondolkodásmódját akkor, amikor kifejti a képzett tisztek fogalmát. A kor terminológiájával ugyanis képzett tiszt csak fehér ember lehetett. Mert a feketék Thomas Jefferson szerint is bátrak, de nem látják előre a veszélyt, és nem tudnak megfelelő stratégiát kidolgozni. Viszont megfelelő koordinációval hatékonyak lehetnek. A kérdés ezek után csak az, hogy a nyugat-indiai ezredek bevetése, illetve az amerikai rabszolgák fellázítása milyen módon került szóba a brit hadvezetés részéről? A tanulmány további része pont ezekre a kérdésekre keresi a választ.

A rövid válasz az előbb feltett kérdésre az, hogy szóba került az ezredek bevetése. Sőt különféle tervek születtek a magas rangú tisztek körében egy, az Egyesült Államok keleti-partján indított inváziójáról és a rabszolgák fellázításáról. Az előbb említett katonai akciónak a háború első felében még ugyan nem volt realitása, mivel a brit erők nagy része le volt kötve Európában a Napóleon elleni harcokban. Ahogy azonban a hatodik koalíció erői egyre jobban visszaszorították, majd legyőzték Napóleont (1813–1814), a briteknek is egyre több egységük szaba-

dult fel, amelyeket már bevethettek Észak-Amerikában. Nem véletlen tehát, hogy a háború ezen szakaszában született meg Sir Alexander Cochrane brit admirális amerikai rabszolgákhoz intézett kiáltványa (1814. április 2.). Ebben az admirális a rabszolgáknak két lehetőséget ajánlott fel: vagy belépnek a brit hadseregbe, vagy pedig családjukkal együtt brit területre viszik őket, és ott szabad telepesek lehetnek. Tim Lockley a proklamációval kapcsolatban kiemeli azt, hogy a brit katonaság aktívan terjesztette a szöveget, mivel ezzel akart minél nagyobb nyomást gyakorolni az amerikaiakra. A nyilatkozat terjesztésnek nem is maradt el a hatása, mivel 1814. májusában – George Cockburn ellentengernagy jelentése szerint – 150 volt rabszolga menekült a brit erőkhöz, akiket azután a Bermuda szigetekre küldtek. Tehát látható, hogy voltak olyan rabszolgák, akik éltek a britek adta lehetőséggel.

A rabszolgák felszabadításának elősegítése azonban csak az egyik lélektani fegyver volt a britek kezében. A másikat a tanulmány szerzője szerint kétségkívül a nyugat-indiai ezredek jelentették. Ugyanis ők voltak azok az egységek, amelyek toborozták, illetve kiképezték a hozzájuk érkező rabszolgákat. Továbbá aktívan részt vettek az 1814-es brit hadműveletekben az Egyesült Államok keleti partvidékén, mint például a bladensburgi csatában vagy Washington elfoglalásában. Az amerikai újságok természetesen beszámoltak a fekete katonák bátorságáról, valamint arról, hogy nagy számban készülnek megtámadni az Egyesült Államok más régióit is. Érdekesség, hogy ilyen vélt vagy valós veszélyek közepette az amerikaiak szintén felvetették fekete katonák toborzását a saját hadseregükbe, mert így akarták megelőzni a briteket. A koncepciók erre vonatkozóan az amerikai sajtóból indultak ki 1814 novemberében. Az itt megjelent cikkek témája egy olyan rendszer létrehozása volt, ahol a katonai szolgálattal automatikusan fel

lehetne szabadítani a rabszolgákat. Ezzel kapcsolatban viszont két álláspont alakult ki. Az egyik szerint jó ötlet felfegyverezni az afroamerikai rabszolgákat, mert bátrak, hűségesek és kötelességtudóak. A másik szerint azonban veszélyes dolog, hiszen – ha katonai kiképzésben részesítik őket –, akkor a későbbiekben könnyen fellázadhatnak. A gyakorlatban azonban csak kevés valósult meg a fentebb említett tervekből, mivel a háború ezt követelőleg pár hónapon belül véget ért. Ugyanakkor – és erre a tanulmány szerzője szintén rámutat – az amerikai oldalon is harcoltak nagy számban fekete katonák, akár rabszolgaként gazdájuk mellett, akár már felszabadított emberként. Például az 1815-ös New Orleans-i csatában is számos, a várost védő katona afroamerikai származású volt.

De a fentebb említett csatában a britek oldalán szintén ott harcoltak a nyugat-indiai ezredek, konkrétan az első és az ötödik ezred. Tanulmánya ezen részében a szerző megismerteti az olvasókat az alakulatok katonáinak származásával, valamint a hadműveletek alatti tevékenységével. Mindezt a források – levelek, katonai jelentések, újságcikkek – segítségével tette meg a szerző. Harci tevékenységükkel kapcsolatban például kiderül, hogy jelenlétük megakadályozta a dél-karolinai és georgai amerikai egységek New Orleans-i csatában való részvételét. Továbbá képet kaphatunk az időjárási körülményekkel kapcsolatos nehézségekről. Ezzel kapcsolatban a különféle korabeli források arról számolnak be, hogy a januári louisianai hideg különösen megviselte őket. Ez így igaz, azonban az erről szóló beszámolók gyakran túloznak a veszteségeket illetően. Tim Lockley ezért a forráskritikával – a hivatalos katonai jelentéseket felhasználva – mutat rá az egyes visszaemlékezések túlzásaira.

Tanulmánya utolsó részében Tim Lockley még beszámol azokról a csatákról, amelyekben a nyugat-indiai ezredek részt vettek. Az elsődleges forrásokat felvonultató elemzéséből ki-

derül, hogy a színesbőrű katonák bátran – olykor könyörtelenül – küzdöttek az amerikaiak ellen, miközben a rabszolgák toborzása tovább folytatódott. Mindemellett pedig a brit hadvezetés részéről új haditervek készültek a háború folytatódására számítva, amelyekben a nyugat-indiai ezredeknek is fontos szerep jutott volna. Azonban 1814 végére a háborút egyik hadviselő fél sem kívánta továbbfolytatni. Az amerikaiak nem érték el elsődleges céljukat, Kanada elfoglalását, míg a britek belefáradtak a Franciaország és 1812-től az Egyesült Államok ellen folytatott háborúkba. Napóleon legyőzésével pedig a kereskedelem is zavartalanul folyhatott, ami a briteknek és az amerikaiaknak egyaránt fontos volt. Ezért a két fél 1814. december 24-én Gentben békét kötött egymással. A béke híre modern kommunikációs eszközök – például távíró – hiányában csak 1815 elejére ért el Észak-Amerikába. Ezt követően a britek kivonták megszálló csapataikat az Egyesült Államok területéről.

A béke után a brit parancsnokok reménykedtek abban, hogy a felszabadított rabszolgák nagy része belép majd a nyugat-indiai ezredek valamelyikébe, de csalódniuk kellett. A felszabadított rabszolgák ugyanis nem akartak abban a térségben szolgálni, ahol a rabszolgaság még mindig domináns tényező maradt. A nyugat-indiai ezredeket viszont a brit korona tovább alkalmazta, bár az 1812–1814-es háború után csak trópusi éghajlatú térségekben vetették be őket. A döntés oka Lockley szerint az ezredek katonáinak louisianai éghajlati viszonyok között tapasztalt gyenge teljesítménye lehetett. A Karib-térségben és Afrikában viszont védettebbek voltak a trópusi betegségekkel szemben, így ott sűrűn vetették be őket. Mégis puszta jelenlétük a Karib-térségben lélektani fegyverként szolgált a briteknek a háború után is. Az 1830-as és 1840-es évek brit–amerikai konfliktusai (például a kanadai határkérdés) közepette pedig nem tűnt valószínűtlennek a bevetésük. Különösen a déli

államok rabszolgatartói számára, akik féltek egy általuk indított rabszolgafelkeléstől. Ez a félelem pedig egészen a rabszolgatartó rendszer fennállásáig megmaradt.

A fentebb leírtakból látható, hogy nyugat-indiai ezredeknek mekkora hatásuk volt nem csak az 1812–1814-es háborúban, hanem utána is, mivel a britek kiváló pszichológiai fegyvereként szolgáltak az amerikaiak ellen. Jelenlétük a háborúban nem csupán a georgiai és dél-karolinai amerikai csapatok átcsoportosítását akadályozta meg New Orleanshoz, hanem végig nyomás alatt tartotta az amerikai stratégákat. Ennek a fajta presszionak pedig a közvéleményben és a sajtóban ugyanúgy megvoltak a jelei, amelyet az ismertetett tanulmány nagyon részletes, minden aspektusra kitérő elemzéssel bizonyít is. Tim Lockley munkája mindezeken felül olvasmányos, jól támaszkodik az elsődleges és másodlagos forrásokra, illetve kiválóan szerkesztett. Átfogó képet ad egy Magyarországon kevéssé ismert konfliktusról, ismeretlen momentumokról.

Tim Lockley: *The West India Regiments and the War of 1812* [A nyugat-indiai ezredek és az 1812-es háború]. Journal of the Early Republic, 2023. 43. évfolyam. 4. szám. 569–592. o.

Fodor András

Fasizmus és filozófia

Sokkal ismertebb a tény, hogy *Giovanni Gentile* (1875–1944) az olasz fasizmus legnagyobb, legtekintélyesebb filozófusa volt, mint művei, amelyek azzá tették. Mindenképpen hasznos tehát a Salvatore Natoli nyugalmazott filozófiaprofesszor által összeállított Giovanni Gentile: *Mi a fasizmus. Egy történelemi jelenség lényege* (*Che cos'è il fascismo. L'essenza di un fenomeno storico*) című könyv, amely Gentilének a fasizmusról szóló írásait gyűjti, helyesebben inkább válogatja egy kötetbe. A pontosítás azért szükséges, mert a válogatásból – érthetetlen módon – hiányzik Gentile talán leghírhedettebb műve, a Vico-bicentenáriumon 1943. március 19-én elhangzott firenzei beszéde (*L'Accademia d'Italia e l'Italia di Mussolini* in Benedetto Gentile: *Giovanni Gentile. Dal discorso agli Italiani alla morte*, Sansoni, Firenze, 1954. 91–93. o.; vö.: Madarász Imre: *Gentile meggyilkolása* in Madarász: *Kultusz, vita, feledés. Olasz irodalom- és kultúrtörténeti tanulmányok,* Hungarovox Kiadó, Budapest, 2008. 177–195. o.), mely közvetlen kiváltóoka volt partizánok általi meggyilkolásának. Igaz, e hiány nem előzmény nélküli: a végzetes szónoklat szövege nem került bele a Giovanni Gentile: *Politica e cultura* című 2004-es római Libero-kötetbe se. A Natoli-antológia továbbá csak részlegesen közli Gentile alapvető *A fasizmus eredete és doktrínája* (*Origine e dottrina del fascismo*) című értekezését (l. Istituto Nazionale Fascista di Cultura, Róma, 1934.). Újraközli viszont a filozófus két, kronológiai és ideológiai értelemben egyaránt „prefasiszta" munkáját, *A háború filozófiáját* (*La filosofia della*

guerra, 1914.) és *Az állam*ot (*Lo Stato*, 1916.) – sajátos elrendezésben, az időrendi sorrendet látványosan megbontva (77–100., 176–196. o.).

A fentieknél (is) jóval vitathatóbb Natoli bevezető tanulmányának Gentile-párti elfogultsága, apologetikus hangvétele, amely elfogadni látszik Gentile „doktrínájának", illetőleg a fasizmus Gentile általi értelmezésének összekapcsolását a Risorgimentóval és Mazzinival. Olyannyira, hogy az előszó végén kényszeredetten kimondott-kinyögött megállapítás, hogy „Gentile a rossz oldalra állt, és elkerülhetetlenül vele együtt pusztult el", igencsak erőltetettnek, önellentmondásosnak és hiteltelennek hat (7–33. o.).

Márpedig Gentile fasiszta irományai megkívánják, sőt, megkövetelik a kemény kritikát, annak fel- és beismerését, hogy a huszadik századi Olaszország Croce után – vagy mellett – legjelentősebb bölcselője (Julien Benda és Babits Mihály kifejezésével élve) „az írástudók árulásának" egyik legszélsőségesebb megtestesítője volt. Elsősorban és mindenekfölött azzal, hogy folyamatosságot és lényegi azonosságot vizionált a Risorgimento és a fasizmus között. A „zsarnokölő" Alfieri rokonítása a zsarnok (és csakugyan zsarnokként megölt) Mussolinival (51–52., 107. o.) teljességgel abszurd „folytonossági" téveszmét és rezsim-önigazolást hozott divatba a feketeinges „Ventennio" során (l. pld. *Carlo Antonio Avenati: La rivoluzione italiana da Vittorio Alfieri a Mussolini*, Paravia, Torino, 1934; vö.: *Madarász Imre: Halhatatlan Vittorio. Alfieri utóélete: kultusz és kritika*, Hungarovox Kiadó, Budapest, 2006. 79–90. o.). Mazzini „előfasisztaként" való meghamisítása pedig felül- vagy alulmúlhatatlan kultúrbotrányként jelképezte annak az igazságnak a sárba tiprását, hogy a Risorgimento megteremtette, a fasiszta diktatúra ellenben lerombolta az olasz liberális államot.

A liberalizmus kisajátítása és kiátkozása a Risorgimento és a demokratizmus ellenében, ugyanakkor individualizmusának azonosítása a „materializmussal" (97., 179. o.) olyan extrém képtelenségeket alapoznak meg, mint hogy „a fasiszta állam demokratikus állam" (139. o.), hogy Mussolini „mazziniánus" (123. o.) vagy hogy a „liberalizmus absztrakt és hamis szabadsága" ellenében (142. o.) a „korporatív állam" (140. o.) „szuverén abszolutizmusa" (67. o.), „totalitarizmusa" (128. o.) képviseli „az igaz és konkrét szabadságot" (142. o.). Gentile odáig tudott lesüllyedni, hogy az „individualista", „hazafiatlan" reneszánsz (47–48. o.) „fattyú (bastardo) irodalmár" (131. o.) örökségével, az elutasított felvilágosodással (176–180. o.) szemben nyíltan, brutálisan „a fasiszta erőszakot" védte és magasztalta (61. o.), „a különítményesek (squadristi) gumibotjait" mint „Isten áldását" (62. o.), az „erőszakos tetteket" magával Jézussal próbálván igazolni (64. o.) és „büszkén vállalta" az „antiintellektualizmust" (antillettualismo, 130. o.), a „barbárságot" (barbarie, 65. o.), a hol kisajátított-meghamisított, hol megkritizált Hegellel igazolt (186–191. o.) „államimádást" (statolatria, 66., 70., 187. o.; vö. Guido De Ruggiero: *Storia del liberalismo europeo,* 1943, Feltrinelli, Milano, 1980, 361. o.). A háborúnak, „a háborúba vetett hitnek" (124. o.), „mindenki háborújának" (167. o.), a „mély spirituális válságot megoldó háborúnak" (101. o.), a „borzalmasan szép", „kötelességünket, legfőbb, egyedüli eszménket jelentő háborúnak" (90. o.) „abszolút aktusként" való definiálásával (90. o.) Gentile, az „aktualizmus" filozófusa (*La teoria generale dello spirito come atto puro*, 1916.) önnön bölcseleti rendszerét kompromittálta, hiteltelenítette, tette évtizedekre szalonképtelenné. Mindezt betetőzte a zsarnokimádás („Aut Caesar aut nihil", 144. o.), a „ducismo", a „hősies, a népvezérek rendkívüli és csodálatos képességeivel megáldott Férfiúnak", Mussolininak szervilis tömjénezése (145. o.).

„A filozófusnak emberként kell filozofálnia, megőrizve az ember minden kötelességét magában a filozófiájában” – írta Gentile (86. o.). Fasiszta írásműveiben semmit sem szegett meg annyira, mint ezt az erkölcsi szabályt. Az „áruló írástudó” példája „élő tilalomfa”, mementó, aktuális figyelmeztetés napjainkban, szélsőséges politikai erők előretörésének idején. Így a „Historia” valóban a Cicero emlegette „magistra vitae” lehet.

Giovanni Gentile: *Che cos'è il fascismo. L'essenza di un fenomeno storico*. [Mi a fasizmus? Egy történelmi jelenség lényege], Fuori Scena RCS MediaGroup, Milano, 2025. 197 o.

Madarász Imre

Harc és írás – könyv a rodéziai hadseregről

Luise White a Floridai Egyetem oktatója, a professor emerita cím birtokosa. Kutatási területe Kelet- és Közép-Afrika a gyarmati időszakban. Végzett vizsgálatokat Kenyában, Ugandában, Zambiában és Zimbabwében. Kutatásai során nők történelmével, az orvoslás és politika történetével és hadtörténelemmel foglalkozott. Többek között a *The Comforts of Home: Prostitution in Colonial Nairobi* (Chicago, 1990.) című könyv szerzője, amivel elnyerte az akkor Herskovits Prize-ként ismert ASA Best Book Prize-t, melyet évente adományoz az African Studies Association az Afrikával kapcsolatos kutatások témájában megjelent legjobb könyv szerzőjének. Társszerkesztője volt többek között az *African Words, African Voices: Critical Practices in Oral History* (Indiana, 2001.) című tanulmánykötetnek, a Kelet-Afrika múltját kutató történésszel és antropológussal, David William Cohennel, valamint a Nyugat-Afrika történetét vizsgáló kutatóval, Stephan F. Miescherrel együtt. Rodézia állam történetével pedig az *Unpopular Sovereignty: Rhodesian Independence and African Decolonization* (Chicago, 2015.) című művében foglalkozott. Munkásságának ezen részéhez illeszkedik a jelen recenzió tárgyául szolgáló könyve is.

A könyv kiadója a Duke University Press, ahol több, kifejezetten afrikai történelemmel foglalkozó mű jelent már meg, mint például Jill Rosenthal: *From Migrants to Refugees. The Politics of Aid along the Tanzania-Rwanda Border*, illetve Tasha Rijke-Epstein: *Children of the Soil. The Power of Built Form in Urban Madagascar.* A szerző által feldolgozott téma,

a rodéziai bozótháború ritkán kutatott mind hazai, mind külföldi viszonylatban, és ellentmondásosnak tekinthető, mivel politikai berendezkedését tekintve egy, a fehér kisebbség által elnyomott és függetlenségét Nagy-Britanniától önhatalmúlag kikiáltott, fekete többségű egykori gyarmat fennmaradásért vívott harcát dolgozza fel.

A könyv első fejezete egy kis kitérővel indul, amelyben a szerző felteszi a kérdést, hogy mit nevezünk rodéziainak, zimbabweinek. Ezután Rodézia állam előtörténetét követi végig, egészen 1896–97-ig visszamenőleg, amikor még Cecil Rhodes dél-afrikai politikus és a brit Dél-Afrika Társaság vezette az országot. A könyv témájának számító rodéziai bozótháború történetéhez érve részletesen taglalja a szerző a háború kirobbanásának előzményeit, illetve az ezen szempontból releváns nemzetközi erőviszonyokat. Maga a bozótháború bemutatása is egy nagyobb, nemzetközi keretbe helyezve történik, nem kizárólag a Rodézia állam határain belül lezajlott eseményekre helyezi a hangsúlyt, valamint Luise White jobban koncentrál a háborút előidéző politikai faktorokra, mint a katonai műveletekre. Ebben a fejezetben hiányolható az, hogy mivel számos politikai vagy katonai vezetőt említ meg a szerző, nem tisztázza ezen szereplők posztját, beosztását. A fejezet során Luise White kétségbe von egy közismert állítást, mert szerinte a rodéziaiak nemcsak a harctéren, de a tárgyalóasztal mellett is jól teljesítettek. Akik nem teljesítettek jól utóbbi helyen, az már a Zimbabwe–Rodézia nevű államalakulat megbízottjai voltak a szerző megítélése szerint.

Az első fejezetben olvasható egy társadalomtörténeti elemzés is, amelyből megismerheti az olvasó a migráció és emigráció alakulását az évek során, valamint a hadsereg különböző etnikai összetételű egységeiről is esik szó. A szerző itt ismét rácáfol egy korábbi megállapításra: a Rodéziába harcolni kül-

dött dél-afrikai rendőrök szerinte ugyanis nem képviseltek hatékony harci erőt, és működésük is csupán szerény eredményeket hozott. Az első fejezetben röviden szó esik még a sorozásról és ennek problémáiról, az alulmotiváltságról. Ezt követi hosszabban az olyan morális kérdések taglalása, mint hogy miért harcoltak a rodéziaiak, milyen motivációk húzódtak az emberölések, fegyvertelenek vagy épp civilek esetleges meggyilkolása mögött, valamint mi alapján dőlt el, hogy ki érdemli meg az életet vagy a halált. Ezen morális kérdések taglalása közben előfordul, hogy popkulturális elemekből merít ötletet vagy épp idéz a szerző, mint például Joanna Bourke: *Intimate History of Killing* című művéből. Az első fejezethez mellékelt térképet talál az olvasó Rodéziáról, illetve egy korabeli, fekete-fehér illusztrációt, amelyet a fejezet témájához mérten elégségesnek tartok.

A második fejezetben a szerző felteszi a kérdést, hogy honnan lehet tudni, hogy egy memoár szerzője igazat mond művében? Ehhez példákat is felhoz, amelyeken keresztül bemutatja gondolatmenetét. Példaként többek között a korábbi rabszolga, Olaudah Equiano memoárját hozza fel. Ezt követően azt taglalja, hogy az, hogy a történész nem tudhatja, hol húzódik az igazság és a fikció közötti határvonal egy memoár esetében, problémának nevezhető-e egyáltalán. Majd rátér a rodéziai katonák által írt memoárok értékelésére. Ezen fejezetben a szerző szembemegy Peter Stiff bestselleríró állításával, mert azzal a mondattal szemben, hogy a rodéziaiak a fronton minden csatát megnyertek, csak a tárgyalóasztalnál buktak el, White úgy fogalmaz, hogy először is nem voltak klasszikus értelemben vett csaták, másodszor pedig bár nem szenvedtek a rodéziaiak vereséget a fronton, de döntő győzelmeket sem arattak. Ezután taglalja, hogy egyes memoároknál a szerkesztők milyen változtatásokat tettek, milyen dolgokat húztak ki az eredeti törté-

netekből, majd levezeti, hogy milyen problémák merülhetnek fel a katonák memoárjainak hitelességében, és példákat is hoz állításának alátámasztására.

A harmadik fejezetben az ál-gerilla műveleteknek, mint ezen konfliktus egyik sajátos taktikai mesterfogásának a bemutatása következik. Felvezetésképp a szerző először a Mau Mau[1] felkelésnél alkalmazott ál-gerilla taktikára tér rá, ezután ismerteti a könyv alapjául szolgáló konfliktusban az ilyen műveletek végrehajtására szakosodott egység, a Selous Scouts működését. Részletezi az ál-gerilla műveletek végrehajtásához nélkülözhetetlen felkelők „átállításának" mechanizmusát, illetve a memoárokban található metódusi-smertetések ellentmondásait és az ál-gerilla műveletekben résztvevő fehér Selous Scouts-katonák álcázásképp történt befeketítésének tapasztalatait is (a fehérek feketére maszkírozták magukat, hogy afrikai származásúnak tűnjenek). Az ebben a fejezetben található egyetlen korabeli, fekete-fehér illusztrációt kevésnek ítélem a téma fontosságához képest. Ez a rész megérdemelt volna még egy-két fotót, amelyek például az ál-gerilla csoportokat vagy a feketére maszkírozott katonákat ábrázolják.

A negyedik fejezet a nyomolvasást, mint ezen konfliktus egyik taktikai sajátosságát fejtegeti. A szerző legelőször a helyi popkulturális elemekkel, mint Daniel Carney *Whispering Death* című művével társítva kezdi a téma felvezetését. Miután megállapítja, hogy az igazán jó nyomolvasók a feketék, fejtegeti a kérdéseket, miszerint megbízható-e a fekete nyomolvasó vagy épp meg lehet-e tanítani a fehéreket erre a „mesterségre". Ezután szól a rodéziai fegyveres erők nyomolvasásra szakosodott egységeinek (Harctéri Nyomolvasó Egység, majd később

[1] A Mau Mau felkelés egy 1952–1960 között zajló konfliktus volt az akkor még a brit kolóniák közé tartozó Kenyában a Kenyai Föld és Szabadság Hadserege (KLFA), másnéven a Mau Mau, valamint a brit hatóságok között, utóbbi fél győzelmével.

Selous Scouts) kialakulásáról és az intézményesített nyomolvasóképzés megalakításáról is. A Selous Scouts működésének ismertetése közben kitér az afrikai nagyvadak agyarainak és bőrének csempészésére, mint ezen fejezet másik nagyobb témakörére. Ez ügyben maga a Selous Scouts is gyanúba keveredett, és ismerteti a szerző, hogy a különleges egység tagjai, akik hivatásuk okán kiválóan ismerték a természetet és az élővilágot, miként éltek vissza ezen tudásukkal. A negyedik fejezet befejező szakasza a Selous Scouts vezetőjének, Ronald Reid-Dalynek az egység éléről való távozását és az ezt megelőző, botrányba fulladó vitát mutatja be, amelyet John Hickman őrnaggyal folytatott. A fejezetben mindössze egyetlen korabeli, fekete-fehér fénykép található, amit én kevésnek vélek, mert sok konkrétumról esik szó, vagy akár személyekről, amiket/akiket érdemes lett volna fényképpel illusztrálni.

Az ötödik fejezetben folytatódik Ronald Reid-Daly története. Miután az egykori vezető távozik a Selous Scouts éléről, a Dél-afrikai Köztársaságba megy, és mindeközben a háború is véget ér. Reid-Daly könyvének, a *Selous Scouts: Top Secret War*-nak a megjelenését ismerteti White a fejezet elején. Szól még Reid-Daly későbbi életének fontosabb állomásairól: a Transkei Véderőben betöltött szerepéről, majd a Selous Scouts: Top Secret War könyvének publikálása körüli vitás és peres eljárásokról, mely kapcsán a következő következtetést vonja le: miután bebizonyosodott, hogy Reid-Daly mellett többen – így Peter Walls, a támogatói és legalább egy szellemíró, valamint egy társszerző – is részt vettek a könyv megírásában, ezt a művet már nem lehet egyetlen ember háborús történeteként értelmezni. A szerző ezzel új megvilágításba helyezi Reid-Daly művét, illetve annak megítélését, értékelését. Az ötödik fejezetben sajnálatosan nem találunk illusztrációkat, különösképp a fejezet „főszereplőjéről", Ronald Reid-Dalyről vagy a vitás könyvéről lett volna jó képet elhelyezni.

A hatodik fejezet a kézifegyverekről szól: az FN, az SLR és AK gépkarabélyokról, illetve érinti a kiképzési és taktikai témaköröket, valamint a felkelőket sújtó fegyverhiányról is tájékoztatja White olvasóit. Ebben a fejezetben ráakadtam egy nem megfelelő típusmeghatározásra. A szerző által „Serminov rifle" néven említett fegyver valószínűleg az akkoriban ott alkalmazott, szovjet tervezésű SzKSz karabély lehet, melyet főkonstruktőre után az angol nyelvterületen is Simonov vagy Simonev rifle-ként szoktak beazonosítani. Szól még a szerző a felkelők képzettségének/katonai képességeinek a rodéziai haderőben való megítéléséről, valamint a fekete katonák egyes források szerinti eredendően gyenge lövészeti teljesítményéről is. A fejezetben nem szerepelnek illusztrációk, de a téma szempontjából nem is relevánsak, hiányuk nem feltűnő.

A hetedik fejezet a vegyi és biológiai fegyverekről szól. White a fejezet elején tisztázza: nem a rodéziai kormányerők vegyi és biológiai fegyverei jelentik a témát, hanem az, hogy a gerillák és katonák körében hogyan terjedtek el az ilyen fegyverekkel kapcsolatos elképzelések, és hogy ezek hogyan hatottak egymásra. Ezután bemutatja a környéken abban az időben megvívott fegyveres konfliktusokban esetlegesen alkalmazott tömegpusztítófegyverek kapcsán kialakult diskurzust. A memoár, amelynek állításait ezek után górcső alá veszi, Rodézia titkosszolgálati vezetőjének, Ken Flowernek *Serving Secretly* című önéletrajza. Végig követi még a tömegpusztító fegyverek globális történetét az első világháborútól kezdve, majd rátér a betiltás utáni rovar- és rágcsálóirtószerként való használatukra. Ezzel White a közismert narratívát némiképp árnyalja: a rodéziai farmerek is használtak ilyen anyagokat a kártevők irtására; az állítólagos mérgezéses esetek során az anyag származhatott ilyen forrásból. Új, ide vonatkozó aspektusként bemutatja a helyi fekete népi hagyományból és hiedelemvilágból eredez-

tethető, az általa „médiumokként” és „boszorkányokként” hivatkozott egyéneket, akik a természetben fellelhető anyagok ismeretével rendelkezve gyógyíthattak, de bizonyos esetekben mérgezhettek is. Továbbá körbejár egy olyan esetet is, amikor tizennégy helyi lakos halt meg pestisben, amely tragédia az általuk elfogyasztott húskonzerv nem megfelelő csomagolási, higiéniai körülményeinek a következménye. Kitér a beszámolókban előforduló, de hitelesség szempontjából megkérdőjelezhető történésekre is. A szerző végül szól a biológiai fegyverekről: a lépfenével és kolerával való mérgezésről. A fejezetben nem találhatók illusztrációk, ami elfogadható ebben az esetben, mivel az ilyen titkolt és ellentmondásos eljárásokról nem készül(het)tek fényképfelvételek, hiszen azok önmagukban is bizonyító erejűek lennének.

A nyolcadik fejezet a rodéziai fegyveres erők külföldi tagjairól szól, legelőször is az ez esetben alkalmazható külföldiség fogalmát tisztázva. Ezután felvázolja White néhány külföldi származású rodéziai katona portréját, rátér motivációjukra. Részletezi, hány más országból származó katona szolgálhatott a rodéziai haderőben a különböző források szerint, és ismerteti azt is, hogyan, milyen módszerekkel szervezhették be ezeket az embereket. Ebben a részben foglalkozik a szerző még a háborúban elkövetett atrocitásokkal, illetve elemzi az ezekről készült ismertebb felvételeket. Ezek meg is jelennek fekete-fehér illusztrációként a könyvben. A fejezetből viszont hiányolom a bemutatott külföldi származású rodéziai katonákról készült fotókat.

Az utolsó fejezet a háború vége felé a rodéziai fegyveres erőkben megjelent létszámhiány problémájával és ennek orvoslására alkalmazott kényszermegoldásokkal foglalkozik. Bemutatja a biztonsági erők segédcsapatait, akiket az átállt felkelőkből toboroztak. Mindennek kapcsán felvázolja, hogy a

felkelők mekkora része tartozott a keményvonalasok közé, és kik voltak azok, akik csak a jobb élet reményében csatlakoztak a mozgalmakhoz, így kik közül kerülhettek ki az átállt felkelőkből felálló segédcsapatok. Ezen fejezetben is előfordul egy kézifegyver hibás típusmeghatározása, mert a szerző által „Togarev" pisztoly néven emlegetett fegyver valószínűleg a TT, melyet főkonstruktőre után „Tokarev" pisztoly néven jegyeznek. A szerző jól követhetően részletezi a felkelők segédcsapatokba toborzásának módszereit, majd ismerteti azt, hogy miből finanszírozták a katonák felfogadását és hol, valamint kik képezték ki őket, kitérve ezen egyének korábbi gerillamúltjukból eredeztethető, rendszerrel szembeni megbízhatósági problémáira és az ilyen téren elkövetett atrocitásokra. A szerző végül ír a veszteségek számításának módszereiről is. A fejezetben találhatóak fekete-fehér illusztrációk, melyeket a téma szempontjából elégségesnek találok, viszont, ha már a veszteségeket, illetve a rodéziai fegyveres erőknél a háború vége felé megjelent létszámhiányt is taglalja a fejezet, mindezekről készülhetett volna egy grafikonos vagy táblázatos ábrázolás. Akár éves bontásban, hogy az adatok összevethetők legyenek a háború korábbi szakaszainak hasonló statisztikáival.

A könyv konklúziójában White legalább egy gondolatmenet erejéig megkérdőjelez pár szélesebb körben elfogadott állítást. Így például azt, hogy a rodéziai kormányerők megnyertek minden összetűzést és csupán a nemzetközi helyzet alakulása miatt vesztettek. Vagy épp azt, hogy a felkelésellenes hadviselésük és a felderítőcsoportjaik, amelyek a gerillákat nyomolvasással kutatták, valóban sikeresek voltak, vagy csak a memoárokban jelennek meg eredményként. Vagy azt, hogy ez a háború valóban feketék és fehérek közötti háborúnak tekinthető.

Maga a könyv úttörő jellegű abban a tekintetben, hogy a háború résztvevőinek visszaemlékezéseit, memoárjait veszi kiin-

dulási alapul, és ezekre a memoárokra fókuszálva vizsgálja a történteket. Aki kíváncsi egy ilyen, a megszokottaktól eltérő megközelítésű hadtörténeti tematikájú munkára, annak szívesen ajánlom a könyvet. Attól a hiányosságtól eltekintve, hogy helyenként kevésnek tartom az illusztrációt.

Luise White: *Fighting and Writing: The Rhodesian Army at War and Postwar*. [Harc és írás: A Rodéziai Hadsereg a háborúban és a háború után]. Duke University Press, Durham, 2021. 287 o.

Márton Kornél Péter